

อุทเทศแห่งสติปัญญา

สุกัรื ฤมทอว

อุทเทสแห่งสติปัญญา

สุกัรึ นุุมทอง

www.ajsupee.com

พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๔๘๕-๕๘๒-๓

พิสุจน์อักษร

สุดารัตน์ โตวิวัฒน์

ภาพประกอบ

มนตรีชัย ขาวสำอางค์

แบบปก / ระบุเล่ม
ภาพพิมพ์

พิมพ์ที่

บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด

๔๕/๑๒-๑๔, ๓๓ หมู่ ๔ ต.บางกรวย-จงดนม

ตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย

จังหวัดนนทบุรี

โทรศัพท์ ๐-๒๘๗๕-๕๑๕๔-๖

โทรสาร ๐-๒๘๗๕-๕๑๕๓

•••••
แจกเป็นธรรมทาน ห้ามจำหน่าย
•••••

คำนำ

หนังสือ “อุทเทศแห่งสติปัญญา” นี้ เป็นหนังสืออธิบายความหมาย องศ์ธรรม และเนื้อความของบทพยัญชนะในบาลีอุทเทศแห่งมหาสติปัญญาสูตร ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเป็นหลักนำมาเรียบเรียงให้ต่อเนื่องกัน มุ่งเน้นให้เข้าใจบทบาลีต่าง ๆ โดยละเอียด เพราะการจะศึกษาเรื่องสติปัญญาให้ชัดเจนและนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์นั้น หากได้เข้าใจบาลีอุทเทศดีแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าต่อไปได้มาก นอกจากการอธิบายตามแนวอรรถกถาแล้ว ผู้เขียนได้รวบรวมคำอธิบายตามแนวคัมภีร์เนตติปกรณ์มานำเสนอไว้ด้วย

นอกจากนั้น ในหนังสือเล่มนี้ ยังมีคำอธิบายเรื่องอื่น ๆ ที่ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าไว้ พิจารณาดูแล้วเห็นว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจบ้างพอสมควร จึงได้นำมาพิมพ์รวมกันไว้ คือ พระคาถาที่ ๑ ยมกวรรค พระคาถาที่ ๑ โอวาทปาติโมกข์ และการจัดหมวดหมู่พระพุทธรูปจนแล้ว หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาอยู่ ๔ เรื่อง แต่ตั้งชื่อตามเรื่องที่มีเนื้อหามากกว่า

ขออนุโมทนาผู้ที่เกี่ยวข้องในการทำหนังสือเล่มนี้ และ
ขอขอบคุณญาติธรรมทั้งหลายที่มีเมตตาต่อผู้เขียนเสมอมา
หากมีความผิดพลาดประการใด อันเกิดจากความด้อยสติ
ปัญญาของผู้เขียน ก็ขอมาต่อพระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์
ทั้งหลาย และขอโหสิกรรมจากท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุกัร ฤมทอง

ผู้เขียน

๒๑ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

๑. อุกาตแห่งสติปัญญา	(๑๔)
๒. พระคาถาที่ ๑ ยมกวรรค	(๑๐๖)
๓. พระคาถาที่ ๑ โอวาทปาติโมกข์	(๑๒๘)
๔. การจัดหมวดหมู่พระพุทธรูป	(๑๕๖)

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในงานเขียนนี้ อ้างอิงจากคัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างทั้งฉบับภาษาบาลีและ ภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ หมายถึง คัมภีร์ที่ขนิทาย มหาวัตคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๒ หมายถึง คัมภีร์ที่ขนิทาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๓๐๑ ถึงหน้า ๓๐๒ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

- วิ.มหา. (บาลี) = วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.จ. (บาลี) = วินัยปิฎก จุฬวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

- ที.ลี้. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ลีลขุททกปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ลี้. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ลีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

- ม.ม. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย
มุลปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
- ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสก
(ภาษาไทย)
- ม.อ. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
(ภาษาบาลี)
- ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
(ภาษาไทย)
- ล.น. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก ลังยุตตนิกาย นิกานวคคปาติ
(ภาษาบาลี)
- ล.น. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ลังยุตตนิกาย นิกานวรรค
(ภาษาไทย)
- ล.ช. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก ลังยุตตนิกาย
ชนธวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
- ล.ช. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ลังยุตตนิกาย
ชั้นธวารวรรค (ภาษาไทย)
- ล.สพ. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก ลังยุตตนิกาย
สพายตนวคคปาติ (ภาษาบาลี)
- ล.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ลังยุตตนิกาย
สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
- ล.ม. (บาลี) = สุตตนต์ปิฎก ลังยุตตนิกาย
มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)

ล้.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก. (บาลี)	= สุตตนะตปิฎก องคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	= สุตตนะตปิฎก องคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง. จตุกก. (บาลี)	= สุตตนะตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง. จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (บาลี)	= สุตตนะตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตตนะตปิฎก ขุททกนิกาย ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ช.อิตี. (บาลี)	= สุตตหนตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ (ภาษาบาลี)
ช.อิตี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ช.เถร. (บาลี)	= สุตตหนตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ (ภาษาบาลี)
ช.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี)	= สุตตหนตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคคปาติ (ภาษาบาลี)
ช.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัสมภิทามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	= อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	= อภิธมฺมปิฎก วิภงฺคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส

คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี คัมภีร์ฎีกาภาษาบาลี
ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ใช้ระบุชื่อคัมภีร์และระบุถึง ชื่อ/หน้า หากไม่มีชื่อจะระบุถึง
หน้า, เฉพาะ ชุ.ธ.อ. ใช้ฉบับฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
ระบุ เล่ม/หน้า

อรรถกถา

- วิ.มหา.อ. (บาลี) = สมณฑปาสาทิกา วินยปิฎกฏกถา
(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี
มหาวคคอกฏกถา (ภาษาบาลี)
ชุ.ธ.อ. (บาลี) = ชุทบทนิกาย ธรรมปทอกฏกถา
(ภาษาบาลี)

ฎีกา

- สารตถ.ฎีกา (บาลี) = สารตถที่ปณีฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถปฎกาสินี
มหาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

ปรณวิเสส

สงคห. (บาลี)

= อภิมมตตสงคห (ภาษาบาลี)

MONCHAI
2016

อุทเทสแห่งสติปัญญา

สติปัญญาฐาน ๔ เป็นหลักธรรมหมวดแรกในโพธิปักขิยธรรม เป็นชุดมรรคภาวนา^๑ เป็นธรรมฝ่ายที่ควรเจริญ เป็นธรรมหมวดสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงฝากไว้ให้พุทธบริษัทพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถะกับอรรถะ พยัญชนะกับพยัญชนะ ฟังสังคายনার่วมกัน ไม่วิวาทกัน^๒ ควรเรียน เสพเจริญ ทำให้มาก จะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์นี้ดำรงอยู่ได้นาน เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๓ เป็นธรรมที่เป็นที่พึงได้^๔ เพราะทำให้ถึงพระนิพพานอันเป็นที่พึงที่แท้จริง

๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๙/๑๒๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๗๗/๑๑๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘.

๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๔/๑๐๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.

๔ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

รายละเอียดของสติปัญญา ๔ นั้น พระพุทธองค์ทรง
แสดงไว้โดยละเอียดและชัดเจนในมหาสติปัญญาสูตร คัมภีร์
ที่สมาธิกาย มหาบรรค และคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์
พระพุทธองค์ทรงแสดงที่นิคมกัปปมาสัมมะ แคว้นกุรุ มีเนื้อหา
ที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึก แสดงข้อปฏิบัติอันเป็นมรรคเบื้องต้น
เป็นทางดำเนินให้ถึงนิพพาน ผู้ที่เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร
ต้องการถึงนิพพานจะต้องมาดำเนินตามทางนี้ ซึ่งมีอานิสงส์
ในการนำสิ่งไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ
(๒) ปรีทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส นำสิ่งที่มีคุณค่าน่าปรารถนา
มาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ของจิต (๒) อริยมรรค
(๓) พระนิพพาน^๕ พระองค์ทรงแสดงกรรมฐานเพื่อบรรลุ
ถึงความเป็นพระอรหันต์จำนวน ๒๑ หมวดในพระสูตรเดียว
โดยจำแนกรายละเอียดตามอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่
(๑) กายานุปัสสนา เป็นรูปกรรมฐานมี ๑๔ หมวด (๒) เวทนา
นุปัสสนา เป็นนามกรรมฐานมี ๑ หมวด (๓) จิตตานุปัสสนา
เป็นนามกรรมฐานมี ๑ หมวด (๔) อัมมานุปัสสนา เป็น
รูปกรรมฐานและนามกรรมฐานมี ๕ หมวด^๖

๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๙-๕๐.

๖ กายานุปัสสนาวาสเน จุททสสุ จาเนสสุ เวทนานุปัสสนาวาสเน เอกสุมิ จาเน ตถา
จิตตานุปัสสนาวาสเน อัมมานุปัสสนาวาสเน ปญจสุ จาเนสสุติ เอวี เอกวิสตยา จาเนสสุ,
ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๓๗๓/๓๔๘.

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงสาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้ที่แคว้นกุรุว่า ที่แคว้นกุรุนั้นอากาศดี และปัจจัยอุดมสมบูรณ์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่แคว้นนี้ เป็นผู้มั่งคั่งและจิตใจที่เหมาะสมอยู่เสมอ ทำให้มีกำลังปัญญาเหมาะสมพร้อมจะรับเอาธรรมเทศนาที่ลึกซึ้งได้นอกจากมหาสติปัฏฐานสูตรนี้แล้ว พระพุทธองค์ยังได้ทรงแสดงพระสูตรที่มีเนื้อหาอีกซึ่งอีกหลายพระสูตร เช่น มหานิทานสูตร รัฏฐุปาลสูตร มาคัณฑิยสูตร อาเนญชัลปายสูตร เป็นต้น^๗ อีกอย่างหนึ่ง พุทธบริษัททั้ง ๔ ที่แคว้นกุรุนี้ รู้จักสติปัฏฐานเป็นอย่างดี พวกเขาประกอบความเพียรในการเจริญสติปัฏฐานอยู่เสมอ โดยที่สุดแม้บุคคลที่เป็นทาสกรรมกรเป็นต้น ก็พูดคุยกันเกี่ยวกับเรื่องสติปัฏฐานทั้งนั้น ในสถานที่ต่าง ๆ มีท่าน้ำเป็นต้น ก็ไม่มีเรื่องการพูดคุยกันเรื่องอื่น พูดคุยกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน เพื่อให้สติปัฏฐานเจริญก้าวหน้ามากขึ้นแก่พุทธบริษัทเหล่านั้น พระพุทธองค์จึงตรัสมหาสติปัฏฐานสูตรนี้^๘

๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๐.

๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๐-๓๔๑.

ในงานเขียนนี้ ผู้เขียนจะอธิบายเฉพาะส่วนที่เป็น
อุทเทสของสติปัฏฐาน ที่ปรากฏในบาลีมหาสติปัฏฐานสูตรและ
พระสูตรอื่น ๆ อีกมากมาย เพื่อให้เข้าใจชัดในบาลีแต่ละบทว่า
มีความหมาย องค์ธรรม และเนื้อความอย่างไร เมื่อเข้าใจ
อุทเทสแล้ว ก็จะศึกษาในรายละเอียดได้อย่างชัดเจนต่อไป

บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร ส่วนอุทเทส มีว่า

เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโค สตฺตาทนํ วิสุทฺธิยา
โสภปริเทวานํ สมตฺติกกมฺมาย ทฺวฺกฺขโทมนสฺสทฺธานํ
อตฺตถฺกมฺมาย ฌายสฺส อธิคฺมฺมาย นิพฺพานสฺส
สจฺฉิกิริยาย, ยทฺธิทํ จตฺตารโ สติปัฏฺจานา.

กตเม จตฺตารโ. อธิ ภิกขเว ภิกฺขุ กายะ กายา-
นุปฺปสฺสี วิหฺรติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย
โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปฺปสฺสี วิหฺรติ
อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌา-
โทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปฺปสฺสี วิหฺรติ อาตปปี สมฺปชาโน
สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ฌมฺเมสุ ฌมฺมา-
นุปฺปสฺสี วิหฺรติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก
อภิชฺฌาโทมนสฺสํ.^๙

๙ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗.

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้ เป็นทางเดียว เพื่อความ
บริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโทษและปรีทวะ เพื่อ
ดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้
แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔ ประการ ะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้^{๑๐}

๑๐ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

การอธิบายตามแนวอรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาลีทีละบท ทำให้เกิดความเข้าใจ อย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีกั้ประเภทอย่างไรบ้าง เป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง หากมีบทใดในอรรถกถายังไม่ชัดเจน สมควรอธิบายเพิ่มเติม พระภิกษาจารย์ท่านก็จะอธิบายเนื้อความบทในอรรถกถานั้น ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถาบาลีและคัมภีร์ ภิกษาบาลีของมหาสดีปฏิฐานสูตร^{๑๑} นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียง และสรุปความ ดังนี้

ก. ลักษณะและความหมายของมรรค

เอกายโน มีความหมายเท่ากับ เอกมคโค เพราะคำว่า อายน เป็นชื่อของ มคค ดังนั้น ในประโยค เอกายโน อัย ภิกษาเว มคโค จึงมีเนื้อความเท่ากับ เอกมคโค อัย ภิกษาเว มคโค คือเป็นทางเอก ทางเดียว ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง หรือไม่ใช่ทาง

๑๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๐-๓๔๘, ที.ม.ภิกษา (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/ ๓๔๗-๓๔๘.

๒ สาย^{๑๒} หมายถึง เป็นทางสายเดียวทอดยาวตลอดไปจนถึง
จุดหมายคือพระนิพพาน ไม่มีทางแยกไปทางซ้ายหรือแยก
ไปทางขวา ไม่มีแยกไปเกิดติดค้างที่ภพใดภพหนึ่ง มีแต่ตรงไป
นิพพานเท่านั้น ทางไปนิพพานอื่นไม่มี^{๑๓}

เอกายน แยกศัพท์ออกเป็น เอก + อายน โดยคำว่า
เอก ในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า
มีความหมาย ๔ ประการ ได้แก่

(๑) ทางอันบุคคลพึงไปผู้เดียว^{๑๔} หมายถึง ผู้ที่จะ
เดินทางนี้ ต้องละการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปลีกตัวออกไป
เป็นผู้ที่มีจิตสงบ ไม่คลุกคลีด้วยอำนาจกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ
จึงมาเดินไปตามทางนี้ได้ หากมีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
มีความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ ยินดีในการทำงาน ยินดี
ในการนอน หรือมีจิตเกือกก้าวไปด้วยกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ
ไม่อาจจะดำเนินไปตามทางนี้ได้ ผู้เดินทางนี้ ต้องมีจิตเด็ดเดี่ยว
ไม่หวั่นหวาดตีพี่น้อง เพื่อนฝูง หรือสังคม เห็นโทษของเกิดตาย

๑๒ น ทวีธา ปถภูโต; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๔๑.

๑๓ น หิ นิพพานคามิมคโค อญโณ นตถิ; ที.ม.ภูิกกา (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๔๘.

๑๔ วิเคราะห์ว่า เอกน อยิตพโพติ เอกายโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๔๒.

ในวิฎฎะสงสาร ที่มีสาเหตุมาจากตัณหา ปลีกออกมาเพื่อปฏิบัติ ตามมรรค เพราะมรรคคือสตีปีฎฎานนี้ เป็นเหตุพาสัตว์ทั้งหลาย ออกจากวิฎฎะสงสารไปสู่พระนิพพาน

(๒) ทางของท่านผู้เป็นเลิศประเสริฐสูงสุด^{๑๕} หมายถึง เป็นทางของพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐเลิศกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ไม่มีผู้ใดในโลกเสมอเหมือน เพราะความเป็น พระพุทธรเจ้านั้น ล้ำเรืจมาจากเหตุปัจจัยที่ยิ่งใหญ่ มี บารมี ๓๐ และมหาบรืจาค ๕ ประการ ทรงบำเพ็ญบารมี เต็มบริบูรณ์ ทรงคิดค้นพิจารณาจนมีปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ด้วยพระองค์เอง โดยไม่ต้องฟังผู้อื่น มีพระสัพพัญญุตญาณ และคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เต็มบริบูรณ์ ทรงตั้งพระศาสนาสั่งสอน เวไนยสัตว์ให้รู้ตาม แม้ชนเหล่าอื่นจะดำเนินไปตามทางนี้ได้ ก็เป็นเพราะฟังคำแนะนำบอกสอนก่อนจึงดำเนินตามได้ แม้ท่านพระสารีบุตรผู้เลิศทางปัญญา ก็ไม่สามารถเห็น

๑๕ วิเคราะห์ว่า เอกสฺส อยโน เอกายโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๔๒.

ธรรมได้ด้วยตนเอง เมื่อได้ฟังธรรมจากท่านพระอัสสชิเสียก่อน จึงเห็นธรรมได้ ดังนั้น ทางนี้จึงชื่อว่าเป็นทางของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ทรงสร้างขึ้น และทรงรอบรู้แ่มุมชัดเจน ครอบคลุม ส่วนสาวกทั้งหลายเป็นเพียงผู้เดินตามมรรคเท่านั้น ดังท่านพระอานนทีกกล่าวว่า

พราหมณ์ ไม่มีภิกษุสักรูปหนึ่งเลยที่ประกอบ ด้วยธรรมครบทุกข้อทุกประการ อย่างที่พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงประกอบพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ไม่มีใครบอกได้ ทรงทราบชัดมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ส่วนสาวกทั้งหลายในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรค ในภายหลัง จึงประกอบพร้อมอยู่^{๑๖}

๑๖ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๗๗/๕๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๗/๘๕.

(๓) ทางที่เป็นไปในที่เดียว^{๑๗} หมายถึง มรรคคือ สติปัฏฐานนี้ เป็นไปในธรรมวินัยนี้เท่านั้น มีอยู่เฉพาะ ในพระพุทธานุชาตอย่างเดียว ไม่ได้เป็นไปในลัทธิคำสอนอื่น ๆ ศาสดาอื่น ๆ ไม่ได้ตรัสรู้สัจธรรม จึงไม่อาจบอกมรรคที่แท้จริงได้ มีแต่พระพุทธานุชาตที่ทรงตรัสรู้สัจธรรม จึงทรงบอกมรรคที่แท้จริงได้ และพระพุทธานุชาตก็มีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้นในคราวหนึ่ง ๆ มรรคนี้จึงมีอยู่เฉพาะในพระพุทธานุชาต ผู้เดินตามมรรคนี้จึงถึงความสงบจากกิเลสได้อย่างแท้จริง นอกพุทธานุชาตไม่มีมรรค ไม่มีพระอรหันต์ผู้สงบจากกิเลส ดังที่พระพุทธานุชาตตรัสกับสุภัททปริพาชกว่า

สุภัททะ ในธรรมวินัยที่ไม่มีอรหันต์มีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔ ในธรรมวินัยที่มีอรหันต์มีองค์ ๘ ย่อมมีสมณะที่ ๑ ย่อมมีสมณะที่ ๒ ย่อมมีสมณะที่ ๓ ย่อมมีสมณะที่ ๔ สุภัททะ ในธรรมวินัยนี้มีอรหันต์มีองค์ ๘ สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๓ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น

๑๗ วิเคราะห์ว่า เอกสมิ อยโนติ เอกายโน; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓/๒-๓๓/๓/๓๔๒.

สมณะที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิอื่นว่างจาก
สมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่
โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๑๘}

(๔) ทางไปสู่ที่เดียว^{๑๙} หมายถึง มรรคคือสติปัญญาอัน
ย่อมพาสัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามไปสู่ที่เดียวคือพระนิพพาน
เท่านั้น แม้ว่า ในตอนเริ่มต้น มีการปฏิบัติที่แตกต่างกันบ้าง
โดยอาศัยกรรมฐาน คือกาย เวทนา จิต ธรรม แม้ในกาย
ก็แยกประเภทไปถึง ๑๔ หมวดมีลมหายใจเข้าออก
เป็นต้น แต่ภายหลังก็จะถึงพระนิพพานที่เดียวกันนั่นเอง
ดังที่ท้าวสัทหมบตีพรหมกราบทูลว่า

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเห็นธรรม
อันเป็นส่วนที่สูงสุดสิ้นแห่งชาติ
ทรงอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล
ทรงรู้จักทางอันเป็นทางเดียว
ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้ข้ามมาก่อนแล้ว
จักข้าม และกำลังข้ามโอชะได้ด้วยทางนี้^{๒๐}

๑๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

๑๙ วิเคราะห์ว่า เอก อยตีติ เอกายโน; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

๒๐ สัม. (บาลี) ๑๙/๔๐๙/๑๖๒, สัม. (ไทย) ๑๙/๔๐๙/๒๖๗.

มรรคคือสติปัญญาฐานนี้ พระพุทธองค์ทรงประสงค์
เอามรรคที่เป็นเบื้องต้น^{๒๑} เป็นระดับโลกียะ เป็นสิ่งที่เกิด
ได้บ่อย ๆ มีอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ปฏิบัติเพื่อให้
เกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ
ละกิเลสได้แบบข่มไว้และแบบชั่วคราว เป็นข้อปฏิบัติที่จะ
เป็นเหตุให้บรรลุถึงอริยมรรคในโอกาสต่อไป ไม่ใช่มรรค
ที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งหากเป็นอริยมรรคนั้นจะเกิดเพียงมรรค
ละครั้งเดียว เป็นโสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค
และอรหัตตมรรค มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ละกิเลส
ได้อย่างเด็ดขาด ไม่กลับมาเกิดอีกเลย

คำว่า มคฺค ในที่นี้มี ๒ ความหมาย คือ (๑) เพราะเป็น
สภาวะที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน (๒) เพราะเป็นสภาวะ
ที่ผู้ต้องการพระนิพพานต้องดำเนินไป^{๒๒} ดังนั้น มรรคจึงเป็น
สิ่งความจำเป็นสำหรับผู้ต้องการถึงพระนิพพาน ผู้ปรารถนา
ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง จำเป็นต้องเดินตามมรรคนี้เท่านั้น
ไม่มีทางอื่นใดนอกจากนี้ สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

๒๑ ปุพฺพภาคสติปัญญาสมคฺโค; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๒.

๒๒ นิพฺพานคมนฺนุเจฺน นิพฺพานคฺคิเกหิ มคฺคนิยฺมฺมเจฺน จ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี)
๓๗๒-๓๗๓/๓๔๔.

บรรดามรรค มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุด
บรรดาลัจจะ อริยสัจ ๔ ประเสริฐที่สุด
บรรดาธรรม วิราคธรรมประเสริฐที่สุด
บรรดาลัทธิสองเท้า ตถาคตผู้มีจักษุประเสริฐที่สุด
ทางเพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ
คือทางนี้เท่านั้น มิใช่ทางอื่น
เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายจงดำเนินไปตามทางนี้แล
เพราะทางนี้เป็นทางลวงมารให้หลง
ด้วยว่า เธอทั้งหลายดำเนินไปตามทางนี้แล้ว
จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๒๓}

ข. อานิสงส์ของสติปัญญา

เมื่อแสดงความหมายและลักษณะของมรรคแล้ว ท่าน
พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายอานิสงส์ของสติปัญญา ตามที่
พระพุทธรองค์ทรงแสดงไว้ต่อไป

๒๓ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓-๒๗๕/๖๔, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๓-๒๗๕/๑๑๗.

สดีตทาน วิสุทฐิยา - เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย หมายถึง เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายที่มีจิตเศร้าหมอง เรารื้อนด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง ก็เพราะจิตเศร้าหมอง บริสุทฐิเพราะจิตบริสุทธิ์สะอาด จิตเศร้าหมองเพราะมีกิเลสอันเป็นสิ่งที่ให้เศร้าหมอง เกิดขึ้นประกอบกับจิต ดังที่พระพุทธรองศ์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลาย ควรพิจารณาจิตของตนเนื่อง ๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้ว ด้วยรากะ โทสะ โมหะ เป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลาย เศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว^{๒๔}

ความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วของจิต มีได้ด้วยอริยมรรคเท่านั้น ผู้ที่ท่านบริสุทธิ์แล้วทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธรเจ้าทุกพระองค์ พระปัจเจกพุทธรเจ้าทั้งหลาย พระอริยสาวกทั้งหลายนับจำนวนไม่ถ้วน ทั้งหมดก็บริสุทธิ์ ได้ด้วยทางอันเดียวกันนี้ ทางอื่นไม่มี สดีปฎิฐานเป็นจุดเริ่มต้น ของมรรคนี้^{๒๕}

๒๔ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๐/๑๑๙, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑-๑๙๒.

๒๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๔.

โสภปริเทวานํ สมตักกมาย - เพื่อก้าวล่วงโสภะและ
 ปรีเทวะ หมายถึง เพื่อละโสภะและปรีเทวะ อันเป็นความทุกข์
 เสียดแทงบีบคั้นทางใจ โสภะและปรีเทวะเกิดขึ้นเนื่องจาก
 การกระทบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา สัตว์ทั้งหลายมีความยินดี
 ติดข้องในสิ่งต่าง ๆ เมื่อสิ่งนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป
 หรือประสบกับความเสื่อมต่าง ๆ มีญาติพี่น้องตายไป
 ทรัพย์สิ้นเสียหาย เจ็บป่วยเป็นโรคเป็นต้น โสภะและปรีเทวะ
 จึงเกิดขึ้นตามปริมาณของความยินดีติดข้องเหล่านั้น
 ติดข้องมากก็ทุกข์มาก ติดข้องน้อยก็ทุกข์น้อย **ไม่มีความ
 ติดข้องใด ๆ ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์เลย** เมื่อปฏิบัติมรรคคือ
 สติปัญญา รู้กายตามความเป็นจริง รู้เวทนาตามที่เป็นจริง
 รู้จิตตามที่เป็นจริง รู้ธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง เกิดปัญญา
 เข้าใจสัจธรรม เห็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ ก็จะละความยินดี
 ติดข้อง ทำให้โสภะและปรีเทวะไม่เกิดขึ้น หรือเมื่อโสภะ
 เป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ก็สามารถทำให้ลดลงและหมดไปได้^{๒๖}

๒๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๔๔-๓๔๕.

ทุกข์โทมนัสฐานิ อตถงคมาย - เพื่อความดับไปของทุกข์และโทมนัส หมายถึง เพื่อกำจัดทุกข์ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ทุกข์ทางกาย เรียกว่าทุกข์ (๒) ทุกข์ทางใจ เรียกว่าโทมนัส

เมื่อปฏิบัติอยู่ในสติปัญญาฐาน หากประสบกับเหตุการณ์อันทำให้เกิดความทุกข์กาย กายจะแตกสลายด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นโรคร้าย มีโจรใจโหดจะมาฆ่าทำร้ายทูปตี หรือสัตว์ร้ายจะมาทำร้ายให้ถึงแก่ความตาย ก็ไม่มีความกลัว ไม่มีความหวาดหวั่นหรือสะทกสะท้าน แม้เมื่อทุกข์ทางกายเกิดขึ้นอย่างรุนแรง ก็ไม่เร่าร้อนกระวนกระวาย สามารถข่มเวทนา พิจารณาเห็นสังขธรรมตามความเป็นจริง จนสามารถบรรลुธรรมได้

เมื่อเกิดในภยต่าง ๆ เช่น มรณภยในคราวจะตาย หมดหนทางออก เกิดโทมนัสเสียใจอย่างรุนแรง ก็สามารถข่มความทุกข์ใจนั้น พิจารณาความจริงด้วยปัญญา บรรลุธรรมได้ เช่น เรื่องท้าวสักกเทวราช ในคราวจะสิ้นอายุ ได้ตรวจสอบพิจารณาตนเองดู ทราบว่าจะไปเกิดในนรก เกิดความหวาดกลัว และมีความโทมนัสเป็นอย่างยิ่ง ทรงคิดว่า พระพุทธองค์เท่านั้นจะทรงทำให้โทมนัสของเราให้หมดไปได้ บุคคลอื่น ๆ ไม่สามารถทำได้ จึงได้มาทูลถามปัญหาและฟังธรรม เกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่สัตว์ไม่ได้รับความไว้เวรตามความปรารถนา พระพุทธองค์

ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับกรรมฐานด้านเวทนา ปาติโมกขสังวร อินทริยสังวร โดยแจกแจงสิ่งต่าง ๆ ออกเป็น ๒ ด้าน คือฝ่ายควรเสพกับฝ่ายไม่ควรเสพ ทำวอล์กเกอร์ราช ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ลึนชีวิตแล้ว กลับไปเกิดเป็น ทำวอล์กเกอร์ตามเดิม เทวดาองค์อื่น ๆ ไม่ทราบว่ทำวอล์กเกอร์ ลึนชีวิตแล้วเกิดใหม่ มีเฉพาะพระพุทธรเจ้ากั้กับทำวอล์กเกอร์ เท่านั้นที่ทราบ^{๒๗} พระอรรรถกถาจารย์ยังได้ยกตัวอย่างอื่น ๆ มีเรื่องพระเถระทูปทำว พระเถระที่ถูกเสือกัดและเรื่องสุพรหม เทพบุตร เป็นต้น^{๒๘}

ถวายสุส อธิคมา - เพื่อบรรลุญายธรรม, ญายะ คือ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันเป็นระดับโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถเผาทำลายกิเลสได้ โดยลึนเชิง สติปัญญาที่เป็นระดับโลกิยะ อันเป็นส่วน เบื้องต้นนี้ เมื่อเจริญมาก ๆ กระทำให้มาก ๆ อบรมให้ เต็มสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุคันเป็นโลกุตตระ^{๒๙}

๒๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕๗-๓๗๑/๒๓๖-๒๔๗, ที.ม. (ไทย)

๑๐/๓๕๗-๓๗๑/๒๔๕-๓๐๐.

๒๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๕-๓๔๘.

๒๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๔๘.

นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยา - เพื่อกระทำให้แจ้งพระนิพพาน ทำให้รู้จัก ทำให้เข้าถึงภาวะไร้กิเลส ภาวะไร้ทุกข์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เมื่อทำให้แจ้งนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว ความเร่าร้อนทั้งมวล ความเศร้าหมองทั้งมวล ความมัวเมาลุ่มหลงทั้งมวลก็สลายไป^{๓๐}

พระพุทธองค์ทรงกล่าวสรรเสริญสติปัฏฐานอันเป็นเอกายนมรรค เพื่อให้ภิกษุเกิดความอุตสาหะ ขยันหมั่นเพียรกล้าหาญ ไม่ท้อถอยถอดใจเมื่อเจออุปสรรค ทุ่มเทร่างกายแรงใจในการเดินตามมรรคนี้ เพราะเป็นทางดีเลิศ มีคุณค่าอันสูงส่งมากมาย โดยการนำสิ่งที่ป็นภัยอันตรายไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ ความเศร้าโศกที่แผดเผาจิตใจ (๒) ปริเทวะ ความพรั่นเพื่อรำพันออกมาทางวาจาด้วยอำนาจความเศร้าโศกที่รุนแรง (๓) ทุกข์ ความไม่สบายเจ็บปวดทรมานทางกาย (๔) โทมนัส ความเป็นทุกข์ไม่ชุ่มชื้นเบิกบานทางใจ และมรรคนี้ได้นำสิ่งที่มีคุณค่ามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ ความสะอาดหมดจดแห่งจิต ทำให้จิตหมดจดจากสิ่งเศร้าหมองเร่าร้อน

๓๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๔๘.

(๒) ญาธรรม ทำให้เข้าถึงอริยมรรคที่เผาทำลายกิเลสได้อย่างแท้จริง กิเลสไม่กลับกำเริบมาอีก (๓) พระนิพพาน อันเป็นประโยชน์อันสูงสุด เป็นธรรมะสูงสุดที่ท่านผู้รู้ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยเจ้าทั้งหลาย ยกย่องสรรเสริญ^{๓๑}

ค. สภาวะสติปัญญา

ยทิท - เป็นคำนิบาต ไม่มีการเปลี่ยนรูปของบท มีความหมายเพื่อระบุชี้ชัดถึงมรรคที่มีคุณสมบัตินั้นที่กล่าวมาแล้ว ช่างต้นว่า ได้แก่มรรคใด ได้แก่สภาวะธรรมอะไร บาลีมีความหมายเท่ากับ เย อิเม^{๓๒} ภาษาไทยนิยมแปลว่า ได้แก่

จตุตทาโร - เป็นคำกำหนดจำนวน แสดงให้ทราบชัดว่า สติปัญญานี้มีเพียง ๔ เท่านั้น ไม่น้อยไปกว่านี้ คือไม่ใช่ ๓ หรือไม่ใช่ ๒ หรือไม่ใช่ ๑ และไม่มากไปกว่านั้น คือไม่ใช่ ๕ ไม่ใช่ ๖ ไม่ใช่ ๗ เป็นต้น เพราะพระพุทธองค์ทรงกำหนดธรรมด้วยพระสัมปยุตตญาณ แล้วทรงตั้งขึ้น นำมาประกาศ แสดง บอกสอนเวไนยสัตว์ สติปัญญาตามที่เป็นจริงในหลัก

๓๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓/๓๔๙-๓๕๐.

๓๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

แห่งสังฆธรรมมีเพียง ๔ เท่านั้น พระพุทธองค์ทรงประกาศให้ทราบตามความจริงนั้น ทรงกำหนดจำนวนให้ชัดเจน ทำให้ไม่ลังเลสงสัย และไม่หลงงมงายในเรื่องสติปัญญา^{๓๓}

สติปัญญา - บาลีคำนี้ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีความหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อารมณของสติ (๒) การที่พระศาสดาไม่ทรงตีพระทัยหรือเสียพระทัย เมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ (๓) สติ มีอธิบายและตัวอย่างดังนี้

(๑) อารมณของสติ^{๓๔}

คำว่า สติปัญญา ความหมายที่ ๑ หมายถึงอารมณของสติ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม เพราะอารมณเหล่านี้เป็นที่ตั้งของสติ เป็นเหตุให้สติตั้งขึ้นและเจริญออกงามเพิ่มพูนได้ จึงเรียกว่า สติปัญญา แปลว่า ที่ตั้งแห่งสติ ที่ตั้งให้เกิดสติ หรืออารมณที่ทำให้เกิดสติ เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัญญา ๔ ประการ เธอทั้งหลายจงฟัง

๓๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

๓๔ สติโคจร, วิเคราะห์ว่า สติยา ปัญญา สติปัญญา, ปธาน จานนติ วา ปัญญา;
ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

ความเกิดแห่งกาย เป็นอย่างไร

คือ เพราะอาหารเกิด กายจึงเกิด เพราะอาหารดับ กายจึงดับ เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะนามรูปเกิด จิตจึงเกิด เพราะนามรูปดับ จิตจึงดับ เพราะมนสิการเกิด ธรรมจึงเกิด เพราะมนสิการดับ ธรรมจึงดับ^{๓๕}

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสคำว่า สติปัญญา ๔ หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม กายเป็นที่ประชุมของรูป ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นหลัก และมีอุปาทายรูปคือประสาทต่าง ๆ เป็นต้น อาศัยอยู่ในกายนี้ นอกจากนั้นยังมีสภาวะนามธรรมอื่น ๆ เกิดดับอยู่ในกายนี้ ทรงแสดงเหตุเกิดและเหตุดับ สรุไปได้ดังนี้ อาหารเป็นเหตุของกาย ผัสสะเป็นเหตุของเวทนา นามรูปเป็นเหตุของจิต มนสิการเป็นเหตุของธรรม เมื่อเหตุเกิด ผลก็เกิด เมื่อเหตุดับ ผลก็ดับ สติปัญญา ในความหมายนี้ หมายถึง ฐานะอันเป็นที่ตั้งของสติ เป็นที่ตั้งมั่นของสติ เหมือนแผ่นดินเป็นที่ยืนของข้างหรือที่ยืนของม้า เป็นต้น

๓๕ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๘/๑๖๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๘/๒๖๕-๒๖๖.

(๒) ความที่พระศาสดาก้าวข้ามความขัดเคืองและความ
พอใจในสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ^{๓๖}

คำว่า สติปฏฐาน ความหมายที่ ๒ หมายถึง ความที่
พระศาสดาไม่ทรงดีพระทัยหรือเสียพระทัย เมื่อสาวกทั้งหลาย
ปฏิบัติแตกต่างกันไป ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเสพคู้กับการ
ตั้งสติให้มั่นคง เป็นไปในสาวกซึ่งมีแตกต่างกัน ๓ ลักษณะ
ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งของผู้เป็นศาสดา สมควร
สั่งสอนหมู่คณะ คือ ไม่รักใคร่ ไม่ขัดเคือง ไม่ถูกโทสะครอบงำ
ไม่ถูกราคะครอบงำ มีพระทัยเป็นกลาง มีสติสัมปชัญญะอยู่
มีความเคารพธรรม แสดงธรรม ประกาศธรรม สั่งสอนธรรม
อย่างถูกต้องสมบูรณ์ตามธรรม ด้วยความอนุเคราะห์เกื้อกูล
เพื่อประโยชน์และความสุขแก่เวไนยสัตว์เท่านั้น ดังที่
พระพุทธองค์ตรัสว่า

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า พึงทราบสติปฏฐาน ๓ ที่
พระอริยเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอน
คณะ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

๓๖ ตีธา ปฏิปนเนสฺ สวาเกสุ สตฺถุโน ปฏฺฐานุนยวีตฺตตฺตา, วิเคราะหฺว่า สติยา ปฏฺฐานํ
สติปฏฺฐานํ, ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาในโลกนี้เป็นผู้นุเคราะห์
แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรม
แก่สาวกทั้งหลายว่า “นี่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
แก่เธอทั้งหลาย นี่เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย” สาวก
ทั้งหลายของศาสดานั้นย่อมนิ่งฟัง ไม่เงี้ยวโสตสดับ
ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติกเลียดคำสอนของศาสดา
ในข้อนั้น ตถาคตไม่มีใจยินดี ไม่ชื่นชม และไม่ถูกโทษ
รื้อรด มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัญญาประการที่ ๑
ที่พระอรียเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อ
สั่งสอนคณะ

อีกประการหนึ่ง ศาสดาเป็นผู้นุเคราะห์ แสวงหา
ประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่
สาวกทั้งหลายว่า “นี่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่
เธอทั้งหลาย นี่เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย” สาวก
ทั้งหลายของศาสดานั้น บางพวกไม่ฟัง ไม่เงี้ยวโสตสดับ
ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติกเลียดคำสอนของศาสดา
บางพวกฟังด้วยดี เงี้ยวโสตสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติก
เลียดคำสอนของศาสดา ในข้อนั้น ตถาคตก็ไม่มี

ใจยินดี ไม่ชื่นชม ไม่มีใจยินดีก็มีไข้ ไม่ชื่นชมก็มีไข้ เว้น
ความมีใจยินดีและความไม่มีใจยินดีทั้ง ๒ อย่างนั้นแล้ว
จึงเป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัฏฐานประการที่ ๒
ที่พระอรียเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อ
สั่งสอนคณะ

อีกประการหนึ่ง ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหา
ประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่
สาวกทั้งหลายว่า “นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่
เธอทั้งหลาย นี้เป็นไปเพื่อสุขแก่เธอทั้งหลาย” สาวก
ทั้งหลายของศาสดานั้น ย่อมฟังด้วยดี เจียโลตสดับ
ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดา
ในข้อนั้น ตถาคตมีใจยินดี ชื่นชม และไม่ถูกราคะร้าวรุด
มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สติปัฏฐานประการที่ ๓
ที่พระอรียเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อ
สั่งสอนคณะ^{๓๗}

๓๗ ม.ญ. (บาลี) ๑๔/๓๑๑/๒๘๔-๒๘๕, ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๓๑๑/๓๗๗-๓๗๘.

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแยกสาวกผู้ฟังธรรมออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑) กลุ่มที่ไม่ปฏิบัติตามคำสอน (๒) กลุ่มที่ปฏิบัติตามคำสอนบ้าง ไม่ปฏิบัติตามคำสอนบ้าง (๓) กลุ่มที่ปฏิบัติตามคำสอน เมื่อสาวกเป็น ๓ ลักษณะนี้ ผู้เป็นศาสดาต้องไม่หวั่นไหว ไม่โกรธขัดเคืองกลุ่มที่หนึ่ง ไม่รักใคร่กลุ่มที่สาม และต้องเว้นทั้งชอบและไม่ชอบในพวกที่สอง ผู้ที่จะเป็นศาสดาควรเสพคุ้นเคยกับสติปัญญาทั้ง ๓ แบบนี้ สติปัญญาในความหมายนี้ หมายถึง สิ่งควรให้ตั้งขึ้นและเป็นไปในสาวกที่มีความแตกต่างกัน ควรตั้งขึ้นและเป็นไปด้วยสติ

(๓) สติ^{๓๘}

คำว่า สติปัญญา ความหมายที่ ๓ หมายถึง สติ ได้แก่ สภาวะสติ ซึ่งเป็นสภาวะที่เข้าไปตั้งมั่นในอารมณ์ เมื่อมีสติตั้งมั่นแล้ว ก็สามารถเจริญปัญญา ด้วยการพิจารณาอารมณ์นั้น ๆ ให้ความจริงได้ สตินั้นเองเป็นตัวปัญญาตั้งมั่นคงไม่ใช่สภาวะอื่น เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๓๘} สติเยว สติปัญญา, วิเคราะห์ว่า สติ จ สา ปัญญาณจติ สติปัญญา; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๐.

อาณนท ธรรมอันเป็นเอกคืออานาปานสติสมาธิ
ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้สติปัฏฐาน ๔ ประการ
บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ประการที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว
ทำให้โพชฌงค์ ๗ ประการบริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ประการ
ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้วิชาและวิมุตติ
บริบูรณ์^{๓๙}

ตามพระสูตรนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า
พระพุทธรองค์ตรัสสติปัฏฐานในความหมายที่ ๓ นี้ ได้แก่ สติ
อย่างเดียว ที่เป็นสภาวะก่อให้เกิดความตั้งมั่น ทำให้สามารถ
เจริญธรรมฝ่ายปัญญาอื่น ๆ ต่อไปได้ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์
อริยมรรคเกิดขึ้น เป็นจักษุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง เห็น
แจ้งอริยสัจ ๔ ทำให้ถึงวิมุตติที่ไม่กลับมากำเริบอีกต่อไป^{๔๐}

สรุปว่า คำว่า สติปัฏฐาน ในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้
หมายเอาสติ ซึ่งเป็นความหมายที่ ๓ นี้ เพราะเป็นธรรมที่
ควรเจริญ เป็นภาเวตัพพธรรม จัดอยู่ในกลุ่มโพธิปักขิยธรรม
เป็นอุบายวิธีฝึกให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เพื่อให้เกิดญาณ
ต่าง ๆ จนถึงมัคคญาณต่อไป, สติปัฏฐานในความหมายที่ ๑

๓๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๒๘๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๓.

๔๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๐.

เป็นกาย เวทนา จิต ธรรม จัดเป็นทุกขสังข จักอยู่ในกลุ่ม
อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดครอบรู้เป็นปริยญาญยธรรม,
สติปัญญาฐานความหมายที่ ๒ เป็นความตั้งมั่นคงด้วยสติของ
พระศาสดาในการสั่งสอนสาวก

สติปัญญาฐานโดยสภาวะธรรมเป็นอย่างเดียวคือสติ แต่
ในบาลีใช้รูปบทเป็นพหูพจน์ว่า สติปัญญา เพราะสตินั้นมี
มีมาก เกิดได้บ่อย ๆ มีอารมณ์หลายอย่าง คือกาย เวทนา จิต
ธรรม สตินี้ใช้ในการปฏิบัติส่วนเบื้องต้น จึงต้องเจริญให้มาก
กระทำให้มาก สติที่เกิดขึ้นจึงมีเป็นจำนวนมาก ส่วนคำว่า
มคฺโค เป็นคำเอกพจน์ เพื่อมุ่งแสดงว่า ทางมีสายเดียวและ
ต้องดำเนินไปอย่างเดียวกัน เป็นทางทำให้ถึงพระนิพพาน
และผู้ปรารถนาพระนิพพานต้องเดินทางนี้เท่านั้น จะเดินทางอื่น
หรือจะไม่เดิน นิ่งเฉยเสียไม่ได้ สติแม้จะตั้งมั่นทำกิจ
ให้สำเร็จในอารมณ์ต่างกันมีกายเป็นต้น แต่ก็ยอมดำเนินไป
จนถึงพระนิพพานได้ในภายหลังและผู้ปรารถนาพระนิพพาน
ต้องเดิน ดังนั้น มคฺโค จึงมีรูปเป็นเอกพจน์ เพราะเป็นสายเดียว
และต้องดำเนินไปอย่างเดียวกัน ส่วน สติปัญญา มีรูป
เป็นพหูพจน์ เพราะสติมีมากเพราะความแตกต่างของอารมณ์^{๔๑}

๔๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๑.

มติของท่านพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า สติปัญญาไม่มีเพียงอย่างเดียวด้วยอำนาจลักษณะการระลึกและการประมวลลงในที่เดียวกัน^{๔๒} ที่แยกเป็น ๔ นั้นตามประเภทของอารมณ์อุปมาเหมือนว่า พระนครที่มีประตู ๔ ด้าน คนทั้งหลายผู้ที่มาจากด้านทิศตะวันออก ก็ถือเอาสิ่งของที่เกิดขึ้นด้านทิศตะวันออก แล้วเข้าไปสู่พระนครทางประตูด้านทิศตะวันออกนั่นเอง คนทั้งหลายผู้ที่มาจากด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือก็โดยทำนองเดียว อุปมานี้อธิบายเรื่องสติปัญญา ๔ ได้ดังนี้

คนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศตะวันออก เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินมาทางกายานุปัสสนา เจริญกายานุปัสสนาโดยวิธี ๑๔ อย่าง ทำยที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุกาพของกายานุปัสสนา คนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศใต้ เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินมาทางเวทนานุปัสสนา เจริญเวทนานุปัสสนาโดยวิธี ๙ อย่าง ทำยที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุกาพของเวทนานุปัสสนา คนทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศตะวันตก เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินทางจิตตานุปัสสนา เจริญจิตตานุปัสสนา

^{๔๒} บาลีว่า สรณวเสน เจว เอกตตสโมสรณวเสน จ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๒.

โดยวิธี ๑๖ อย่าง ทำยที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของจิตตานุปัสสนา ซึ่งทั้งหลายผู้มาจากด้านทิศเหนือ เหมือนผู้ปฏิบัติที่ดำเนินทางธัมมานุปัสสนา เจริญธัมมานุปัสสนาโดยวิธี ๕ อย่าง ทำยที่สุดก็รวมลงที่พระนิพพานนั่นเอง ด้วยอริยมรรคที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐานจึงมีอย่างเดียวกับอำนาจการระลึกถึงอารมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของสติ และรวมลงในที่เดียวกันคือพระนิพพานเมื่ออริยมรรคเกิดขึ้น^{๔๓}

ง. ประเภทของสติปัฏฐาน

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงจำแนกประเภทของสติปัฏฐานตั้งขึ้นเป็นอุทเทส แยกออกไปตามอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ในอุทเทสนี้ ได้แสดงถึงวิธีการปฏิบัติที่เป็นสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา โดยอาศัยอานุภาพของธรรม ๓ อย่าง คือความเพียร สติ ปัญญา และทำให้สามารถละนิวรณ์ได้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทต่อไปว่า

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๒-๓๕๓.

กตเม จตตารโ - เป็นกถेतุกัมยตาปุจจา^{๔๔} คือคำถามที่ทรงประสงค์จะตอบเอง เพราะไม่มีสิ่งใด ๆ ที่ควรรู้ อันพระพุทธรองค์ไม่ได้ทรงรู้ด้วยพระปัญญา พระองค์ทรงรู้ ทรงเห็นทุกประการ จึงไม่มีคำถามถึงสิ่งที่ตนยังไม่รู้ ไม่มีคำถามเทียบเคียงความรู้กับบัณฑิตเหล่าอื่น และไม่มีถามเพื่อตัดความลังเลสงสัย ทรงเหลือคำถาม ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) กถेतุกัมยตาปุจจา คำถามที่ประสงค์จะตอบเอง และ (๒) อนุมติปุจจา ทรงถามเพื่อให้ผู้ฟังได้ตอบตามความรู้ ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ

อิธ - คือ ในพระศาสนานี้^{๔๕} แสดงถึงที่อาศัยของผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ที่มีปัญญาเห็นโทษภัยของวัฏฏะทุกข์ มุ่งหาทางเพื่อออกจากทุกข์ มีพระศาสนานี้ คือ พระธรรมวินัยเป็นที่อาศัยในการศึกษา ฟังธรรม จดจำ นำไปพิจารณา และนำไปปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ต่อไป ความพ้นทุกข์ย่อมไม่มีสำหรับผู้ไม่มีที่อาศัย ที่อาศัยที่ฟังพึงได้คือพระธรรมวินัยนี้เท่านั้น

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

ภิกขเว - เป็นคำเรียกผู้จะรับพระธรรมเทศนา^{๔๖} ผู้รับเทศนานั้น แม้จะยังไม่ได้บวชเป็นพระภิกษุหรือเป็นเทวดา เป็นต้น พระองค์ก็ทรงเรียกด้วยคำนี้ เช่น ทรงเรียกปัญจวัคคีย์ที่ยังไม่ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในตอนที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่พึงเสพ^{๔๗} ที่ทรงเรียกก่อน ก็เพื่อให้เกิดความตั้งใจจดจ่อในการฟังพระธรรมเทศนา อันเป็นโอกาสที่หาได้ยากยิ่งในสังสารวัฏ การจะมีพระพุทธรเจ้ามาตรัสรู้แต่ละพระองค์ ก็เป็นการยาก เพราะต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีมากมาย และยาวนาน การเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นการยาก การมีโอกาสได้ฟังพระสัทธรรมก็เป็นการยาก รวมถึงความยากอื่น ๆ อีกมากมาย มีการประกอบด้วยศรัทธาเป็นต้น จึงควรใช้โอกาสนี้ให้ดีที่สุด พระพุทธองค์จึงตรัสเตือนก่อน เพื่อให้ภิกษุที่ยังสงัดใจไปเรื่องอื่นหรือกำลังทำกรรมฐานด้านสมณะหรือวิปัสสนาอยู่ ให้อ่านเรื่องและภาระเหล่านั้นเสีย ตั้งใจฟังและใส่ใจพระธรรมตามที่พระองค์ทรงแสดงอย่างเต็มที่

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๓.

^{๔๗} บาลีว่า เทวเม ภิกขเว อนตา ปพพชิตน น เสวิตพพา; ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

ภิกขุ - เป็นคำแสดงถึงบุคคลผู้จะทำการปฏิบัติสติปัญญา
ให้สมบูรณ์^{๔๘} เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ก็สามารถ
ปฏิบัติสติปัญญาให้สมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน แต่ตรัสถึงภิกษุ
เพราะภิกษุเป็นพุทธบริษัทผู้สูงสุด เป็นภวณะรับคำสั่ง
ของพระพุทธเจ้าทุกประการ ดำเนินตามแบบฉบับของ
พระพุทธเจ้า ตั้งแต่การดำรงชีวิตด้านกายภาพ เป็นนักบวช
สละญาติมิตรและทรัพย์สิน สมาทานรักษาลิขขาบท และ
ข้อปฏิบัติปลีกย่อยอื่น ๆ อย่างสมบูรณ์^{๔๙} เมื่อพระองค์ตรัส
ระบุถึงภิกษุ ก็เป็นอันตรัสถึงพุทธบริษัทเหล่านี้ทั้งหมดด้วย
และทรงแสดงความเป็นภิกษุด้วยการปฏิบัติ เพราะว่าผู้ใด
ก็ตาม เมื่อปฏิบัติธรรม ฝึกฝนพัฒนาตน ทำให้กิเลสต่าง ๆ
สงบระงับไป มีคุณธรรมเหมาะสมแล้ว ก็ถึงการนับว่าเป็น
ภิกษุด้วยกันทั้งนั้น^{๕๐} ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

๔๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๓.

๔๙ เสฏฐัตถา ภิกขุติ อาห; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๓.

๕๐ ปฏิปัตติยา ภิกขุทสสนโต ภิกขุติ อาห; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๓.

บุคคลจะแต่งตัวแบบใดก็ตาม
ถ้าเขาเป็นผู้สงบ ฝึกตนได้
เป็นผู้แน่นอน ประพฤติพรหมจรรย์
ละเว้นการเบียดเบียนสรรพสัตว์ ประพฤติสม่าเสมอ
ควรเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า พราหมณ์ สมณะ หรือ
ภิกษุก็ได้^{๕๑}

ดังนั้น ภิกษุ ในที่นี้จึงใช้ในความหมาย ๒ ประการ
ได้แก่ (๑) เพราะภิกษุเป็นบริษัทที่สูงที่สุด สามารถรับเอาข้อปฏิบัติ
ได้สมบูรณ์ทุกประการ (๒) เพราะความเป็นภิกษุมีด้วยการ
ปฏิบัติ ทำให้มีคุณธรรมของภิกษุ นอกจากนั้นแล้ว คำว่า ภิกษุ
ยังมีความหมายในแง่มุมได้อีก เช่น เป็นผู้เห็นโทษภัยใน
วิภวสังสาร เป็นผู้มียศกภาพที่สามารถทำลายกิเลสได้
เป็นต้น

๕๑ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๔๒, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๗๕.

กาย - ในกาย ได้แก่ ในรูปกาย^{๕๒} เพราะคำว่ากายนั้น หากใช้ในความหมายว่าเป็นกลุ่ม เป็นที่รวม ก็หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ได้หลากหลาย เช่น นามกาย หมายถึง กลุ่มของนาม เวทนา สัญญา สังขาร, เวทนากาย กลุ่มของเวทนา, ตัณหากาย กลุ่มของตัณหา, วัมมกาย กลุ่มหรือที่รวมของคุณธรรม เป็นต้น ในที่นี้ หมายถึงเอารูปกายเท่านั้น

คำว่า กาย ในที่นี้มีความหมาย ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) เป็นที่รวมของอวัยวะน้อยใหญ่ มีแขน ขา ศีรษะ เป็นต้น และเป็นที่ยรวมของธรรมทั้งหลาย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เหมือนกับกายข้าง กายม้า และกายรถยนต์เป็นต้น^{๕๓} (๒) เป็นที่เกิดของสิ่งน่าเกลียดน่าชยะแฉง มีแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็นเกิดอยู่ในร่างกายนี้^{๕๔}

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

^{๕๓} สุมุทฺฏเจน กาโย; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

^{๕๔} กุจฺฉิตานํ อายิตฺ กาโย; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๓.

กายานุปสาลี - กาย + อนุปสาลี แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในกาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งกาย^{๕๕}, มีการใช้คำว่า กายเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นเวทนาในกาย ไม่ใช่เห็นจิตในกาย ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลายในกาย ให้เห็นกายในกายเท่านั้น ให้เห็นกายเป็นกาย อันเป็นที่ประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูป เห็นเป็นวัตถุที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรือธาตุดินเป็นต้น เหมือนคนลอกกากกล้วยออกจากต้นกล้วย และเหมือนคนแบก้ามือเปล่าออก

พิจารณากายนี้ ไม่ให้ปรากฏเป็นชาย เป็นหญิง เป็นสัตว์ เป็นบุคคล หรือไม่ให้ปรากฏเป็นธรรมอย่างอื่น นอกจากการประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูปตามที่เป็นจริงเท่านั้น ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาเห็นว่า เป็นที่ประชุมของกาย ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และไม่สวยงามเท่านั้น อย่าไปเห็นเป็นอย่างอื่น อย่าเป็นอย่างผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติสติปัญญา คนไม่มีปัญญาพากันยึดถือกันผิด ๆ ไปเห็นกายที่ไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยง เห็นกายที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นกายที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา เห็นกายที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม^{๕๖}

๕๕ กาเย อนุปสสนสีโล กายี วา อนุปสสนมาโน; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๓

๕๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๔.

คำว่า อนุปสฺสึ นี้ โดยสภาวะได้ปัญญา ดังใน คัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิกังค์ ได้ขยายความไว้ว่า

ในคำว่า พิจารณาเห็น นั้น การพิจารณาเห็น เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมงาย ความ เลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวฐิ นี้เรียกว่า การพิจารณาเห็น ภาษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามา ถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยการพิจารณาเห็นนี้ เพราะฉะนั้นจึง เรียกว่า พิจารณาเห็น^{๕๗}

อีกนัยหนึ่ง ให้พิจารณาเห็นกายเหล่านี้ทั้งหมดในกายนี้ เท่านั้น^{๕๘} ได้แก่ ที่ประชุมของส่วนต่าง ๆ ในกายนี้ เริ่มตั้งแต่ ลมหายใจเข้าออก อิริยาบถของกาย การกระทำของกายตามอำนาจ สัมปชัญญะ สิ่งปฏิภูลน่าเกลียดในร่างกาย ธาตุ ๔ และกายที่ ตายแล้ว เหลือแต่สรีระที่เขานำไปทิ้งที่ป่าช้า มีกระดูกฟุ่บเป็นที่สุด

^{๕๗} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๗/๒๓๐-๒๓๑, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๗/๓๐๘.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๓.

ที่พระพุทธองค์ทรงแจกแจงไว้ในมหาสติปัญญาสูตร หรือ
กายที่ทำนพระสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกอง
ปลฐวีธาตุด้วยความไม่เที่ยง... ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ ฯลฯ กองเตโชธาตุ ฯลฯ
กองวาโยธาตุ ฯลฯ กองผม ฯลฯ กองขน ฯลฯ กองผิว
ฯลฯ กองหนัง ฯลฯ กองเนื้อ ฯลฯ กองเอ็น ฯลฯ กอง
กระดูก ฯลฯ พิจารณาเห็นกองไขกระดูก โดยความ
ไม่เที่ยง^{๕๙}

อีกนัยหนึ่ง พิจารณาเห็นกายเป็นลัทธิกว่าที่ประชุมของผม
ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นในกาย ไม่เห็นแม้เพียงสิ่งเดียว
ในกายนี้ ที่จะยึดถือได้ว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา เห็นเป็น
เพียงแต่การประชุมของธรรมล้วน ๆ เท่านั้น เป็นสิ่งที่มีขึ้น
มาจากกรรมเก่าและไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย^{๖๐}

๕๙ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๕/๔๔๑, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๒-๕๙๓.

๖๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๔.

อีกนัยหนึ่ง พิจารณาเห็นที่ประชุมแห่งอาการมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นต้น ตามหลักอนุปัสสนา ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของบีบคั้น (๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นอยู่บ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่มีตัวตน (๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของน่าเบื่อหน่าย (๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของไม่น่าเพลิดเพลินยินดี (๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของที่ดับสนิท (๗) ปฏินิสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นบ่อย ๆ โดยความเป็นของควรละละคืนไว้กับโลก ควรมุ่งตรงไปพระนิพพานเท่านั้น^{๖๑}

การเจริญสติปัฏฐานด้วยการเจริญอนุปัสสนาทั้ง ๗ นี้ ก็เพื่อละความสำคัญมั่นหมายผิด ๆ ทั้งหลายนั่นเอง ดังที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า

๖๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๕.

ภาษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกองปฐวี
 ธาตุโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง
 พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดย
 ความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่
 พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี
 ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด
 ย่อมสลละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง
 ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์
 ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็น
 อนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละ
 นันทิได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะ
 ให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละอาทานะได้
 ภาษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ กายย่อม
 ปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย
 ภาษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น
 เพราะเหตุนั้น จึงเรียกรการพิจารณาเห็นกายในกายว่า
สติปัญญาฐานภาวนา^{๖๒}

๖๒ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๕/๔๔๑, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๒.

สรุปความว่า กายะ กายานุปัสสี ตามที่ท่านพระอรรถกถาจารย์อธิบาย คือ ผู้มีสติปัญญาพิจารณาเห็นกายแยกออกมาจากเวทนา จิต และธรรม ไม่ให้สับสนปนเปกัน กายเป็นส่วนของกายเท่านั้น เวทนามีเป็นส่วนหนึ่งของเวทนาต่างหากจากกาย จิตก็แยกต่างหากจากกาย ธรรมก็แยกต่างหากจากกาย

การมีปัญญาพิจารณาเห็นที่เป็นสติปัญญา อันเป็นไปเพื่อละความยึดถือผิด ๆ ในกายได้ ให้ทำโดย ๔ แบบ ได้แก่ (๑) เห็นกายเป็นที่ประชุมของมหาภูตรูปและอุปาทายรูปเท่านั้น (๒) พิจารณากายย่อยทั้งหมด ตั้งแต่ลมหายใจจนกระทั่งถึงกระดูกฟุ่ปนเป็นผุยผง มีอยู่ในกายนี้เท่านั้น (๓) พิจารณากายให้เห็นว่า ไม่มีแม้สักสิ่งเดียวที่จะยึดถือได้ว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา (๔) พิจารณากายตามหลักอนุปัสสนา ๗ ประการ

การมีปัญญาพิจารณาทั้ง ๔ แบบตามที่พระอรรถกถาจารย์ท่านแนะนำไว้นี้ แท้ที่จริงก็คล้ายกันหรือคาบเกี่ยวกันนั่นเอง สรุปโดยย่อ คือให้พิจารณาเห็นกายว่าเป็นสักว่ากาย เป็นส่วนประกอบของผม ขน เล็บเป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงาม ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่มีสิ่งใดควรยึดถือในกายนี้

วิหริติ - เป็นกิริยาอาการของผู้ปฏิบัติสติปัญญาที่ดำเนินชีวิตให้เป็นไป ดูแล รักษา เยียวยาอัตตภาพ บริหารชีวิตให้ไปด้วยอิริยาบถต่าง ๆ ทำให้ร่างกายสืบต่อไปได้^{๖๓}

อาตาปี - เป็นลักษณะของผู้มีวิริยะอย่างแรงกล้า เป็นความเพียรที่สามารถทำกิเลสให้เร่าร้อน เผาทำลายกิเลสในภพทั้ง ๓^{๖๔} ต่อสู้กับกิเลสนิวรณ์ได้ คือ กล้าหาญ บากบั่น ก้าวไปข้างหน้า ไม่หยุดอยู่กับที่ ไม่อ่อนแอ ไม่ท้อแท้ให้กับอุปสรรคต่าง ๆ มีฉันทะความพอใจอย่างต่อเนื่อง ไม่ทิ้งธุระหน้าที่ ซึ่งธุระหน้าที่ของพุทธบริษัทคือทำตนให้พ้นจากทุกข์ ด้วยการทำกิจหน้าที่ต่ออริยสังให้สมบูรณ์ ได้แก่ กิจกำหนดรู้ในทุกข์ กิจในการละสมุทัย กิจในการกระทำให้แจ้งนิโรธ กิจในการทำอริยมรรคให้เกิดขึ้น อาตาปีนี้โดยสภาวะได้แก่ วิริยะ ตั้งในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิมังค์ ได้ขยายความไว้ว่า

๖๓ วิหริตีติ อิริยติ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๕.

๖๔ ตีสู ภเวสุ กิเลส อาตาเปตีติ อาตาโป, อาตาโป อสส อตถิติ อาตาปี; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๕.

ในคำว่า มีความเพียร นั้น ความเพียร เป็นไหน

การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ความเพียร ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีความเพียร^{๖๕}

สัมปชาโน - เป็นผู้ประกอบด้วยญาณปัญญาที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติ^{๖๖} สัมปชัญญะนั้นมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สาทถก สัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้ประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ แล้วเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ (๒) สัปพายสัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้จักความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม แล้วเลือกสิ่งที่เหมาะสม

๖๕ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๙/๒๓๑, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๙/๓๐๘.

๖๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓/๓๕๕.

(๓) โจรสัมปชัญญะ ปัญญาที่รู้จักเลือกอารมณ์ให้จิต เพื่อรักษาจิตให้สะอาดเป็นกุศลได้อย่างต่อเนื่อง (๔) อสมโมหสัมปชัญญะ ปัญญาที่ไม่หลงยึดเอารูปนามว่าเป็นตัวตน หรือไม่หลงไปเห็นรูปนามว่ามีตัวตน ในการปฏิบัติสติปัฏฐานนั้น **ข้อสัมโมหสัมปชัญญะเป็นหลัก** คือการมีปัญญาพิจารณาเห็นกายว่าเป็นกายเป็นต้น ไม่เป็นตัวตน ไม่มีตัวตน สัมปชัญญะ ๓ ประการข้างต้นเป็นเครื่องช่วยหนุนให้สติมีกำลังเพิ่มขึ้น สัมปชัญญะนั้นโดยสภาวะได้แก่ปัญญา ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิกังคได้ขยายความไว้ว่า

ในคำว่า มีสัมปชัญญะ นั้น สัมปชัญญะ เป็นใจน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือ ปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ

นี้เรียกว่า สัมผัสัญญะ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสัมผัสัญญะนี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า มีสัมผัสัญญะ^{๖๗}

สติมา - เป็นผู้ประกอบด้วยสติที่ใช้ในการกำหนดกาย เป็นต้น^{๖๘} เพราะต้องใช้สติในการกำหนดอารมณ์ก่อน ปัญญา จึงจะสามารถพิจารณาอารมณ์นั้นได้ หากขาดสติแล้ว **อนุปัสสนาก็ไม่อาจจะทำได้** สติจึงมีความจำเป็นในทุกกรณี ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็เราแลกล่าวว่า สติ จำต้องประสงค์ในทุกสถาน^{๖๙} ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความสติไว้ว่า

ในคำว่า มีสติ นั้น สติ เป็นไหน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยา ที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติผละ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว

๖๗ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๐/๒๓๑, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๐/๓๐๘.

๖๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

๖๙ สติธจ ขวาหิ ภิกขเว สัพพตถิกิ วทามิ; ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๔/๑๐๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๔.

เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสตินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มีสติ^{๗๐}

สรุปความว่า อาตมาปี สมปชาโน สติมาเป็นธรรม ๓ ประการ ที่มีอานุภาพในการทำให้กรรมฐานสำเร็จได้^{๗๑} หากขาดธรรม ๓ ประการนี้แล้ว การทำกรรมฐานย่อมไม่ประสบความสำเร็จ เพราะผู้ไม่มีความเพียร กล้าหาญ อดทน บากบั่น กิเลสนิวรณ์ มีความเกียจคร้าน ท้อถอย หดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นต้น ย่อมทำอันตราย ผู้ที่ไม่มีสัมปชัญญะย่อมไม่สามารถที่จะกำหนดแยกแยะ รูปนาม หรือไม่สามารถกำหนดอุบายหรือไม่ใช้อุบายได้ แยกแยะสิ่งถูกกับสิ่งผิดไม่ได้ ก็เป็นอันตรายต่อการปฏิบัติ ส่วนผู้ไม่มีสติ ก็ย่อมไม่สามารถจะมีสัมปชัญญะได้ สติสัมปชัญญะนี้ จำเป็นต้องใช้ในกรรมฐานทั้งปวง โดยเฉพาะกรรมฐานที่มี ประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติทั้งปวง ๔ อย่าง ผู้ปฏิบัติควรบริหารอยู่เสมอ ได้แก่ พุทธธานุสสติ เมตตา มรณัสสติ อสุภภาวนา^{๗๒}

ธรรม ๓ ประการนี้ จึงจำเป็นต้องใช้ในการทำกรรมฐาน อยู่เสมอ เป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ประจำ ได้แก่ (๑) อาตมาปี

๗๐ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๑/๒๓๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๑/๓๐๙.

๗๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๕.

๗๒ สัพพตถกมมัจฉานนฺตี พุทธธานุสสติ เมตตา มรณัสสติ อสุภภาวนา จ. อิทธิพิ จตุกกั โยคินา ปริหริยมานั “สัพพตถกมมัจฉานนฺตี” วจุจติ; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ.ฎีกา ๓๗๓/๓๗๐.

เป็นสัมมาวายามะ (๒) สัมปชาโน เป็นสัมมาทิฐิ (๓) สติมา เป็นสัมมาสติ

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงกายานุปัสสนาสติปัญญา โดยคำว่า กายะ กายานุปัสสี วิหริติ ทรงแสดงองค์ประกอบ ที่ช่วยให้การปฏิบัติสำเร็จ ด้วยคำว่า อาตปปี สมฺปชาโน สติมา แล้วจึงทรงแสดงส่วนของการละกิเลส ด้วยคำว่า วิเนยฺย โลก อภิชฌมาโทมนสฺส

วิเนยฺย - ละกิเลสด้วยอาการ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) ตทังควินัย ละด้วยเงื่อนไขคือความเห็นถูกต้อง ก็ละความเห็นผิดนั้น ๆ ไปด้วยวิปัสสนา (๒) วิกขัมภนวินัย ละด้วยการข่มไว้ เพราะ มีกำลังจิตมากเป็นระดับมหัคคตะ ก็สามารถข่มกันกิเลสไม่ให้เกิดขึ้นได้ชั่วคราว สติปัญญาที่ทรงแสดงในมหาสติปัญญาสูตรนี้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น จึงละกิเลสได้ด้วยอาการ ๒ นี้ เท่านั้น^{๗๓} ส่วนการละกิเลสทั้งหมดนั้นมีอยู่ ๕ ประการ ดังใน มัคคังคินิทเทส คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า

๗๓ ตทังควินเณน วา วิกขัมภนวินเณน วา วินยิตฺวา; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗๓/๓๕๕-๓๕๖.

สัมมาทิฏฐิมีนิโรธ ๕ อะไรบ้าง คือ (๑) วิกขัมภนนิโรธ (๒) ตทังคนิโรธ (๓) สมุจเฉทนิโรธ (๔) ปฏิปัสสัทธินิโรธ (๕) นิสสรณนิโรธ, นิโรธในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญ ปรุฐมฌาน, นิโรธในการละทิฏฐิด้วยองค์นั้น ๆ ของภิกษุ ผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการฆ่าแรกกิเลส, สมุจเฉท นิโรธของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ความสิ้นไป, ปฏิปัสสัทธินิโรธในขณะแห่งผล และนิสสรณนิโรธที่เป็น ความดับคืออมตธาตุ^{๗๔}

โลก - ในโลกกล่าวคือในกาย^{๗๕} กายนั้นได้ชื่อว่าโลก เพราะมีลักษณะแตกสลายได้ และแม้อุปาทานชั้น ๕ ก็ได้ ชื่อว่าโลกเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อมีสติปัญญาพิจารณากาย เห็นชัฏกาย ก็ย่อมละความติดข้องในกาย และเมื่อเกิดปัญญา ด้วยอานุภาพของกายนุปลัสสนาแล้ว ก็ย่อมละความติดข้อง ในเวทนา ในจิต และในธรรมด้วยเช่นกัน เวทนานุปลัสสนา จิตตานุปลัสสนา ธัมมานุปลัสสนาก็ทำนองเดียวกัน ดังในคัมภีร์ อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “กายนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าโลก อุปาทานชั้นทั้ง ๕ ก็ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่า โลก”^{๗๖}

๗๔ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๔/๔๓๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

๗๕ โลกเกิด ตสฺมีเยว กายเ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๖.

๗๖ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๑, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๘.

อภิขณาโทมนสต์ - อภิขณา + โทมนสต์, อภิขณา ได้แก่ ความเพ่งเล็ง อยากได้ ติดข้อง จ้องจะเอา มีจิตจ่อมุ่งหมาย ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่น่าพึงพอใจ โดยสภาวะได้แก่ตัณหา ดังใน คัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “อภิขณา เป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่า อภิขณา”^{๗๗}

ส่วน **โทมนสต์** ได้แก่ ความรู้สึกทุกข์ทางใจ รู้สึกไม่สบายทางใจ โดยสภาวะได้แก่**โทมนัสเวทนา** ดังในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้ขยายความไว้ว่า “โทมนัส เป็นไฉน ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส”^{๗๘}

อภิขณาและโทมนัสดังที่กล่าวมานี้ถูกกำจัด สงบ ระงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้สิ้นไปในกายนี้ ไม่เกิดอภิขณาและโทมนัสเพราะกายนี้เป็นเหตุ

^{๗๗} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๑-๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๘.

^{๗๘} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๖๒/๒๓๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๘.

อีกนัยหนึ่ง อธิบายสติปัญญาฐานเป็นการละนิวรณ์ ๒ ประการ ได้แก่ อภิชฌาสังเคราะห์เป็นกามฉันทนิวรณ์, โทมนัสสังเคราะห์พยาบาทนิวรณ์ และมีความหมายที่พิเศษเพิ่มเติมอีก ๓ ประการ สรุปความหมายดังตาราง

ตารางที่ ๑.๑ แสดงความหมายของอภิชฌาและโทมนัส

อภิชฌา	โทมนัส
ความเพ่งเล็งอยากได้ คือตัณหา	ความทุกข์ทางใจ คือโทมนัสเวทนา
กามฉันทนิวรณ์	พยาบาทนิวรณ์
ความยินดีเพลิดเพลิน ที่มีกายสมบัติเป็นมูล	ความยินร้ายทุกข์ใจ ที่มีกายวิบัติเป็นมูล
ความยินดีติดข้องอย่างยิ่ง ในกาย	ความไม่ยินดี ในการอบรมฝึกหัดกาย
การเพิ่มความสวยงาม และความสุขเป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีจริง ในร่างกายเข้าไปในกาย	การนำเอาความไม่สวยงาม และความเป็นทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งมีจริง ออกไปจากร่างกาย

ตามความหมายพิเศษนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า พระพุทธองค์ตรัสอานุภาพของความเพียร และความเป็นผู้สามารถในการประกอบความเพียรของผู้ปฏิบัติ คือความเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดีในร้าย เป็นผู้สามารถ ช่มความยินดีและความไม่ยินดีได้ เป็นผู้ไม่เพิ่มสิ่งที่ไม่เป็น ความจริงเข้าไปและไม่นำสิ่งที่เป็นความจริงออกไป ผู้ปฏิบัติ ที่สามารถทำได้แบบนี้ จิตจะเป็นสมาธิ มีความตั้งมั่นดี สามารถประกอบความเพียรเจริญปัญญาให้สูงยิ่งขึ้นไปได้^{๗๙}

พระพุทธองค์ทรงแสดงกรรมฐานการพิจารณากาย ให้เห็นความจริงบ่อย ๆ อันเป็นส่วนของกายานุปัสสนา ด้วยพระดำรัสว่า กายะ กายานุปัสสี, ทรงแสดงการบริหารกาย พอเป็นไปได้สำหรับผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ด้วยพระดำรัสว่า วิหริตี, ทรงแสดงสัมมปปธาน ด้วยพระดำรัสว่า อาตาปี, ทรงแสดงธรรม ที่เป็นเหตุให้ทำกิจสำเร็จได้ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องมือบริหาร กรรมฐานให้เป็นไปได้และเจริญออกงาม ด้วยพระดำรัสว่า สัมปชาโน สติมา หรือทรงแสดงสมณะด้วยพระดำรัสว่า สติมา ทรง แสดงวิปัสสนาด้วยพระดำรัสว่า สัมปชาโน, ทรงแสดงกำลัง แห่งภาวนา ด้วยพระดำรัสว่า วิเนยฺย โลก อภิชฌาโทมนสัส^{๘๐}

๗๙ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๖.

๘๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๖.

เวทนาสุ - ในเวทนาทั้งหลายที่เป็นระดับโลกียะเท่านั้น กล่าวคือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา^{๘๑}

เวทนานุปัสสี - เวทนา + อนุปัสสี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในเวทนาทั้งหลาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่ง เวทนา, มีการใช้คำว่า เวทนา เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยก กระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณา เห็นกายในเวทนา ไม่ใช่เห็นจิตในเวทนา ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลาย ในเวทนา ให้เห็นเวทนาในเวทนาเท่านั้น ให้เห็นเป็นความรู้สึก ที่ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ผู้ปฏิบัติพึงเห็น สุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็น ลุกศร พึงเห็นอทุกขมาสุขเวทนาโดยความเป็นของไม่เที่ยง ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เวทนา ๓ ประการ ะไรบ้าง คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เธอทั้งหลายพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขม สุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง เพราะภิกษุเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุข

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.

เวทนาโดยความไม่เที่ยง ภาณุนี้เราเรียกว่า มีความเห็นชอบ ตัดตัดหาได้ เพิกถอนสังโยชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ

ภาณุใดเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์
เห็นทุกข์เวทนาโดยความเป็นลูกศร
เห็นอกุทขมสุขเวทนาที่มีอยู่โดยความไม่เที่ยง
ภาณุนี้มีความเห็นชอบ ย่อมกำหนดรู้เวทนา
ทั้งหลายได้
เธอครั้นกำหนดรู้เวทนาแล้ว ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน
ตั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการ
บัญญัติ^{๘๒}

และเวทนาทั้งหมดพึงเห็นโดยเป็นทุกข์ ดังที่
พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดีละ ดีละ ภาณุ เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ ประการนี้ คือ
(๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา
เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ ประการนี้ สมจริงดังคำที่เรากล่าวว่า
ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์

๘๒ ส.ส.พ. (บาลี) ๑๘/๒๕๓/๑๙๐, ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๕๓/๒๗๓-๒๗๔.

คำว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นทุกข์ นั้นเรากล่าวหมายถึงความที่สังขารทั้งหลาย นั้นแลไม่เที่ยง ฯลฯ มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความแตกไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความดับไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ฯลฯ^{๘๓}

หรือพิจารณาเหตุผลที่สุขเวทนาเป็นทุกข์ เป็นต้น ตามคำตอบของท่านพระธัมมทินนาเถรอรหันต์ที่ตอบคำถาม วิสาขอุบาสกว่า “สุขเวทนาเป็นสุขเพราะตั้งอยู่ เป็นทุกข์เพราะแปรไป ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ เป็นสุขเพราะแปรไป อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้”^{๘๔} และ พึงเห็นเวทนาด้วยอำนาจอนุปัสสนา ๗ อย่างมีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น

^{๘๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๑๙๙, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔-๒๘๕.

^{๘๔} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๖๕/๔๑๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕.

จิตเต - ในจิตที่เป็นโลกียะเท่านั้น^{๘๕} ให้พิจารณาด้วยอำนาจ
อนุปัสสนา ๗ อย่างในจิต ๑๖ อย่างที่จำแนกไว้ในนิทเทส
โดยการจำแนกจิตต่าง ๆ แบ่งโดยอารมณ์ อธิปัตติ สหชาติธรรม
ภุมิ กรรม วิบาก และกิริยาเป็นต้น

จิตตานุปัสสนี - จิตต + อนุปัสสนี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติ
เห็นบ่อย ๆ ในจิต หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งจิต, มีการใช้คำว่า จิต
เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อน
ไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นภายในจิต ไม่ใช่เห็น
เวทนาในจิต ไม่ใช่เห็นธรรมทั้งหลายในจิต ให้เห็นเป็นจิตเท่านั้น
ที่ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ธมเมสุ - ในสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นโลกียะเท่านั้น^{๘๖} ให้
พิจารณาธรรมทั้งหลายคือรูปนามทั้งหมด ด้วยอำนาจลักษณะ
เฉพาะตนและลักษณะสามัญธรรมดาที่เสมอกันเป็นต้น

๘๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๘.

๘๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓๗/๓๕๘.

ธมมานุปสสี - ธम्म + อนุปสสี, แปลความหมายว่า ผู้มีปกติเห็นบ่อย ๆ ในธรรมทั้งหลาย หรือผู้เห็นบ่อย ๆ ซึ่งธรรมทั้งหลาย, มีการใช้คำว่า ธम्म เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อแสดงถึงการแยกกระจายความเป็นกลุ่มก้อนไม่ให้ปะปนกัน คือไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นกายในธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เห็นเวทนาในธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เห็นจิตในธรรมทั้งหลาย ให้เห็นธรรมในธรรมทั้งหลายเท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ในการละอภิชฌาและโทมนัสนั้น ผู้ปฏิบัติที่สามารถละอภิชฌาและโทมนัสในกายได้ ก็ย่อมสามารถละอภิชฌาและโทมนัสในเวทนา ในจิต และในธรรมได้เช่นกัน พระพุทธองค์ตรัสพระดำรัสว่า วิเนยย โลเก อภิชฌาโทมนสฺส วัในทูกสติปัญญา เพราะเหตุคือ (๑) บุคคลแตกต่างกัน (๒) สติปัญญาที่ปรากฏในขณะจิตแตกต่างกัน (๓) อภิชฌาและโทมนัสที่ละได้แล้วในสติปัญญาหมวดหนึ่ง ก็เป็นอันละได้ในสติปัญญาหมวดอื่น ๆ ด้วย^{๘๗}

สรุปบาลีและคำอธิบายตามแนวอรรถกถาโดยย่อ ดังตาราง

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๒-๓๗๓/๓๕๘.

ตารางที่ ๑.๒ แสดงบาลีอุทกเทศมหาสติปัญญาสูตร
และคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทฺทพจน์	คำอธิบาย
เอกายโน อโย ภิกฺขเว มคฺโค	ทางคือสติปัญญาอันนี้ เป็นเหตุที่ทำให้ ถึงพระนิพพาน และผู้ต้องการ ถึงพระนิพพานต้องมาดำเนิน ตามทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น สติปัญญาอันนี้เป็นทางเอก ด้วยความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง (๒) เป็นทางที่บุคคลต้องไปผู้เดียว (๓) เป็นทางของพระพุทฺธเจ้า ผู้เป็นเอก (๔) เป็นทางที่มีอยู่ในพระพุทฺธ ศาสนาเท่านั้น (๕) เป็นทางที่ทำให้ถึงจุดหมาย เดียวคือพระนิพพาน

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
<p>สตตทานํ วิสุทฺธิยา โสกะปริเทวานํ สมตฺถิกมาย ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมาย ฅายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย</p>	<p>อานิสงส์ของการปฏิบัติสติปัญญา ได้แก่ เพื่อความบริสุทธิ์สะอาด ของจิต เพื่อก้าวล่วงความเศร้าโศก และความร่ำไรร่ำพัน เพื่อความดับไป ของทุกข์กายและทุกข์ใจ เพื่อบรรลุถึงอริยมรรค และเพื่อกระทำให้แจ้งพระนิพพาน สติปัญญาจนมรรคนี้กำจัดภัยอันตราย ๔ ประการ ออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส และนำสิ่งที่มีคุณค่ามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ (๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน</p>

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
ยทิทํ จตฺตารโ สติปัฏฐานา	ระบุมารวมและมือนานิสงส์ตั้งที่ กล่าวมาแล้วนั้น ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นระดับโลกียะ เป็นสติปัญญา ที่เกิดบ่อย ๆ ในอารมณ์กรรมฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม
กตเม จตฺตารโ	เป็นคำถามเพื่อแจกแจงขยายความ สติปัฏฐาน ๔
อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ	ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ต้องมีที่อาศัยคือศาสนธรรมของ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
<p>กาเย กายานุปัสสี วิหริติ</p>	<p>กายานุปัสสนาสติปัญญาฐาน มีสติ ตั้งมั่นในกาย และมีปัญญาพิจารณา เห็นกายเป็นสักแต่ว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร โดย สามารถพิจารณาด้วยปัญญา ดังนี้ (๑) เห็นกายเป็นที่ประชุมของ มหาภูตรูปและอุปาทายรูปเท่านั้น (๒) พิจารณากายย่อยทั้งหมด ตั้งแต่ ลมหายใจจนกระทั่งถึงกระดูกฟุ่ป่น เป็นผุยผง มีอยู่ในกายนี้เท่านั้น (๓) พิจารณากายให้เห็นว่า ไม่มี แม้สักสิ่งเดียวที่จะยึดถือได้ว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา (๔) พิจารณากายตามหลักอนุปัสสนา ๗ ประการ</p>

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
<p>อาตาศปี สมุชชาโน สติมา</p>	<p>ธรรม ๓ ประการนี้ต้องประกอบ ด้วยเสมอ การทำกรรมฐานจะ ประสบความสำเร็จด้วยอานุภาพ ของธรรมเหล่านี้ ได้แก่ ความเพียร ปัญญา และสติ จัดเป็นองค์มรรคที่ต้องใช้ประจำ ๓ อย่าง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ</p>
<p>วิเนยย โลก อภิชฎาโทมนสลั</p>	<p>ผลของการปฏิบัติสติปัญญา ทำให้ ละกิเลสนิวรณ์ต่าง ๆ ได้ ๒ แบบ ได้แก่ ตทังควินัย กับ วิกขัมภนวินัย</p>
<p>เวทนาสู เวทนานุปัสสี วิหริติ</p>	<p>เวทนานุปัสสนาสติปัญญา มี สติตั้งมั่นในเวทนา และมีปัญญา พิจารณาเห็นเวทนาเป็นลักแต่ว่า เวทนา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร</p>

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
<p>จิตฺเต จิตฺตานุปฺสึ วิหฺรติ</p>	<p>จิตตานุปัสสนาสติปัญญา มีสติ ตั้งมั่นในจิต และมีปัญญา พิจารณาเห็นจิตเป็นสักแต่ว่าจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร</p>
<p>ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสึ วิหฺรติ</p>	<p>ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา มีสติ ตั้งมั่นในธรรม และมีปัญญา พิจารณาเห็นธรรมเป็นสักแต่ว่า ธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ไม่ใช่ของใคร</p>

ตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา สรุปรูปเนื้อความของอุทกศาสตร์ของมหาสติปัญญาสูตรได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงข้อปฏิบัติอันเป็นมรรคเบื้องต้น เป็นทางดำเนินให้ถึงนิพพาน ผู้ที่เห็นโทษภัยในวิภวภาวะสงสาร ต้องการถึงนิพพานจะต้องดำเนินตามทางนี้ ซึ่งมีอานิสงส์ในการนำสิ่งไม่น่าปรารถนา ๔ ประการออกไป ได้แก่ (๑) โสกะ (๒) ปริเทวะ (๓) ทุกข์ (๔) โทมนัส นำสิ่งที่มีคุณค่าที่น่าปรารถนามาให้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความบริสุทธิ์ของจิต (๒) อริยมรรค (๓) พระนิพพาน

มรรคนี้คือสติปัญญา ๔ มีวิธีการปฏิบัติ คือ การมีสติตั้งมั่นพิจารณาเห็นกายเป็นสักว่ากาย พิจารณาเห็นเวทนาเป็นสักว่าเวทนา พิจารณาเห็นจิตเป็นสักว่าจิต พิจารณาเห็นธรรมเป็นสักว่าธรรม เป็นการทำความรู้ฐานโดยอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ กายานุปัสสนาเป็นรูปกรรมฐาน เวทนานุปัสสนากับจิตตานุปัสสนาเป็นนามกรรมฐาน ธัมมานุปัสสนาเป็นทั้งรูปและนามกรรมฐาน ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นรูปนามในลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล

ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราอยู่เสมอ ๆ โดยอาศัยธรรม
คือวิริยะ สติและปัญญา เป็นพื้นฐาน ไม่อิงอาศัยตัณหาและ
ทิฏฐิ จะสามารถละอภิขณาและโทมนัสในโลกได้

สติปัญญาเป็นการเจริญวิปัสสนาปัญญาและเจริญมรรค
เพื่อให้เกิดมัคคปัญญาเห็นอริยสัจต่อไป การเห็นอริยสัจ ทำให้แจ้ง
พระนิพพานนั้น มีขึ้นได้เมื่ออริยมรรคเกิดขึ้น และอริยมรรคนี้
เกิดขึ้นด้วยอานูภาพของกายานุปัสสนาก็ได้ เวทนานุปัสสนา
ก็ได้ จิตตานุปัสสนาก็ได้ ธัมมานุปัสสนาก็ได้ ในแต่ละหมวดของ
สติปัญญาซึ่งแยกเป็น ๒๑ หมวด ท่านพระอรรรถกถาจารย์
ได้สรุปการเห็นอริยสัจในทุกหมวดไว้ว่า สติที่กำหนดลมหายใจ
เข้าออกเป็นต้น เป็นทุกขสัจ ตัณหาก่อน ๆ ที่ทำให้เกิดสตินั้น
เป็นสมุทัยสัจ ความไม่เกิดขึ้นของสติและตัณหาทั้งสองนั้น
เป็นนิโรธสัจ อริยมรรคที่ทำหน้าที่กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย
และมีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมัคคสัจ^{๘๘}

^{๘๘} บาลีว่า อสสาสปสสาสปริคคหิตา สติ ทุกขสจฺจํ, ตสสา สมฺมจําปิกา ปุริมตณฺหา
สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปฺขโน นิโรธารมฺมโณ
อริยมคฺโค มคฺคสจฺจํ; ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๔/๓๖๓.

ในส่วนนิเทศของมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงแจกแจงรายละเอียด วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์จำนวน ๒๑ หมวด โดยแยกเป็นกายนุปัสนา ๑๔ หมวด, เวทนานุปัสนา ๑ หมวด, จิตตานุปัสนา ๑ หมวด และธัมมานุปัสนา ๕ หมวด ในงานเขียนนี้ จะระบุเพียงชื่อและสรุปย่อ ดังนี้

ก. กายนุปัสนา ๑๔ หมวด ได้แก่

(๑) หมวดอานาปานะ พิจารณาลมหายใจเข้าออกยาว สั้น ลมทั้งหมด และระงับลม

(๒) หมวดอิริยาบถ พิจารณาอิริยาบถของกาย เดิน ยืน นั่ง นอน และอิริยาบถที่กายตั้งอยู่

(๓) หมวดสัมปชัญญะ การประกอบสัมปชัญญะเข้าไปไม่ทำไปตามอำนาจของตัณหาและทิฏฐิ เมื่อกายทำกิจธุระต่าง ๆ มีก้าวไปและถอยกลับเป็นต้น

(๔) หมวดปฏิภูมณสิการ พิจารณากายประกอบด้วยสิ่งปฏิภูมณ่าเกลียดมีผมเป็นต้น

(๕) หมวดธาตุมณสิการ พิจารณากายประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

(๖) หมวดสี่วธิที่ ๑ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่ตายแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน

(๗) หมวดสี่วธิที่ ๒ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่ถูกสัตว์จิกหรือกัดกิน

(๘) หมวดสี่วธิที่ ๓ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกยังมีเนื้อเลือดและเอ็นรัดอยู่

(๙) หมวดสี่วธิที่ ๔ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อแต่เลือดและเอ็นรัดอยู่

(๑๐) หมวดสี่วธิที่ ๕ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อและเลือด แต่มีเอ็นรัดอยู่

(๑๑) หมวดสี่วธิที่ ๖ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรัด กระดูกกระจัดกระจายไปทิศต่าง ๆ

(๑๒) หมวดสี่วธิที่ ๗ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นกระดูกท่อนสีขาว

(๑๓) หมวดสี่วธิที่ ๘ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่เป็นกองกระดูกอายุเกิน ๑ ปี

(๑๔) หมวดสั้วถิกที่ ๙ นำกายนี้เข้าไปเทียบกับศพที่
กระตุกยุปนเป็นผุยผง

ข. เวทนานุปัสสนา ๑ หมวด แต่ได้จำแนกเวทนาที่แตกต่าง
กันออกเป็น ๙ ลักษณะ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา
(๓) อุทกขมสุขเวทนา (๔) สุขเวทนามีอามิส (๕) สุขเวทนา
ไม่มีอามิส (๖) ทุกขเวทนามีอามิส (๗) ทุกขเวทนาไม่มีอามิส
(๘) อุทกขมสุขเวทนามีอามิส (๙) อุทกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ค. จิตตานุปัสสนา ๑ หมวด แต่ได้จำแนกจิตที่แตกต่าง
กันออกไปเป็น ๑๖ ลักษณะ คือ (๑) จิตมีราคะ (๒) จิตไม่มีราคะ
(๓) จิตมีโทสะ (๔) จิตไม่มีโทสะ (๕) จิตมีโมหะ (๖) จิตไม่มีโมหะ
(๗) จิตหดหู่ (๘) จิตฟุ้งซ่าน (๙) จิตเป็นมหัคคตะ (๑๐) จิตไม่เป็น
มหัคคตะ (๑๑) จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า (๑๒) จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
(๑๓) จิตเป็นสมาธิ (๑๔) จิตไม่เป็นสมาธิ (๑๕) จิตหลุดพ้น
(๑๖) จิตไม่หลุดพ้น

ง. อัมมานุปัสสนา ๕ หมวด ได้แก่

(๑) หมวดนิวรรณ์ พิจารณาธรรมคือนิวรรณ์ ๕ นิวรรณ์ละ
๕ ประเด็น คือ ความมี ความไม่มี การเกิด การละ และ
ความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป

(๒) หมวดชั้นที่ ๕ พิจารณาธรรมคือชั้นที่ ๕ ชั้นที่ละ ๓ ประเด็น คือ ตัวสภาวะ ความเกิด และความดับ

(๓) หมวดอายตนะ พิจารณาธรรมคืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ คู่ละ ๖ ประเด็น คือ สภาวะภายใน สภาวะภายนอก ลังโยชน์ที่เกิดขึ้น เหตุเกิดของลังโยชน์ การละลังโยชน์ และการไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปของลังโยชน์

(๔) หมวดโพชฌงค์ พิจารณาธรรมคือโพชฌงค์ ๗ โพชฌงค์ละ ๔ ประเด็น คือ ความมี ความไม่มี เหตุเกิด และเหตุให้เจริญบริบูรณ์

(๕) หมวดอริยสัจ พิจารณาธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ จำแนกเป็น ๑๑ อย่างมีชาติเป็นต้น และโดยย่อคืออุปาทานชั้นที่ ๕, ทุกขสมุทัยอริยสัจ จำแนกเป็นต้นเหตุ ๓ ในปิยรูปสาตรูป ๖๐ อย่าง, ทุกขนิโรธอริยสัจ ความดับต้นเหตุ ไม่เหลือในปิยรูปสาตรูป ๖๐ อย่าง, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ จำแนกรายละเอียดมรรคทั้ง ๘^{๘๘}

๘๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓/๒๔๘-๒๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓/๓๐๒-๓๓๘.

จ. อธิบายอรรถะตามนัยเนตติปกรณ์

นย แปลว่า วิธี อธิบายว่า นยะเป็นวิธีอธิบายให้เข้าใจ อรรถะของพระพุททพจน์ สามารถแยกแยะสังกิเลสธรรมกับ โวทานธรรมอย่างชัดเจน เป็นวิธีที่ผู้กล่าวธรรมทั้งหลาย ควรนำมาใช้เพื่อคั่นควำอรรถะของพระพุททพจน์ ให้หยั่งลงสู่ สัจธรรมคืออริยสัจ ๔ นยะนี้เป็นวิธีทำให้แยกแยะธรรมออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอกุศลกับฝ่ายกุศล ฝ่ายวิภูฏะกับฝ่ายวิวิภูฏะ แล้วประกอบลงในหลักอริยสัจ ๔ ได้อย่างชัดเจน นำไปสู่การทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล เข้าถึง พระนิพพาน มี ๕ นัย ได้แก่ (๑) นันทิยาววิภูฏนัย (๒) ติปุกขลนัย (๓) สี่หวิกกีฬิตนัย (๔) ทิสาลอจนนัย (๕) อังกุสนัย^{๙๐}

๙๐ ศึกษารายละเอียดได้จากงานวิจัยของผู้เขียน; สุภีร์ ทุมทอง, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ การอธิบายพระพุททพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์” คุษฎุณินพนธ์พุททศาสตร์คุษฎุณิ บัณทิต, (บัณทิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑).

ในการอธิบายอุทเทสมหาสติปัญญาสูตรด้วยนัยนี้ ผู้เขียนจะอธิบายด้วยสีหวิกกีฬิตนัยก่อน เพราะเป็นธรรมหมวดละ ๔ เหมือนกัน แล้วต่อด้วยนันทิยาวิภูฏนัย อธิบายแยกแยะให้เห็นธรรม ๒ ฝ่าย คือสังกิเลสธรรมและโฆทานธรรม แล้วสรุปลงอริยสัง^{๙๑}

๑. สีหวิกกีฬิตนัย

เนื่องจากสติปัญญาเป็นธรรมหมวดละ ๔ จึงอธิบายด้วยสีหวิกกีฬิตนัยเป็นหลัก แล้วจึงเชื่อมโยงไปสู่ขันธ์อื่น ๆ ตามสมควร การประกอบอริยสัง ๔ เข้ากับบอสุภสังญา ทุกขสังญา อนิจจสังญา อนัตตสังญา สุภสังญา สุขสังญา นิจจสังญา อตตสังญา เป็นเหตุเกิดของสีหวิกกีฬิตนัย อธิบายได้ดังนี้

^{๙๑} เนื้อหาต่อไปนี้นำมาจากงานวิจัย; สุภีร์ ทุมทอง, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวเนตติปกรณ์” *คุณนิตินิพนธ์พุทธศาสนศึกษาฉบับนิติต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๔๒-๑๕๐.

ก. ฝ่ายโฆทาน

สติปัญญาฐาน ๔ เป็นธรรมฝ่ายโฆทาน คือเป็นธรรมที่ทำให้จิตบริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลส สติปัญญาแต่ละข้อเมื่อประกอบเข้ากับมูลบทฝ่ายโฆทาน ๔ ข้อ และเป็นปฏิบัติภักซ์ต่อมูลบทฝ่ายสังกิเลส จัดได้ดังนี้

กายานุปัสสนา เข้ากับอสุภสังขสัญญา เพราะกายเป็นที่รวมของรูปซึ่งล้วนไม่สวยงาม เป็นสิ่งปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อเจริญกายานุปัสสนา จะเป็นการสังขมอสุภสังขสัญญา ทำให้ละสุภสังขสัญญาได้

เวทนานุปัสสนา เข้ากับทุกขสังขสัญญา เพราะเวทนานั้นเป็นสิ่งบีบคั้นทรมาน เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนา จะเป็นการสังขมทุกขสังขสัญญา ทำให้ละสุขสังขสัญญาได้

จิตตานุปัสสนา เข้ากับอนิจจสังขสัญญา เพราะจิตเป็นสภาวะที่เกิดดับอย่างรวดเร็ว ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนา จะเป็นการสังขมอนิจจสังขสัญญา ทำให้ละนิจจสังขสัญญาได้

ธัมมานุปัสสนา เข้ากับอนัตตสัญญา เพราะธรรม เป็นสภาวะที่ว่างเปล่าจากตัวตนสัตว์บุคคล ล้วนเกิดจากเหตุ ปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของ เมื่อเจริญ ธัมมานุปัสสนา จะเป็นการสั่งสมอนัตตสัญญา ทำให้ละ อัตตสัญญาได้

เขียนสรุปต่อเนื่องเป็นกระบวนและตารางดังนี้

กายานุปัสสนา -> สั่งสมอสุภสัญญา -> ละสุภสัญญา

เวทนานุปัสสนา -> สั่งสมทุกขสัญญา -> ละสุขสัญญา

จิตตานุปัสสนา -> สั่งสมนิจจสัญญา -> ละนิจจสัญญา

ธัมมานุปัสสนา -> สั่งสมอนัตตสัญญา -> ละอัตตสัญญา

ตารางที่ ๑.๓ แสดงสติปัฏฐาน ๔ ไวทานธรรม ๔ และสังกิลเลสธรรม ๔

สติปัฏฐาน ๔	ไวทาน ๔	สังกิลเลส ๔
กายานุปัฏสนา	อสุภสังขสัญญา	สุภสังขสัญญา
เวทนานุปัฏสนา	ทุกขสังขสัญญา	สุขสังขสัญญา
จิตตานุปัฏสนา	อนิจจสังขสัญญา	นิจจสังขสัญญา
ธัมมานุปัฏสนา	อนัตตสังขสัญญา	อัตตสังขสัญญา

สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นมีความเหมาะสมเป็นพิเศษแก่ผู้ที่มีจริตแตกต่างกัน ทำให้เกิดปฏิบัติที่ต่างกันแยกออกเป็น ๔ แบบ เมื่อเจริญและกระทำให้มาก เป็นเหตุทำให้โพธิปักขิยธรรมเจริญยิ่งขึ้น เมื่อปฏิบัติจนสมบูรณ์แล้วก็รวมตัวกัน อริยมรรคก็เกิดขึ้น และสติปัฏฐาน ๔ ยังทำให้เกิดธรรมฝ่ายไวทานอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไป อธิบายโดยย่อได้ดังนี้

กายนุบัสนา เหมาะสำหรับคนราคจริต เพราะผู้มีราคจริต มักติดข้องอยู่กับสุขและโสมนัสอันอาศัยกามคุณ ติดใจในความสวยงาม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องอยู่กับร่างกาย กายนุบัสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความยากลำบาก เพราะการทิ้งความสุขในกามและสิ่งสวยงามเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลราคจริตนี้

เวทนานุบัสนา เหมาะสำหรับคนโทสจริต เพราะผู้มีโทสจริต มักจะติดในเวทนา เมื่อมีเวทนาเป็นทุกข์มักหงุดหงิด รำคาญ แสดงอาการไม่พอใจ ติดข้องอยู่กับสุขเวทนา เวทนานุบัสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความยากลำบาก เพราะการจะไม่ติดอยู่กับความสุขหรือทิ้งความสะดวกสบายเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลโทสจริตนี้

จิตตานุปัตสสนา เหมาะสำหรับคนทวิภูจฺฉิรจิตอย่างอ่อน เป็นผู้ที่มีปัญญา ชอบพิจารณาในหลักเหตุผล แต่ไม่ได้มีปัญญากล้ามากนัก เป็นผู้ไม่ติดใจในกามคุณ ไม่ติดใจในสิ่งสวยงาม และไม่ติดในความสะดวกสบาย แต่มักติดในหลักการ ทฤษฎี แนวคิด เทคนิควิธี วัตรปฏิบัติหรืออุดมคติต่าง ๆ จิตตานุปัตสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความสะดวก เพราะไม่ติดกามสุข อยู่เป็นพื้นอยู่แล้ว บางครั้งเป็นผู้ได้ฌาน

ธัมมานุปัตสสนา เหมาะสำหรับคนทวิภูจฺฉิรจิตอย่างแรงกล้า เป็นผู้ที่มีปัญญามาก ชอบพิจารณาในหลักเหตุผลทางธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นผู้ไม่ติดใจในกามคุณ ไม่ติดใจในสิ่งสวยงาม และไม่ติดในความสะดวกสบาย แต่มักติดแน่นในหลักการ แนวคิด หรือเหตุผลที่ได้พิจารณาไตร่ตรองเป็นอย่างดีแล้ว ธัมมานุปัตสสนาจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับแก้ความติดข้องนี้ เมื่อปฏิบัติก็ดำเนินด้วยความสะดวก เพราะไม่ติดกามสุขเป็นพื้นอยู่แล้ว และอาจเป็นผู้ได้ฌาน

เมื่อใช้หลักทิสธรรมตามแนวทิสาลोज्ञนัย พิจารณา ทิศทางแห่งธรรมฝ่ายโวกทานที่ได้แสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ สามารถอธิบายเชื่อมโยงกระแสธรรมฝ่ายโวกทาน ได้ดังตารางต่อไป

ตารางที่ ๑.๔ แสดงจริตกับทิศทางของโวกานธรรม

ราคจริต	โทสจริต	ทิฏฐิจริต อินทรีย์อ่อน	ทิฏฐิจริต อินทรีย์กล้า
ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา	ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา	สุขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา
กายานุปัสสนา	เวทนานุปัสสนา	จิตตานุปัสสนา	ธัมมานุปัสสนา
ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน
ทิพพวิหาร	พรหมวิหาร	อริยวิหาร	อาเนญชวิหาร
สังวรปธาน	ปทานปธาน	ภวานาปธาน	อนุรักษนา ปธาน
การละมานะ	การถอนตัณหา	การขจัดอวิชชา	การทำภาพ ให้สงบ
สังจาธิภูฐาน	จาคาธิภูฐาน	ปัญญาธิภูฐาน	อุปสมาธิภูฐาน
ฉันทสมาธิ	วิริยสมาธิ	จิตตสมาธิ	วิมังสาสมาธิ
อินทรีย์สังวร	ตบะ	ปัญญา	นิพพาน อันสลัดคืน อุปธิทิ้งปวง
เมตตา	กรุณา	มุทิตา	อุเบกขา

ในปฏิปทาทั้ง ๔ มีทุกขาปฏิปทา ทัฬหิภิกขุเป็นต้น
มีคำอธิบาย ดังนี้

ทุกขาปฏิปทา คือ โดยปกติบุคคลนั้นเป็นผู้มีราคะกळा
มีโทสะกळा มีโมหะกळा ย่อมเสวยทุกข์และโทมนัสที่
เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำ หรือผู้เจริญกรรมฐาน
โดยการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย กำหนดความปฏิภูล
น่าเกลียดในอาหาร กำหนดว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญา
ตั้งมั่นเป็นอย่างดี

สุขาปฏิปทา คือ โดยปกติบุคคลนั้นเป็นผู้ไม่มีราคะกळा
ไม่มีโทสะกळा ไม่มีโมหะกळा จึงไม่ได้เสวยทุกข์โทมนัสที่
เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ หรือผู้ได้บรรลุรูปจุมฉาน ทุตติฉาน
ตติฉาน หรือจตุตฉฉาน

ทัฬหิภิกขุ คือ ผู้ที่อินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ สัทอินทรีย์
วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาอินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ปรากกฐอ่อน
จึงทำให้บรรลุคุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า

ชิปปาภิญญา คือ ผู้ที่อินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ สัทอินทรีย์ วิจารณ์ทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ปรากฏแก่กล้า จึงทำให้บรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว^{๙๒}

ข. ฝ่ายสังกิเลส

สังกิเลสที่เป็นเหตุเกิดของสฬวิกกีฬิตนัยมี ๔ ประการ คือ สุภัสสัญญา สุขสัญญา นิจจสัญญา อตตสัญญา สัญญาเหล่านี้ ก่อให้วิปลาส ๔ ได้แก่ สุภวิปลาส สุขวิปลาส นิจจวิปลาส และอตตวิปลาส และกิเลสอื่น ๆ ต่อเนื่องในกระบวนการ เมื่ออาศัยทิสธรรมในคัมภีร์เนตติปกรณ์จำแนกกองกิเลส ๑๐ ออกเป็น ๔ ส่วน แยกตามจริตบุคคล ๔ คือ (๑) ผู้เป็นราคะจริต (๒) ผู้เป็นโทสะจริต (๓) ผู้เป็นทิฏฐิจริตอินทรีย์อ่อน (๔) ผู้เป็นทิฏฐิจริตอินทรีย์แรงกล้า สภาวะที่เป็นอุปกิเลสของบุคคล ๔ เหล่านี้แยกได้ดังตารางต่อไปนี้

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๖๒-๑๖๓/๑๗๐-๑๗๓, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒-๑๖๓/๒๒๖-๒๓๐.

ตารางที่ ๑.๕ แสดงจรรยาบรรณวิชาชีพของรังสีเทคนิค

รศจรรยาบรรณ	ทศจรรยาบรรณ	ทศจรรยาบรรณ วิชาชีพอ่อน	ทศจรรยาบรรณ วิชาชีพกล้า
กพพิการา หาร	ผัสสาหาร	วิญญาณาหาร	มโนสัญเจตนา หาร
สุภวิปลาส	สุขวิปลาส	นิจวิปลาส	อัตตวิปลาส
กามุปาทาน	ภุมุปาทาน	ทศจุมุปาทาน	อัตตวาทุ ปาทาน
กามโยคะ	ภวโยคะ	ทศจุมุโยคะ	อริชาโยคะ
อภิขณา กายคันถะ	พยาปาท กายคันถะ	ศีลพัพต ปรัมมาส กายคันถะ	อิทังสัจจา ภินิเวส กายคันถะ
กามาสวะ	ภवासวะ	ทศจุมุสาสวะ	อริชาสวะ
กาโมชะ	ภโวชะ	ทศจุมุโสชะ	อริชโชะ
รศสัลลสะ	ทศสัลลสะ	มานสัลลสะ	โมหสัลลสะ
รูปุค วิญญาณัญจิติ	เวทณุค วิญญาณัญจิติ	สัญญุค วิญญาณัญจิติ	สังขารุค วิญญาณัญจิติ
ฉันทาคติ	ทศาคติ	ภยาคติ	โมหาคติ

เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ สังสมโฆทานธรรม ก็ทำให้ละ
สังกิเลสธรรมออกไปได้ ดังที่ได้สรุปไว้ข้างต้นว่า

กายานุปัสสนา -> สังสมอสุภัสสัญญา -> ละสุภัสสัญญา

เวทนานุปัสสนา -> สังสมทุกขสัญญา -> ละสุขสัญญา

จิตตานุปัสสนา -> สังสมอนิจจสัญญา -> ละนิจจสัญญา

ธัมมานุปัสสนา -> สังสมอนัตตสัญญา -> ละอัตตสัญญา

นอกจากละสุภัสสัญญา ทุกขสัญญา นิจจสัญญา และ
อัตตสัญญาได้แล้ว เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ มีกายานุปัสสนา
เป็นต้น ซึ่งเป็นภาเวตัพพรหม ก็ย่อมสามารถกำหนดรอบรู้
ทุกขสัจอันเป็นปริณญเอยธรรม และละทุกขสมุทัยอันเป็น
ปหาดัพพรหม ดังตารางนี้

ตารางที่ ๑.๖ แสดงสติปัญญาฐาน ๔ กับทิศทางการละกิลเลส

กายา- นุบัติสสนา	เวทนา- นุบัติสสนา	จิตตา- นุบัติสสนา	ธัมมา- นุบัติสสนา
สุภวิปลาส	สุขวิปลาส	นิจจวิปลาส	อัตตวิปลาส
กพพีการา หาร	ผัสสอาหาร	วิญญาณาหาร	มโนสัญเจตนา หาร
กามุปาทาน	ภวุปาทาน	ทิกฺขุอุปาทาน	อัตตวาทุ ุปาทาน
กามโยคะ	ภวโยคะ	ทิกฺขุโยคะ	อวิชชาโยคะ
อภิขณา กายคันถะ	พยาบาท กายคันถะ	สีลัพพต ปรัมมาส กายคันถะ	อิทังสัจจา ภินิเวส กายคันถะ
กามาสวะ	ภวาสวะ	ทิกฺขุฐาสวะ	อวิชชาสวะ
กาโมฆะ	ภโวฆะ	ทิกฺขุโฐฆะ	อวิชโชฆะ
ราคัลลละ	โทสัลลละ	มานัลลละ	โมหัลลละ
รูปุปค วิญญาณัญฺจิตติ	เวทหนุปค วิญญาณัญฺจิตติ	สัญญุปค วิญญาณัญฺจิตติ	สังขารุปค วิญญาณัญฺจิตติ
ราคะในรูป	ราคะ ในเวทนา	ราคะ ในสัญญา	ราคะ ในสังขาร
ฉันทาคติ	โทสาคติ	ภยาคติ	โมหาคติ

สรุปความได้ว่า ธรรมฝ่ายโง่ทวนทั้งหมด เป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดมีขึ้น จัดอยู่ฝ่ายอริยมรรค ซึ่งเป็นภาเวตัพพธรรม เพื่อชำระล้างธรรมฝ่ายสังกิเลสออกไป สังกิเลสทั้งหลายจัดเป็นฝ่ายสมุทัย ซึ่งเป็นปหัตัพพธรรม เป็นสิ่งที่ขวางนิพพาน เมื่อละสมุทัยได้แล้ว ก็ย่อมกระทำให้แจ้งภาวะไร้ทุกข์คือพระนิพพาน อันเป็นสัจฉิกัตัพพธรรม ธรรมฝ่ายโง่ทวนและธรรมฝ่ายสังกิเลส เป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกันสรุปดังตาราง

ตารางที่ ๑.๗ แสดงโง่ทวนธรรมกับสังกิเลสธรรม
๑๐ หมวด

ธรรมฝ่ายโง่ทวน ๑๐	ธรรมฝ่ายสังกิเลส ๑๐
ปฏิบัติ ๔	อาหาร ๔
สติปัญญา ๔	วิปลาส ๔
ฌาน ๔	อุปาทาน ๔
วิหารธรรม ๔	โยคะ ๔
สัมมปธาน ๔	คันถะ ๔
อัจฉริยอัฏฐธรรม ๔	อาสวะ ๔
อธิฐาน ๔	โอฆะ ๔
สมาธิภาวนา ๔	สัลละ ๔
สุขภาคยธรรม ๔	วิญญาณัญฐิติ ๔
อัปมัถญา ๔	อคติคมนะ ๔

การเจริญสติปัฏฐานทำให้ธรรมฝ่ายโงาทานเต็มบริบูรณ์ และทำให้ธรรมฝ่ายสังกิเลสหมดสิ้นไป พระพุทธองค์ตรัส แสดงไว้มากมาย เช่น

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศล จะกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ ประการ เพราะกองกุศลทั้งสิ้นนี้ก็คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๙๓}

ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคล เหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้น พลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใด เหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้น ปรารภแล้ว^{๙๔}

๙๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๑/๑๖๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๑/๒๖๘.

๙๔ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙๙/๑๕๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๙/๒๕๗.

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อบริหาร เพื่อ
กำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ ๓
อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสจุดตะปู ๓ มลทิน ๓
ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ ตลينا ๓^{๙๕}

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน
๔ ประการเพื่อบริหาร เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อ
ละอุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนี้^{๙๖}

พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อบริหาร เพื่อ
กำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะ ๔ โยคะ ๔
อุปาทาน ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นีวรณ ๕
อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕^{๙๗}

๙๕ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๕๑-๔๖๐/๑๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๕๑-๔๖๐/๒๗๙.

๙๖ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๖๑/๑๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๑/๒๘๐.

๙๗ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๒-๔๗๐/๑๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๒-๔๗๐/๒๘๐.

สรุปลงอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

ชั้นธ ๕ ที่เป็นวิภูฏะทุกข์ เป็นทุกขสัจ
ตั๓หาที่ผูกพันในทุกข์นั้นและธรรมฝ่ายสังกิเลส
เป็นสมุทัยสัจ
ความสิ้นตั๓หา เป็นนิโรธสัจ
อริยมรรคมีองค ๘ และธรรมฝ่ายโฆทาน เป็นมัคคสัจ

๒. นันทียาวัฏฐนัย

ในนันทียาวัฏฐนัยนั้น อาคั๓มูลบทฝ่ายโฆทานกับฝ่าย
สังกิเลสอย่างละ ๒ ฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ ตั๓หากับอวิชา
ฝ่ายโฆทาน ได้แก่ สมณะกับวิปัสสนา การประกอบอริยสัจ ๔
เข้ากับตั๓หา อวิชา สมณะ วิปัสสนา เป็นเหตุเกิดของ
นันทียาวัฏฐนัย

เมื่อแสดงโดยบุคคลก็แยกเป็น ๒ คือผู้เป็นต้นหาจريت กับทิวฏฐิจริต ผู้ที่เป็นทิวฏฐิจริต ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติ สะดวกและบรรลुช้าหรือบรรลุเร็ว ผู้ที่เป็นต้นหาจريت ย่อม หลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบากและบรรลुช้าหรือบรรลุเร็ว ทั้งนี้ เนื่องจากผู้ที่เป็นต้นหาจريت เขายังสละกามคุณไม่ได้ เมื่อถูกสั่งสอนให้สละกามคุณ จึงทำได้ด้วยความยากลำบาก แต่อาศัยความเคารพในสิกขา มากด้วยศรัทธา อาศัยศรัทธา เชื่อมั่นปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดำเนินตามมรรค จนบรรลุธรรมได้ ส่วนผู้เป็นทิวฏฐิจริต ไม่ติดข้องในกามคุณ มาตั้งแต่ต้น เมื่อถูกสั่งสอนให้สละกามคุณ จึงทำได้โดยสะดวก อาศัยการปฏิบัติที่ขัดเกลากิเลสมีจุดคงควัตรเป็นต้น มาก ด้วยปัญญา อาศัยปัญญา ดำเนินตามมรรคจนบรรลุธรรมได้ ส่วนการบรรลุช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับอินทรีย์ของบุคคลนั้น ๆ ผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนก็บรรลุช้า ผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็บรรลุเร็ว

เขียนกระบวนการธรรมจากฝ่ายสังกิเลสไปสู่ฝ่ายโงทาน
ให้ดูได้ง่าย ดังนี้

อวิชชา -> ทิฏฐิจริต -> สัลเลชะ -> สุขาปฏิบัติ ->
อัมมานุสารี -> ทิฏฐิปัตตะ

ตัณหา -> ตัณหาจริต -> ลิกขา -> ทุกขาปฏิบัติ ->
สัทธานุสารี -> สัทธาวิมุตตะ

ตารางความเชื่อมโยงระหว่างกิเลสกับการปฏิบัติจน
บรรลुธรรม ดังนี้

ตารางที่ ๑.๘ แสดงกิเลส ๒ จริต ๒ กับการปฏิบัติ
จนบรรลุธรรม

สังกิเลส	จริต	ข้อปฏิบัติ	ปฏิบัติ	ก้าวลงมรรค	บรรลุธรรม
อวิชชา	ทิฏฐิจริต	สัลเลชะ	สุขาปฏิบัติ	อัมมานุสารี	ทิฏฐิปัตตะ
ตัณหา	ตัณหาจริต	ลิกขา	ทุกขาปฏิบัติ	สัทธานุสารี	สัทธาวิมุตตะ

บุคคลผู้เป็นต้นหาจริตกับทิวจิวจริตจำแนกตามปฏิปทา
จึงมี ๔ ประการ ได้แก่

(๑) ต้นหาจริต อินทรีย์อ่อน เหมาะกับทุกขาปฏิปทา
ทันธาภิญญา

(๒) ต้นหาจริต อินทรีย์แก่กล้า เหมาะกับทุกขาปฏิปทา
ชิปปาภิญญา

(๓) ทิวจิวจริต อินทรีย์อ่อน เหมาะกับสุขาปฏิปทา
ทันธาภิญญา

(๔) ทิวจิวจริต อินทรีย์แก่กล้า เหมาะกับสุขาปฏิปทา
ชิปปาภิญญา

สำหรับผู้มีต้นหาจริตอินทรีย์อ่อน มีกายานุปัสสนา
สติปัญญาที่เป็นอารมณ์หยาบ เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับ
ผู้มีต้นหาจริตอินทรีย์แก่กล้า มีเวทนานุปัสสนาสติปัญญา
ที่เป็นอารมณ์ละเอียดเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มี
ทิวจิวจริตอินทรีย์อ่อน มีจิตตานุปัสสนาสติปัญญาที่มีอารมณ์
แยกประเภทไปไม่มากนักเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับ
ผู้มีทิวจิวจริตอินทรีย์แก่กล้า มีธัมมานุปัสสนาสติปัญญาที่มี
อารมณ์แยกประเภทไปมากเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

สำหรับผู้มีสมถยานิกะอินทรีย์อ่อน มีกายานุบัติสสนา สติปัญญาฐานที่มีอารมณ์จะพึงประสบได้ไม่ยากเป็นทางแห่ง ความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีสมถยานิกะอินทรีย์แก่กล้า มีเวทนา- นุบัติสสนาสติปัญญาฐาน เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เพราะท่าน ไม่ดำรงอยู่ในอารมณ์ที่หยาบ ดำรงตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ละเอียด เท่านั้น, สำหรับผู้มีวิบัติสสนายานิกะอินทรีย์อ่อน มีจิตตานุ- บัติสสนาสติปัญญาฐานที่มีอารมณ์แยกประเภทไปไม่มากนัก เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์, สำหรับผู้มีวิบัติสสนายานิกะอินทรีย์ แก่กล้า มีธัมมานุบัติสสนาสติปัญญาฐานที่มีอารมณ์แยกประเภท ไปมากเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์^{๙๘} เขียนสรุปเป็นตารางดังนี้

^{๙๘} เนื้อหาเกี่ยวกับจริต ๒ และสมถยานิกะวิบัติสสนายานิกะนี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์ ได้นำไปอธิบายไว้ในอรรถกถามหาสติปัญญาฐานสูตร โดยท่านระบุว่า เป็นนัยที่ นำมาจากเนตติปรกธได้ด้วยคำว่า อัย ตาว ปกรณนโย; ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗/๒-๓/๓๕๑-๒.

ตารางที่ ๑.๙ แสดงจิต ๒ สติปัญญา ๔ ยานิกะ ๒
ปฏิบัติ ๔ และการบรรลุธรรม

ตณฺหา		อวิชา	
ตณฺหาจิต อินทริย์อ่อน	ตณฺหาจิต อินทริย์แก่กล้า	ทิวฺฐิจิต อินทริย์อ่อน	ทิวฺฐิจิต อินทริย์แก่กล้า
กายา- นุปลสฺนา	เวทนา- นุปลสฺนา	จิตตา- นุปลสฺนา	ธัมมา- นุปลสฺนา
สมถยานิกะ อินทริย์อ่อน	สมถยานิกะ อินทริย์แก่กล้า	วิปลสฺนายนิกะ อินทริย์อ่อน	วิปลสฺนายนิกะ อินทริย์แก่กล้า
ทุกขาปฏิบัติ ทันทวิญญา	ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาวิญญา	สุขาปฏิบัติ ทันทวิญญา	สุขาปฏิบัติ ชิปปาวิญญา
ลัทธานุสาริ		ธัมมานุสาริ	
ลัทธาวิมุตตะ		ทิวฺฐิปลัตตะ	

บุคคลผู้เป็นต้นหาจริตเมื่อไม่ได้กำหนดรอบรู้กพพีการอาหารและผัสสาหารด้วยปัญญา จึงมีฉันทราคะอย่างแรงกล้าในกองรูปและเวทนา กพพีการอาหารและผัสสาหารจึงเป็นอุปกิเลสของผู้มีต้นหาจริต ทำให้เกิดสุขวิปลาสและสุขวิปลาส, บุคคลผู้เป็นทวิจริตเมื่อไม่ได้กำหนดรอบรู้มโนสัญญาเจตนาหารและวิญญาณาหารด้วยปัญญา จึงมีฉันทราคะอย่างแรงกล้าในจิตและธรรม มโนสัญญาเจตนาหาร และวิญญาณาหารจึงเป็นอุปกิเลสของผู้มีทวิจริต ทำให้เกิดนิจวิปลาสและอัตตวิปลาส เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะสามารถกำหนดรอบรู้อาหาร ๔ ละวิปลาส ๔ และกิเลสอื่น ๆ ได้ทั้งหมด

เอกายโน อัย ภิกขเว มคฺโค สตฺตํ วิสุทฺธิยา
โสภปริเทวานํ สมตฺกฺกมฺย ทฺวฺชโทมนสฺसानํ
อตฺถงฺคมฺย ฌายสฺส อธิคมฺย นิพฺพานสฺส
สจฺฉิกิริยาย, ยทฺทํ จตฺตารโ สติปฏฺจํจํนา.

กตฺเม จตฺตารโ. อธิ ภิกขเว ภิกขุ กายเ กายา-
นุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตปฺปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย
โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหฺรติ
อาตปฺปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌา-
โทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตปฺปี สฺมปฺชาโน
สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ฐมฺเมสุ ฐมฺมา-
นุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตปฺปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก
อภิชฺฌาโทมนสฺสํ.

พระคาถาที่ ๑ ยมกวรรค

พระคาถาที่ ๑ ในยมกวรรค คัมภีร์ขุททกนิกาย
คาถาธรรมบท พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ ๒๕ เป็นคาถา
ที่แสดงถึงหลักกรรมและการให้ผล **ธรรมทั้งหลายมีใจ
เป็นประธาน** หากใจไม่ดี มีความโกรธเข้าประทุษร้ายเสียหาย
ก็จะทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ทุกข์ที่เป็นผล
วิบากของทุจริตเหล่านั้น ย่อมติดตามคนที่ทำกรรมชั่วไป
ให้ได้รับความทุกข์ทรมานหนีไม่พ้น

เหตุเกิดของพระคาถานี้ ท่านพระอรรถกถาจารย์
ได้เล่าเรื่องไว้ว่า ท่านพระจักขุบาลเถระในชาติปัจจุบัน ท่านได้
ฟังธรรมแล้ว มีศรัทธาเลื่อมใส ขอบวชในสำนักของ
พระพุทธเจ้า อยู่ศึกษาในสำนักอาจารย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว
รับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้า ไปปฏิบัติธรรมพร้อมกับ
พระภิกษุจำนวน ๖๐ รูป ท่านตั้งกติกากับตัวเองว่าจะไม่นอน

ตลอด ๑ พรรษา จะใช้เพียงอิริยาบถ ๓ เท่านั้น เมื่อหนึ่งเดือนผ่านไป ท่านก็มีโรคตา หมอทำยาให้นอนหยอด แต่ท่านนั่งหยอด จึงไม่หายจากโรค หมอทำยาให้หลายครั้ง ไม่หายสักที จนท้ายที่สุดก็บอกเลิก ไม่ยอมรักษา ท่านจึงยอมสละดวงตา เพื่อรักษาสัจจะที่ตั้งใจไว้ ไม่ยอมนอน ปฏิบัติธรรมจนได้ บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกับตาแตก^๑

บุพพกรรมของท่าน มีเรื่องย่อดังต่อไปนี้ ในอดีตกาล สมัยพระเจ้าพาราณสีครองราชย์อยู่ในกรุงพาราณสี มีหมอคนหนึ่ง รักษาคนไข้อยู่ในบ้านและนิคมต่าง ๆ เห็นหญิงตาบอดคนหนึ่ง จึงถามรายละเอียดและอาสาทำการรักษาให้ หญิงนั้น สัญญาว่า ถ้าสามารถรักษาดวงตาของนางให้กลับเป็นปกติได้ นางพร้อมด้วยบุตรและธิดาจะยอมเป็นทาสี หมอได้ประภอยาให้ ดวงตาของนางกลับไปปกติด้วยยาขนานเดียวเท่านั้น นางเกรงว่าถ้าเป็นทาสีเขาแล้ว จะได้รับความลำบาก ถูกเขา คำว่าด้วยคำพูดไม่เพราะเป็นต้น จึงต้องการจะหลอกลวงเขา โดยบอกว่า ดวงตาไม่หาย แถมเจ็บปวดหนักกว่าเดิม หมอรู้ทัน

๑ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓-๒๑.

เกิดความโกรธ ไม่พอใจ คิดว่าจะทำให้นางงบอดเหมือนเดิม
ไปบอกเรื่องที่คิดนั้นกับภรรยาตน ภรรยาได้หนึ่ง หมอประกอบยา
ไปให้หญิงนั้นหายอดตา ตาของนางก็บอดสนิทเหมือน
ไฟดับวูบไป หมอนั้นได้มาเกิดเป็นพระจักษุบาลเถระ^๒

พระศาสดาได้ตรัสว่า กรรมที่พระจักษุบาลทำในกาลนั้น
ได้ติดตามมา ขึ้นชื่อว่าบาปกรรมนี้ ย่อมติดตามผู้ทำไป
เหมือนกับล้อเกวียนอันหมุนตามรอยเท้าโคพลีพัท ตัวที่
ลากแอกไปอยู่ ได้รับความทุกข์จากแอกที่เสียดสีคอและ
ล้อเกวียนที่ชูดกับเนื้อขา แล้วพระองค์ได้ตรัสพระคาถานี้^๓
เมื่อจบพระคาถา ภิกษุจำนวน ๓,๐๐๐ รูปได้บรรลุอรหัตตผล
พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา พระธรรมเทศนาได้มีประโยชน์แก่
บริษัทผู้มาประชุมกันจำนวนมาก^๔ พระคาถามีว่า

๒ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑-๒.

๓ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๔ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๕.

มโนปุพฺพพมฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺถุเจน ภาสตี วา กโรตี วา
ตโต นํ ทุกฺขมเหวติ จกุกัว วหโต ปทํ.^๕
ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่
สำเร็จด้วยใจ
ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย
เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป
ฉะนั้น^๖

การอธิบายตามแนวคัมภีร์อรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาทที่ละบท ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีกี่ประเภทอย่างไรบ้าง เป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาบาลี^๗ นำมาวิเคราะห์ เรียบเรียง และสรุปความ ดังนี้

๕ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

๖ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

๗ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒-๒๕.

มโน - จิตที่เป็นไปในภุมิ ๔ ทั้งหมด^๘ ซึ่งจิตนั้นแบ่งตามภุมิเป็น ๔ ได้แก่ (๑) กามาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ประเภทกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้แก่ จิตทั่วไปที่ทำหน้าที่ในการเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส เป็นต้น (๒) รูปาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ของสมาธิประเภทรูปสัญญา ได้แก่ จิตที่มีความแนบแน่นเป็นอุปนาสมานิติที่มีรูปสัญญาเป็นอารมณ์ (๓) อรูปาวจรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์ของสมาธิประเภทอรูปสัญญา (๔) โลกุตตรจิต จิตที่รับรู้อารมณ์นิพพานอันเป็นธรรมเหนือโลก ได้แก่ มรรคจิต ๔ และผลจิต ๔

เมื่อกล่าวโดยเจาะจงในคาถานี้ ได้แก่ จิตที่เกิดพร้อมกับโทมนัสเวทนา มีปฏิฆะคือความขัดเคือง ไม่พอใจ ความโกรธแค้น เกิดประกอบพร้อมด้วย^๙ เรียกว่าโทสมูลจิต จิตประเภทที่มีโทสะเป็นมูลเหตุให้เกิดมีอยู่ ๒ ดวง คือ (๑) จิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเวทนา สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก เป็นจิตมีกำลังไม่ต้องอาศัยการโน้มน้าวชักชวน (๒) จิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเวทนา สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เป็นสังขาริก เป็นจิตไม่มีกำลัง ต้องอาศัยการโน้มน้าวชักชวน

^๘ กามาวจรกุสลาทิเภท สัพพมปี จตุภุมิกจิตต์; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

^๙ โทมนัสสสทคตฺ ปฏิฆสมปยุตตจิตตเมว ลพภคฺติ; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

บุพพวงมา - เป็นสิ่งไปก่อนเป็นลำดับแรก เป็นประธานเป็นตัวนำ^{๑๐}

ธมฺมา - มีความหมายมาก เช่น (๑) คุณธรรม (๒) เทสหาธรรม (๓) ปริยัตติธรรม (๔) นิสสัจตตนิชชีวธมฺม^{๑๑} มีตัวอย่างพระพุทธรูปพจน์ที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ยกมาประกอบ ดังนี้

(๑) คุณธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นฝ่ายดี เป็นคุณธรรมที่ติงาม เป็นบุญกุศล นำประโยชน์และความสุขมาให้ เช่น พระพุทธรูปพจน์ว่า

ธรรมเท่านั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้
นี่เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว
ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกข์^{๑๒}
เพราะธรรมและอธรรมทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน
อธรรมนำไปสู่นรก
ธรรมให้ถึงสุคติ^{๑๓}

๑๐ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๑๑ ธมฺมาติ คุณเทสหาปริยัตตินิสสัจตตนิชชีวเสณ จตตาวโร ธมฺมา นาม; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๒.

๑๒ ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙.

๑๓ ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๔/๓๘๙.

(๒) เทสณาธรรม หมายถึง พระธรรมเทศนาของ พระพุทธองค์ ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ถึงพร้อมด้วยอรรถและ พยานุชนะ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ตถาคตฺถูแจ้จกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดง ธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง อรรถและพยานุชนะ บริสุทธิบริบูรณ์ครบถ้วน^{๑๔}

(๓) ปริยัติธรรม หมายถึง ปริยัติศาสนาคือคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า อันมีองค์ประกอบ ๙ อย่าง มีสุดตะเป็นต้น เช่น พระพุทธพจน์ว่า

๑๔ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๐/๖๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔.

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้
ยอมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา
อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัฏฐกธรรม และเวทัลละ
พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไต่ตรองเพื่อความ
แห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึง
ประจักษ์ชัดแก่พวกเขาผู้ไต่ตรองเพื่อความด้วยปัญญา
กุลบุตรเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมิใช่มุ่งจะชมชู้ผู้อื่น
และมีมุ่งจะเปลื้องตนจากคำนิทานว่าร้าย ย่อมได้รับ
ประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียน
ธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนดีแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน^{๑๕}

(๔) นิสสัตตนิชชีวธรรม หมายถึง สภาวะธรรมที่
ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน ปราศจากอัตตา เป็นแต่เพียง
สภาวะเท่านั้น เช่น

๑๕ ม.ญ. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑, ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๓-๒๕๔.

สภาวะธรรม คือ ชันธ์อายตนะ ธาตุอาหาร อินทรีย์ ฌาน มรรค พละ เหตุ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต เวทนาชันธ์ สัญญาชันธ์ สังขารชันธ์ วิญญาณชันธ์ มนายตนะ มนินทรีย์ มโนวิญญาณธาตุ ฐัมมายตนะ และฐัมมธาตุ ในสมัยนั้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่น ในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า เป็นกุศล^{๑๖}

ในพระคาถานี้ หมายเอาธรรมในความหมายว่าเป็น นิสสัตตนิชชีวธรรม^{๑๗} เป็นแต่สภาวะ เป็นแต่ธาตุเท่านั้น มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีลักษณะที่เสมอกับธรรมอื่น ๆ โดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช้ตัวตน

ในปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน สภาวะธรรมที่หมายเอาในพระคาถานี้ คือเจตสิก เพราะเป็นสภาวะที่เกิดประกอบพร้อมกับจิต โดยลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) เอกุปบาท เกิดพร้อมกัน (๒) เอกนิโรธ ดับพร้อมกัน (๓) เอกาลัมพน รู้อารมณ์เดียวกัน (๔) เอกวัตตฤก เกิดวัตตฤ

๑๖ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑, อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๑/๔๙.

๑๗ อิมสมึ จาเน นิสสัตตนิชชีวธมโม อธิปเปโต; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

เดียวกัน โดยหมายเอาเฉพาะเจตสิกที่เกิดประกอบกับ
โทสมูลจิตได้ จัดเป็นชั้นได้ ๓ ชั้น ได้แก่ เวทนาชั้น
สัญญาชั้น สังขารชั้น^{๑๘}

สำหรับจิตของหมอผู้ทำการรักษาตาในครั้งอดีตนั้น
เป็นจิตประกอบด้วยโทสะ สัมปยุตด้วยปฏิมะ เป็นอสังขาริก
มีกำลังมาก ไม่ต้องมีการโน้มน้าวหรือชักชวน เกิดขึ้นมาได้
โดยลำพังตนเอง ประกอบด้วยเจตสิกที่ทั่วไปทั้งกุศลและ
อกุศล ๑๒ ดวง และเจตสิกฝ่ายอกุศล ๕ ดวง อันทำให้
จิตเป็นอกุศล โดยแต่ละเจตสิกทำหน้าที่ดังนี้ (๑) โมหะ
ปิดบังจิตให้มืดมัวเศร้าหมอง มองไม่เห็นความจริง ไม่รู้
บาปบุญคุณโทษ ไม่รู้ประโยชน์ (๒) อหิริกะ ไม่ละอายต่อ
การกระทำบาปทั้งหลาย (๓) อโนตตัปะ ไม่เกรงกลัวต่อ
การกระทำบาปว่า จะทำให้ได้โทษต่าง ๆ ในชาติปัจจุบันและ
ในอนาคต (๔) อุทธัจจะ มีความฟุ้งซ่านกระจาย ควบคุมจิต
ไม่ได้ คิดหาวิธีการในการทำร้ายผู้อื่น (๕) โทสะ มีความ
โกรธแค้น เราร้อนเหมือนไฟสุ่มอยู่ในจิต ต้องการระบาย
ออกมาในลักษณะที่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นให้ย่อยยับพินาศ
เสียหาย

๑๘ โส อตถโต ตโย อรูปิน ชนธา เวทนาขุณโธ สญญาขุณโธ สงขารขุณโธติ. เอเต หิ
มโน ปุพฺพจกโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพจกมา นาม; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

มโนปุพฺพคมา - มีใจเป็นหัวหน้ามาก่อน, จิตและเจตสิกทั้งหลายเหล่านั้น แม้เกิดพร้อมกัน แต่จิตก็ได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้า เพราะเป็นปัจจัยทำให้เจตสิกธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น เพราะเมื่อจิตไม่เกิดขึ้น เจตสิกธรรมทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เจตสิกธรรมบางเหล่าไม่เกิด จิตก็ยังเกิดได้ เหมือนกับโจรทั้งหลายที่ปล้นหมู่บ้าน เมื่อมีผู้ถามว่าใครเป็นหัวหน้าโจร บุคคลที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดการปล้นหมู่บ้าน นั้นแหละเป็นหัวหน้าโจร^{๑๙}

มโนเสฏฺฐา - จิตได้ชื่อว่างสุดกว่าเจตสิกทั้งหลายด้วยอำนาจความเป็นอธิบดี เหมือนโจรที่เป็นหัวหน้าโจรสูงสุดกว่าบรรดาโจรทั้งหลาย^{๒๐}

มโนมยา - เจตสิกธรรมทั้งหลายสำเร็จมาจากใจ^{๒๑}

๑๙ อุปปาทปัจจัยภูจน มโน ปุพฺพคโม เอเตสนฺติ มโนปุพฺพคมา; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

๒๐ อธิปไตยเสน ปน มโน เสฏฺฐโ จ เอเตสนฺติ มโนเสฏฺฐโ; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓.

๒๑ เตปิ มนโต นิพฺพนฺตตา มโนมยา นาม; ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

มนสา เจ ปทุมฺเจน - ถ้าหากบุคคลมีใจถูกประทุษร้ายแล้ว คือมีโทสะเกิดประกอบกับจิต แล้วประทุษร้ายจิต ทบตีจิต ให้เจ็บปวดทรมาน^{๒๒} เพราะโทสะนั้นมีลักษณะประทุษร้ายจิต เกิดแล้วทำให้จิตไม่สบายเหมือนคนถูกทำร้าย เดิมจิตที่เป็น ภาวังคจิตนั้นเป็นวิบาก เป็นปภัสสร มีความผุดผ่อง ยังไม่มี กิเลสเครื่องเศร้าหมองเร้าร้อนใด ๆ แต่เมื่อความโทสะเกิด ประกอบ ก็ทำให้จิตเศร้าหมองเร้าร้อน ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง”^{๒๓}

กิเลสทั้งหมดเป็นสิ่งมีโทษ กิเลสที่เป็นมูลฝ่ายอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ โลภะหรือราคะมีโทษน้อยแต่คล้ายซ้ำ โทสะมีโทษมากแต่คล้ายเร็ว โมหะมีโทษมากและคล้ายซ้ำด้วย ก่อให้เกิดความมืดบอด เศร้าหมอง เร้าร้อนให้กับจิต ก่อทวนจิต ทำให้จิตขุ่นมัว ไม่ปลอดโปร่ง บีบอัด กระทบกระวาย กิเลสที่ พระพุทธองค์ระบุถึงโดยตรงในพระคาถานี้คือโทสะ เกิดขึ้น กับจิตแล้ว ทำให้จิตมืดมัว เศร้าหมอง เร้าร้อน กระทบกระวาย

๒๒ อคานนฺตฺเถเก อภิขฺฌมาทึหิ โทเสทึ ปทุมฺเจน; ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

๒๓ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๕๑/๙, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๑/๙.

เมื่อจิตเศร้าหมองเร้าร้อนแล้ว ความคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ก็ถูก
ครอบงำด้วยอำนาจโทสะ ย่อมคิดแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์
คิดเบียดเบียนทำร้ายจิตตนให้เร้าร้อนหนักขึ้น คิดเบียดเบียน
ผู้อื่น ให้เขาพินาศล่มจม เป็นอันตรายเสียหาย จนกระทั่ง
ให้ตายไปจากโลกนี้ เป็นมโนกรรมที่ไม่ดีต่อผู้คิด เมื่อระบาย
ออกมาทางคำพูดและการกระทำ ก็ก่อให้เกิดความเดือดร้อน
กระทบกระทั่งทั้งแก่ตนและผู้อื่น เป็นวจีกรรมและกายกรรม
ที่เป็นทุจริต

ภาสติ วา - เมื่อพูดก็ย่อมพูดแต่วจีทุจริต ๔ ได้แก่
(๑) พูดคำเท็จ (๒) พูดคำส่อเสียดยุยงให้คนแตกกัน
(๓) พูดคำหยาบคาบ (๔) พูดเพื่อเจ้าไร้ประโยชน์

กโรติ วา - เมื่อกระทำก็ย่อมกระทำกายทุจริต ๓ ได้แก่
(๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม

หรือเมื่อไม่พูดและไม่กระทำ ก็ย่อมทำมโนทุจริต ๓
ได้แก่ (๑) อภิชฌา (๒) พยาบาท (๓) มิจฉาทิฏฐิ อกุศล
กรรมบถ ๑๐ ประการของเขา ย่อมถึงความเต็มที^{๒๔}

๒๔ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

ตามอดีตนิทานที่แสดงบุพพกรรมของพระเจ้ากษัตริย์
เป็นโทษที่เกิดขึ้นเพราะเหตุว่า หญิงผู้นี้กำลังทำสิ่งไม่ดี
แก่เรา นางเคยรับปากว่า ถ้ารักษาหายจากความเป็น
คนตาบอด นางและบุตรธิดาจะยอมเป็นทาสี แต่มา
โกหกหลอกลวง ทำให้เราเสื่อมจากประโยชน์ที่ควรจะได้
เมื่อความโกรธเกิดขึ้นก็ทำความมีตบอดให้เกิดขึ้นในจิต
เกิดมโนกรรม วจีกรรม กายกรรมที่เป็นทุจริต ดังนี้

(๑) เกิดเป็นมัจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิดเข้าครอบงำ
ทำให้ไม่รู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น คิดอาฆาตพยาบาท
หาวิธีทำให้หญิงคนนั้นได้รับความเจ็บปวดทรมาน คิดหาวิธี
ปรุงยาทำให้ตานางบอดเหมือนเดิม เป็นมโนทุจริตข้อมัจฉา
ทิฎฐิและพยาบาท

(๒) เกิดคำพูดที่ไม่ดี ไปพูดกับภรรยาตนว่า จะทำให้
ผู้หญิงคนนั้นตาบอดคืน และเมื่อปรุงยาเสร็จแล้ว ก็ไปพูด
โกหกแฝงไปด้วยความหยาบคาย เพื่อให้นางเชื่อ ปรุงยาไปหยอด
จนนางตาบอด เป็นวจีทุจริตข้อพูดคำเท็จและพูดคำหยาบคาย

(๓) เกิดการกระทำที่ไม่ดี มีการปรองยาและนำยาไปให้ โดยมีเจตนาร้าย แม้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ถึงกับฆ่าให้ตาย แต่ก็มีโทษมาก เพราะมีกิเลสและความพยายามาคิดวางแผนการ เป็นกายทุจริตข้อการฆ่าสัตว์

ตโต นั ทุกขมเนวติ - เพราะทุจริตทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นเหตุ^{๒๕} ทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นผลวิบากทั้งทางกายและทางจิต^{๒๖} ย่อมติดตามส่งผลให้บุคคลนั้น ตราบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร ก็ไม่อาจหนีไปได้ ทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นผลของกรรมนั้น เช่น ความเจ็บปวดทรมานทางกาย ความเจ็บป่วยเป็นโรคเสียดแทงเป็นต้น จนถึงทุกข์ในอบาย เป็นสัตว์นรกต้องทุกข์กับความร่ำร้อนของไฟนรก เจ็บปวดกับหอกที่นายนิรยบาลทิ่มแทง ต้องทุกข์ทรมานอยู่อย่างนั้นตลอดจนหมดกรรม เป็นสัตว์เดรัจฉาน ต้องทุกข์กับการแสวงหาอาหารและระวังภัยอันตรายต่อชีวิตที่มีอยู่รอบด้าน ใช้ชีวิตด้วยความกระวนกระวายอยู่ไม่มีความสุขตลอดชาติ เกิดเป็นเปรตต้องทุกข์กับความหิวโหย เจ็บปวดเพราะไปคือความหิวเบียดคั้นตลอดชาติ เป็นต้น

๒๕ ตโต ติวททุจริตโต; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

๒๖ กายิกเจตสิก วิปากทุกข์; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๔.

จกั้ว วหโต ปท - เหมือนล่อเกวียนที่หมุนตามโค
ที่ลากเกวียนไปตลอด ไม่มีวันหยุดและไม่มีหลุดจากสิ่งนี้
โคตัวที่มีกำลังทำหน้าที่ลากเกวียนที่บรรทุกสินค้า ในชาติ
ที่เกิดเป็นโคก็ต้องเป็นอย่างนั้นไปตลอดทั้งชาติ จนกว่าจะ
ตายจากความเป็นโคไป ได้รับทุกข์ทรมานมากมาย^{๒๗} เช่น
(๑) ได้รับทุกข์ทรมานจากน้ำหนักของเกวียนที่บรรทุกสิ่งของ
ต้องใช้เรี่ยวแรงลากไปด้วยความยากลำบาก (๒) ได้รับทุกข์
จากแอกที่อยู่บนคอเสียดสีกับเนื้อคอ ทำให้ได้แผล บางครั้ง
เลือดไหล มีแมลงวันเป็นต้นมาตอมก็เพิ่มความเจ็บปวดหนักขึ้น
(๓) ได้รับทุกข์จากล่อเกวียนที่หมุนตามเท้ามาเสียดสีที่เนื้อเท้า
จะต้องรีบยกเท้าเดินออกไป ยกข้างซ้าย ก็มาข้างขวา ยกข้างขวา
ก็มาด้านซ้าย หนีไปไหนก็ไม่ได้ ต้องทนเจ็บปวดให้รอด
ไปวันหนึ่ง ๆ วันต่อไปก็ต้องมาทำเช่นนี้อีก (๔) ได้รับทุกข์
จากการเสียดสีหรือคำพูดหยาบคายกระแทกแดกดัน เมื่อลาก
เกวียนไม่ถูกใจหรือไม่ทันต่อความต้องการของคนขับเกวียน
(๕) ได้รับทุกข์อื่น ๆ ตามกรรมของสัตว์อเบา อยู่ด้วย

๒๗ ดูรายละเอียดใน ข.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๕.

ความหวาดหวั่นอยู่เสมอ ไม่อาจทำอะไรตามใจตนได้ แม้ทุกข์
อื่น ๆ จากกิเลส ต้องการนอนพักผ่อน ต้องการอาหารชนิดนั้น ๆ
ต้องการสืบทพันธุ์ หรือมีความโกรธอาฆาตต่อมนุษย์ แต่ไม่อาจ
จะทำอะไรเขาไป ต้องจำทนไป เป็นต้น กิเลสเหล่านี้ก็คอย
บีบคั้นโคอยู่ตลอดทั้งชาติ

สรุปเนื้อความของคาถานี้ ตามการอธิบายของท่าน
พระอรรถกถาจารย์ แยกเป็น ๓ ประเด็น ดังนี้

(๑) เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดประกอบกับจิต มีจิต
เป็นใหญ่เป็นประธาน มีจิตทำให้สำเร็จเกิดขึ้น **นี่เป็นกฎ
ธรรมดาของสังขารด้านนามธรรม** ภาวังคจิตที่รักษาความเป็น
สัตว์บุคคลนั้น เป็นวิบากจิต เป็นผลมาจากกรรมอดีต ไม่มี
กิเลสความเศร้าหมองเร่าร้อนใด ๆ

(๒) ถ้าหากว่า มีเกิดกิเลสเกิดขึ้นมาในภายหลัง จิต
ก็มีเศร้าหมองเร่าร้อน คาถานี้ กล่าวถึงกิเลสประเภทโทสะ
เกิดขึ้นในจิต ประทุษร้ายจิต ทำให้จิตเสียคุณภาพ เมื่อจิต
โดนทำลายแล้ว บุคคลจะคิด พุด หรือทำ ก็คิด พุด และ
ทำในสิ่งที่เป็นทุจริต เช่น หมอที่ปรุงยาทำให้ผู้หญิงตาบอด

(๓) ด้วยเหตุคือการทำทุจริตเหล่านั้น ความทุกข์ที่เป็นผลวิบากก็ย่อมติดตามคนนั้นไป ทั้งความทุกข์เจ็บปวดในชาติปัจจุบันและในสัมปรายภพ รวมทั้งเป็นเหตุให้เกิดในอบาย ไม่อาจจะหนีไปได้ เหมือนกับโคที่ลากเกวียน ย่อมได้รับทุกข์ทรมานจากแอกหรือล้อเกวียนเสียดสีเนื้อ รวมทั้งทุกข์อื่น ๆ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ประเด็นนี้ มุ่งเน้นเป็นพิเศษ คือ มุ่งให้ทราบของท่านพระจักขุบาลเถระตาแตก ได้รับความทุกข์ ก็เพราะวิบากของกรรมในอดีตเป็นปัจจัย

สรุปบาลีและคำอธิบายโดยย่อ ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑ แสดงบาลีคาถาที่ ๑ ยมกวรรคและคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา	เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิด ประกอบกับจิต มีจิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน มีจิตทำให้สำเร็จ เกิดขึ้น นี่เป็นกฎธรรมดาของ สังฆารด้านนามธรรม

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา	ถ้าหากว่า มีกิเลสประเภทโทสะ เกิดขึ้นในจิต ประทุษร้ายจิต ทำให้จิตเสียคุณภาพ เมื่อจิต โตนทำลายแล้วบุคคลจะคิด พุด หรือทำ ก็คิด พุด และทำในสิ่งที่เป็น ทุจริต
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ จกุกัว วหโต ปทํ	ด้วยเหตุคือการทำทุจริตเหล่านั้น ความทุกข์ที่เป็นผลวิบากก็ย่อม ติดตามคนนั้นไป ทั้งความทุกข์ เจ็บปวดในชาติปัจจุบันและใน สัมปรายภพ รวมทั้งเป็นเหตุ นำเกิดในอบาย ไม่อาจจะหนีไปได้ เหมือนกับโคที่ลากเกวียน ย่อมได้รับทุกข์ทรมานจากแอก หรือล้อเกวียนเสียดสีเนื้อ รวมทั้ง ทุกข์อื่น ๆ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

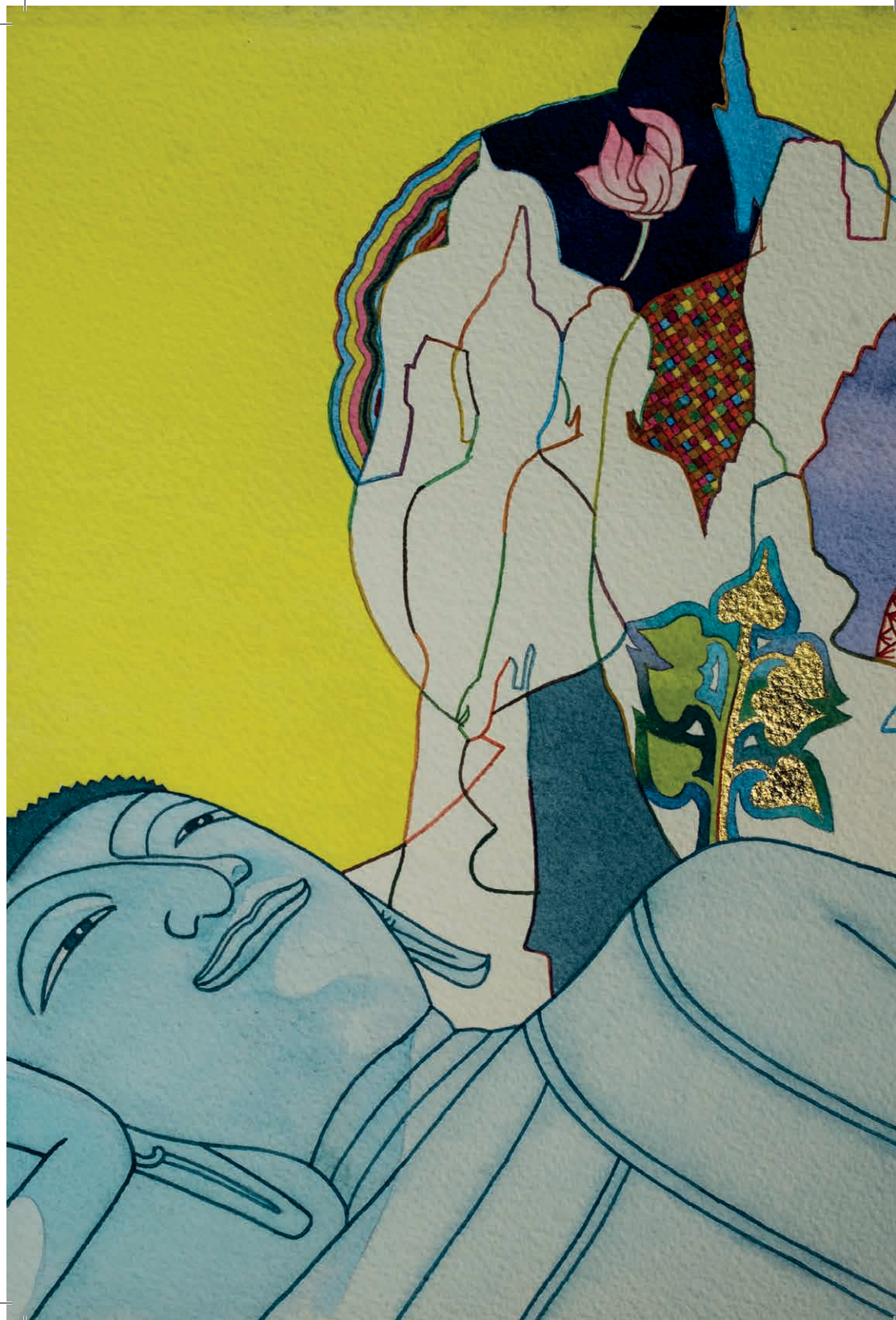
ในด้านบุพพกรรมนั้น กรรมที่หมอได้ทำเอาไว้แล้ว เป็นเหตุไม่ดี เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมก็ย่อมส่งผลให้ได้รับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา เป็นความแน่นอนตายตัวของกฎแห่งกรรม กรรมดีย่อมให้ผลน่าปรารถนา นำไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กรรมชั่วย่อมให้ผลไม่น่าปรารถนา นำไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก จะให้เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้^{๒๘} ตราบใด ที่สัตว์ทั้งหลายยังมีวิชาบังตา มีตัณหาผูกไว้กับสิ่งต่าง ๆ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ก็ไม่อาจจะพ้นจากกฎเกณฑ์นี้ได้ ท่านพระจักขุบาลแม้ได้บำเพ็ญบารมีมามาก จนเพียงพอที่จะเป็นพระอรหันต์ในชาติปัจจุบัน ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์นี้เช่นเดียวกัน แต่ท่านมีปัญญาเห็นว่า สิ่งเหล่านี้ เป็นเพียงผลวิบากที่เกิดขึ้นจากกรรม ไม่ใช่เพียงชาติเดียว ที่เป็นอย่างนี้ ในอดีตชาติก็เคยเป็นอย่างนี้มาแล้วมากครั้ง จนนับไม่ถ้วน จึงสละดวงตา มุ่งเน้นไปที่การรักษาชั่วอวัตร ปฏิบัติสมณะวิปัสสนาเป็นหลัก จนเกิดอริยมรรค ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับตาแตก กรรมชั่วส่งผลให้ ได้รับวิบากตาแตก มรรคนำวิบากคืออรรถตัดผลมาให้ ทำให้

๒๘ คุรยลละเฮียตใน อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๘๔-๒๘๕/๓๐-๑, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๘๔-๒๘๕/๓๕-๖.

ถึงนิพพาน เข้าถึงบรมสุข ไม่ต้องมาเกิดอีก ไม่ต้องมีดวงตา
ไม่ต้องมีตาแตกอีกต่อไป

ดังนั้น เมื่อยังไม่ได้รู้แจ้งอริยสัจ ยังต้องเวียนว่ายอยู่ใน
ในวัฏฏะสงสารด้วยอำนาจอวิชชา กรรมชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า
เพราะกรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ หากทำแล้ว จะเปลี่ยนให้เป็
นอย่างอื่นไม่ได้ เมื่อได้รับผลของกรรมที่ตนทำนั้น ก็ต้องยอมรับ
การไปโยนความผิดให้สิ่งอื่นนั้น เป็นลักษณะของผู้ไม่มีปัญญา
ไม่รู้เรื่องกรรมและผลของกรรม โลกนี้จึงเป็นสถานที่คุณ
ของบุญบาป และเป็นสถานที่ทำบุญและบาป พระพุทธเจ้า
ทรงรู้แจ้งโลกทั้งปวง ทรงชี้แจงให้เห็นโทษภัยในวัฏฏะ ได้เปิด
ประตูอมตะ สอนให้ทำกรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำ
ไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๒๙} ดังที่ท่านพระจักขุบาล
ก็ได้มุ่งมั่น ทุ่มเท เสียสละดวงตาของท่านเพื่อทำกรรมนี้
ในที่สุดท่านก็ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระศาสนา เป็น
ประจักษ์พยานในคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า
เป็นสิ่งที่นำออกจากวัฏฏะทุกข์ได้อย่างแท้จริง

๒๙ กรรม ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) กรรมดำ วิบากดำ (๒) กรรมขาว วิบากขาว (๓) กรรม
ดำขาวปนกัน วิบากดำขาวปนกัน (๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็น
ไปเพื่อความสิ้นกรรม คืออริยมรรค; ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๗/
๒๖๓-๔, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓.

พระคาถาที่ ๑ โอวาทปาติโมกข์

โอวาทปาติโมกข์นั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นโอวาทที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสั่งสอนในชุมนุมพระสาวกซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ เนื้อหาประกอบด้วย (๑) หลักหรืออุดมคติของพระพุทธศาสนา (๒) ลำดับการปฏิบัติ (๓) หลักการปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานเพื่อเตรียมจิตให้พร้อมสำหรับรองรับสังขารม จำนวนครั้งของการประชุมพระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ไม่เหมือนกัน แต่โอวาทคำสอนเหมือนกันทุกประการ

ในมหาปทานสูตร คัมภีร์ที่มกนิกาย มหาวรรค พระพุทธองค์ทรงเล่าถึงพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี นับถอยหลังจากกัปปนี้ไป ๙๑ กัปป (๒) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี นับถอยหลังจากกัปปนี้ไป ๓๑ กัปป (๓) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู นับถอยหลังจากกัปปนี้ไป

๓๑ กัป (๕) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ในกัปนี้ (๕) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมะ (๖) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (๗) พระองค์เอง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ๓ คาถาครึ่งในที่ประชุม^๑ แต่ การเรียงคาถาในมหาปทานสูตร ที่ขนิณกาย มหาวรรค กับ คัมภีร์ชุททกนิคาย คาถาธรรมบท ระหว่างคาถาที่ ๑ กับ คาถาที่ ๒ สลับกัน ในที่นี้ นับลำดับคาถาตามคัมภีร์ชุททกนิคาย คาถาธรรมบท

ในอรรถกถาธรรมบท ได้ระบุถึงความสำคัญของคาถานี้เพิ่มเติม โดยเป็นคาถาที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรง ยกขึ้นแสดงในวันอุโบสถ เพื่อเป็นการทบทวนคำสอนไม่ให้ เลื่อนหาย ระยะเวลาในการลงอุโบสถของพระพุทธเจ้าแต่ละ พระองค์ไม่เท่ากัน พิจารณาตามความเหมาะสมกับยุคสมัย โอวาทที่พระองค์ประทานในวันหนึ่ง เป็นไปได้ไม่นานมากนัก ไม่เท่ากัน คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี

๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑-๙๐/๑-๔๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๙๐/๑-๕๑.

ทำอุโบสถทุก ๗ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
สีขี กับ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ทำ
อุโบสถทุก ๖ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
กกุสันธะ กับ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
โกนาคนนะ ทำอุโบสถทุก ๑ ปี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่ากัสสปะ ทำอุโบสถทุก ๖ เดือน^๒ ส่วนพระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าโคตมะ ทำอุโบสถทุกกึ่งเดือน

สำหรับการแสดงโอวาทปาติโมกข์ของพระพุทธองค์
ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือนนั้น ได้ทรงกระทำในช่วงปฐมโพธิกาล
ต่อมา มีเหตุให้พระพุทธองค์ทรงงดการลงอุโบสถ งดแสดง
โอวาทปาติโมกข์ คือมีพระภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์เข้าร่วมประชุมด้วย
พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์สวดทบทวนสิกขาบทในวัน
อุโบสถแทน^๓

๒ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๖-๒๔๗.

๓ ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๘๓-๓๘๖/๒๐๔-๒๑๐, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๓-๓๘๖/
๒๗๘-๒๘๗.

คาถาโอวาทปาติโมกข์นี้ เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันดี เนื่องจากมีการนำมาสวดสาธยาย แสดงและอธิบายอยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๓ วันมาฆบูชา ถือเป็นวันสำคัญวันหนึ่งของชาวพุทธ ก็จะมีการกล่าวระลึกถึงคาถาบทนี้ ในประเทศไทยนั้น หากกล่าวถึงข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ก็นิยมยกโอวาทปาติโมกข์มาเป็นหลักเรื่องเป็นคำไทยให้จำง่ายว่า “ละชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องใส” เป็นต้น คาถามีดังนี้

สพฺพปาปสฺส อภรณํ กุสลสฺสุปสมฺปทา
สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.
การไม่ทำบาปทั้งปวง
การทำกุศลให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^๔

๔ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

การอธิบายตามแนวคัมภีร์อรรถกถานั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไปตามลำดับบทบาลีที่ละบท ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า บทพยัญชนะนั้นแปลความหมายว่าอย่างไร ได้แก่ สภาวะอะไร มีรายละเอียดอย่างไร มีที่ประเภทอย่างไรบ้างเป็นต้น เมื่ออธิบายครบทุกบทแล้ว จึงสรุปเนื้อความในภายหลัง ผู้เขียนจะอาศัยคำอธิบายจากคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาบาลี^๕ นำมาวิเคราะห์เรียบเรียงและสรุปความ ดังนี้

สพฺพปาปสฺส - บาปทั้งปวง ได้แก่ อกุศลกรรมทุกชนิด^๖ อธิบายว่า ธรรมที่มีโทษที่เกิดประกอบกับอกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ประเภททั้งหมด^๗ แยกละเอียดเป็นอกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบ ๒๗ ส่วนโดยพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ สภาวะเจตนาที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ประสงค์การกระทำออกมทางทวารทั้ง ๓ เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ แยกเป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ เมื่อมีความรุนแรงล่วงละเมิดต่อศีลธรรมสร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนผู้อื่น เรียกว่าทุจริต ๓

๕ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗-๒๔๘.

๖ สพฺพปาปสฺสชาติ สพฺพสฺส อกุศลกมฺมสฺส; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

๗ สพฺพสฺสปี ทฺวาทสากุสลจิตตูปบาทสงคฺหิตสฺส สวาชฺชธมฺมสฺส; ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๙๐/๙๒.

อูกุศลบาปธรรมเป็นสภาวะที่ไม่เกื้อกูลต่อจิต ส่งผลร้ายต่อจิต ทำให้จิตมืดมัว หม่นหมอง ไม่สบาย เกิดความกระวนกระวาย เร้าร้อน บีบคั้น ชุ่นมัว ไม่ผ่อนคลาย ทำให้จิตเสียคุณภาพ อ่อนแอ ไร้พลังด้านดีและปัญญา ปิดบังทำให้มองไม่เห็น ทำให้คุณงามความดีต่าง ๆ เสื่อมถอย ทำให้ตกต่ำ เริ่มต้นจากจิตตกต่ำ กรรมต่ำ และผลวิบากที่ไม่น่าปรารถนา นำเกิดในภพภูมิที่ต่ำ เหมือนกับถูกผลักให้ตกลงไปในนรก ในพระสูตรต่าง ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงลักษณะของอูกุศลที่ทำความเสียหายมากมาย เช่น เป็นสิ่งมีโทษตนเองติเตียนตนเอง สูญเสียความเคารพในตนเอง สร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย^๘ ทำให้ไม่รู้สิ่งที่มีประโยชน์ วิญญูชนทั้งหลายมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นติเตียน เมื่อทำแล้ว ก็จะเป็นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ และเพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน^๙

^๘ ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๔/๑๕๒-๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๔/๒๑๖-๗.

^๙ ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๙.

พระพุทธองค์ทรงแสดงบาปอกุศลธรรมไว้หลายหมวด ทรงชี้ลักษณะของอกุศลชนิดนั้น ๆ และระบุโทษว่าเป็น อย่างนั้น ๆ เหมือนกับหมอที่รู้จักชนิดของเชื้อโรค รู้โทษภัย อันตราย นำลักษณะและโทษภัยของเชื้อโรคออกมาตีแผ่ ประกาศบอกให้ทุกคนระวังไว้ มีชื่อที่เป็นคำไวพจน์มากมาย ล้วนแสดงถึงสภาวะที่เลวร้าย น่ากลัว เป็นภัยอันตรายที่แท้จริง เป็นอันตรายชนิดซ่อนเร้น จนสัตว์ทั้งหลายไม่รู้สึกลัว เป็นอันตราย บางครั้งมารูปลักษณ์ว่าเป็นมิตร แต่ความจริง เป็นศัตรูที่น่าแต่ความทุกข์ยากลำบาก นำแต่สิ่งไม่ดี ต่ำทราม มาทับถมจิตใจ จึงเป็นสภาวะที่ไม่ควรเข้าไปใกล้ ควรระมัดระวัง ป้องกัน จนกระทั่งต้องรีบทำลายให้หมดสิ้นไป ในโอวาทต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ทรงมุ่งชี้ให้เห็นโทษของกิเลสบาปธรรม แล้วรีบปฏิบัติธรรม เจริญมรรค เพื่อทำให้หมดสิ้นไป ด้วยวิธีการที่ถูกต้อง จะได้ไม่กลับกำเริบขึ้นมาอีก

อุกฤษิ์บาปธรรมมีหลายระดับ แบ่งแยกได้หลายแง่หลายมุม ตามความรุนแรงและการทำหน้าที่ของกิเลสชนิดนั้น เช่น อวิชา คือความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นกิเลสที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร หากยังมีอวิชาเหลืออยู่ ก็ต้องเกิดต่อไปตลอด ไม่มีวันที่จะหยุดความเกิดได้^{๑๐}, อวิชากับตัณหา เป็นกิเลสที่นำไปเกิดวนเวียนอยู่ในภพต่าง ๆ หมุนกลับไปกลับมาไม่สิ้นสุด เพราะมีอวิชาบังไม่ให้เห็นความจริง มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้กับภพ^{๑๑}, มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดจากความเป็นจริง ยึดถือผิดไปจากความจริง ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรม ไม่เชื่อบัญญัติธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นกิเลสที่มีโทษหนักมากที่สุด^{๑๒}, หรือแบ่งกิเลสตามระดับการละด้วยธรรมชั้นต่าง ๆ เช่น ตัณหาและทิฏฐิ ละด้วยการปฏิบัติสติปัญญา สมณะละตัณหา วิปัสสนาละทิฏฐิ, ทุจจริต ๑๐ ละโดยการงดเว้นสำรวมระวังด้วยศีล, นิรวรณ ๕ ละแบบข่มไว้ด้วยสมาธิ, สังโยชน ๑๐ ละด้วยการถอดขึ้น ทำให้หมดไปโดยสิ้นเชิงด้วยอริยมรรค เป็นต้น

๑๐ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๑/๓๗๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕.

๑๑ ดูรายละเอียดใน ส.น. (บาลี) ๑๖/๑๒๔/๑๗๒, ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕.

๑๒ ดูรายละเอียดใน อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๑๐/๓๕, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๑๐/๔๑.

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก อัมมสังคณี เมื่อขยายความ หัวข้อธรรมบทว่า อกุสลา ธมฺมา ในส่วนของจิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายถึงจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับสภาวะนามธรรมอื่น ๆ อันเป็น ฝ่ายอกุศลมากมาย แยกเป็นหลายหมวดอย่างพิสดาร แสดงโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ และสภาวะ ที่เกิดประกอบ นำมาขยายความด้วยคำไวพจน์ต่าง ๆ และ จัดสงเคราะห์อกุศลธรรมเหล่านั้นลงโดยความเป็นชั้น ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒ เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า อกุศลเหล่านั้น เป็นเพียงสภาวะของชั้นเป็นต้น เป็นสูญญัตตะคือว่างจาก ความเที่ยง ว่างจากสุข ว่างจากตัวตน สัตว์ บุคคล^{๑๓}

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ชุททกวัตถุวิภังค์ เป็นการ แจกแจงกิเลสอันเป็นสภาวะที่ควรละ ควรทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ไม่เกิดขึ้นมาอีกด้วยอริยมรรค ในวิภังค์ได้นำกิเลส ชื่อต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในพระสูตรมารวบรวม ไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นกิเลสหมวดละ ๑ คือความหลงมัวเมา

๑๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๖๕-๔๓๐/๑๐๕-๑๒๐, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๖๕-๔๓๐/๑๑๐-๑๒๔.

เพราะอาศัยชาติ หลงมัวเมาเพราะอาศัยโคตรเป็นต้น จนถึง
กิเลสหมวดละมากกว่า ๑๐ คือ ตัณหา ๓ ในอารมณฺ์ ๖ ใน
ภายในและในภายนอก รวมเป็นตัณหา ๓๖ แบ่งกาลเป็น
ตัณหาที่เป็นอดีต ๓๖ ที่เป็นอนาคต ๓๖ ที่เป็นปัจจุบัน ๓๖
รวมเป็นเป็นตัณหา ๑๐๘ และทิฏฐิ ๖๒ ที่พระพุทธรองค์
ทรงแสดงไว้ในพรหมชาลสูตร รวมทั้งอธิบายลักษณะของ
กิเลสเหล่านั้นอย่างละเอียด^{๑๔}

ในคัมภีร์รวบรวมและอธิบายเนื้อความโดยย่อฝ่าย
อภิธรรม แสดงบาปอกุศลธรรมโดยสภาวะ เป็นปรมัตถธรรม
คือจิตกับเจตสิก แสดงให้เห็นว่าอกุศลเป็นสภาวะด้าน
นามธรรม ที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีอัตตา
ไม่เป็นอัตตา ในจิตที่จำแนกเป็น ๘๙ ดวงและเจตสิก ๕๒
ดวงนั้น บาปอกุศลเป็นเพียงสภาวะส่วนหนึ่งในจิตและเจตสิก
เหล่านั้น ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิตนั้น
แยกเป็นโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒^{๑๕}
อัญญสมานเจตสิก ๑๓ และอกุศลเจตสิก ๑๔^{๑๖}

๑๔ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๒-๘๗๗/๔๒๑-๔๘๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๒-
๘๗๗/๕๓๔-๖๓๔.

๑๕ ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๔/๑-๒.

๑๖ ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๑-๕/๗.

สรุปเกี่ยวกับอกุศลได้ว่า บาปอกุศลธรรมเป็นสภาวะไม่ดี ทำให้จิตเศร้าหมองเร่าร้อน ทำให้ตกต่ำ ให้ผลเป็นความทุกข์ มีเพียงระดับเดียวเท่านั้น เป็นชั้นกามาจร เป็นชั้นต่ำ ชั้นทรม เป็นสภาวะที่ควรละ ควรทำให้หมดสิ้นสูญไปจาก จิตตสันดาน

อภรณ์ – การไม่กระทำ การไม่ให้เกิดขึ้น^{๑๗} ไม่มี เจตนาที่จะกระทำบาปอกุศลทางกาย ทางวาจา และทางใจ การไม่เกิดขึ้นของเจตนาร้ายทั้งหลาย เห็นการกระทำบาป เป็นสิ่งมีโทษ บาปอกุศลไม่ใช่เหตุที่จะเข้าถึงความสุขระดับ ต่าง ๆ ไม่ใช่เหตุที่จะเข้าถึงคุณธรรมระดับสูงขึ้น ไม่ใช่เหตุ ที่จะทำให้บริสุทธิ์ เพราะจะเป็นผู้บริสุทธิ์ได้ โดยการ ไม่กระทำบาปเท่านั้น ผู้ที่ยังทำบาปเบียดเบียนผู้อื่นให้ เดือดร้อนอยู่ ไม่อาจจะเป็นผู้สงบจากกิเลสได้ และไม่ใช่เหตุ ให้ถึงนิพพาน หันหลังกลับจากการกระทำบาป ทั้งการกระทำ อันเป็นบาปได้แล้ว

^{๑๗} อภรณ์นติ อนุปปาหน; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

สพฺพปาปสฺส อกรรม - การไม่กระทำความปั้งปวง ไม่ทำบาปทุกชนิด ไม่ให้บาปชนิดต่าง ๆ เกิดขึ้น ไม่เกี่ยวข้องกับบาป เป็นผู้บริสุทธิ์ มือไม่เปื้อนเลือด วาจาไม่เปื้อนคำหยาบ ใจไม่เปื้อนกิเลส พ้นจากบาปอย่างแท้จริง ไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางกาย ไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางวาจา และไม่เกี่ยวข้องกับบาปทางใจ เริ่มจากการสมาทานงดเว้นสำรวมระวัง ปิดกั้นหนทาง ช่มไว้ จนถึงชุตราวถอนโคน ถอนต้นไม้ออกแล้ว เหลือแต่พื้นที่ว่างเปล่า ทำให้ไม่มี ทำให้ไม่เกิดอีกต่อไป^{๑๘}

กุสลสฺส - กุศลที่เป็นไปในภุมิ ^{๑๙} ที่เป็นกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศลและโลกุตตรกุศล ทั้งด้านจิตและเจตสิก เป็นภาวะที่เกิดจากความฉลาด ให้ผลเป็นความสุข

๑๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๕/๒๐๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒.

๑๙ กุสลสฺสาติ จตุภุมิกกุสลสฺส; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

กุศลธรรมนั้น เป็นสภาวะเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ปรงแต่การกระทำออกมาทางทวาร ทั้ง ๓ เรียกว่ากุศลกรรมบถ ๑๐ แยกเป็นกายกรรม ๓ วาจากรรม ๔ มโนกรรม ๓^{๒๐} กุศลนั้นมีหลายระดับ ผิดกับ อกุศลที่มีเพียงระดับเดียวเท่านั้น เมื่อกุศลเจริญสูงขึ้น จาก ชั้นโลกียะ กุศลเป็นไปเพื่อประโยชน์ ความสุข และความ เจริญงอกงามของธรรม ไปเป็นชั้นเหนือโลก กุศลธรรม ทั้งหมดจะเป็นไปเพื่อละกรรมต่าง ๆ แทน ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสว่า

บรรดาเจตนาเหล่านั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำที่มี วิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวที่มีวิบากขาว และ เจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำและขาวที่มีวิบากทั้งดำ และขาว นี้เรียกว่ากรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบาก ทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๒๑}

๒๐ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๙/๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓-๘๔.

๒๑ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๓/๒๕๙, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๓/๓๔๘.

กุศลธรรมเป็นสภาวะที่เกื้อกูลต่อจิต ส่งผลดีต่อจิต ทำให้จิตสว่างไสว ปลอดโปร่ง ผ่องใส ผ่อนคลาย เบาสบาย ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีความเร้าร้อนบีบคั้น ทำให้จิตมีความสะอาด มีคุณภาพและศักยภาพเพิ่มขึ้น หนุนพลังด้านดีและปัญญา ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ชัดเจน คิดพิจารณาไม่ติดขัด ทำให้บาปอกุศลธรรมต่าง ๆ เสื่อมถอย กำลัง ทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น ทำให้สูงขึ้น เริ่มต้น จากจิตสูง กรรมสูง และผลวิบากที่น่าปรารถนา นำเกิด ในภพภูมิที่สูง เหมือนกับถูกเชิญให้ไปเกิดในที่นั้น มีผู้คน คอยต้อนรับด้วยความยินดีปรีดา เมื่อกุศลระดับพื้นฐานต่าง ๆ สมบูรณ์ ยังเป็นสิ่งชักนำไปสู่การปฏิบัติอริยมรรค เป็นกุศล ที่เป็นนียยานิกรรมนำออกจากวิภวูฏะทุกขได้ ในพระสูตร ต่าง ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงลักษณะของกุศลที่เป็น สิ่งดีงามเจริญรุ่งเรือง เช่น เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ ตนเองไม่ติเตียน ตนเอง เคารพในตนเองได้ ไม่สร้างความเดือดร้อนเบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทำให้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ วิทยุชนทั้งหลายมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้นสรรเสริญ เมื่อทำแล้วก็จะเป็นเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขตลอดกาลนาน^{๒๒}

๒๒ ดูรายละเอียดใน อัง.ติ.ก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๗, อัง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

พระพุทธองค์ทรงแสดงกุศลธรรมไว้หลายหมวด ทรง
ชี้ลักษณะของกุศลชนิดนั้น ๆ และแสดงประโยชน์ คุณค่า และ
อานิสงส์ เหมือนพ่อค้าขายสินค้าผู้ชาญฉลาด นำประโยชน์
ของสินค้าออกมาตีแผ่ บอกให้ทุกคนทราบ จะได้ซื้อสินค้า
เอาไปใช้สอยทำประโยชน์ มีชื่อที่เป็นคำไวพจน์มากมาย
ล้วนแสดงให้เห็นว่ากุศลธรรมทุกระดับล้วนมีคุณค่า เป็น
สิ่งคู่ควรแก่จิตใจของผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นสิ่งควร
สะสมเพิ่มพูน เก็บรักษา และทำให้เจริญงอกงามจนสมบูรณ์
เต็มที่

กุศลมีหลายหมวดตามลักษณะ การทำหน้าที่ และ
อานิสงส์ของกุศลประเภทนั้น เช่น บารมี ๑๐ ได้แก่ ทาน ศีล
เนกขัมมะ ปัญญา วิริย ชันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา
เป็นกุศลที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า, บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่
ทาน ศีล ภาวนา เป็นกุศลที่เป็นการฝึกหัดพัฒนาจิตไป
ตามลำดับ จากระดับที่ทำได้ง่ายไปสู่ความละเอียดยิ่งขึ้น
เหมาะกับปฏิบัติตามลำดับสำหรับฆราวาส, ศีล สมာธิ
ปัญญา เป็นกุศลที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น เหมาะกับปฏิบัติ
ตามลำดับสำหรับนักบวช, โภธิปักขิยธรรม ๗ หมวด

๓๗) ประการ มีสติปัญญา ๔ เป็นเบื้องต้น มีอริยมรรค
มีองค์ ๘ เป็นที่สุด เป็นกุศลชั้นสูง เป็นไปเพื่อให้ถึงนิพพาน
เหมาะสำหรับผู้เห็นโทษภัยในวัฏฏะสงสาร มุ่งเดินทางออกจาก
วัฏฏะ

ในคัมภีร์อิทธิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เมื่อขยายความ
หัวข้อธรรมบทว่า กุสลา ธมฺมา ในส่วนของจิตตูปาทกัณฑ์
อธิบายถึงจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับสภาวะนามธรรมอื่น ๆ อันเป็น
ฝ่ายกุศลมากมาย แยกเป็นหลายหมวดอย่างพิสดาร แสดง
กามาวจรกุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔
และโลกุตตรกุศลจิต ๔ โดยแยกละเอียดพิสดารตามอภิปตี ๔
ตามปฏิปทา ๔ เป็นต้น รวมทั้งสภาวะที่เกิดประกอบ
นำมาขยายความด้วยคำไวพจน์ต่าง ๆ และจัดสงเคราะห์
กุศลธรรมเหล่านั้นลงโดยความเป็นชั้น ๔ आयตนะ ๒
ธาคู ๒ เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า กุศลเหล่านั้นเป็นเพียง
สภาวะของชั้นเป็นต้น เป็นสูญญัตตะคือว่างจากความเที่ยง
ว่างจากสุข ว่างจากตัวตน สัตว์ บุคคล^{๒๓}

๒๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑-๓๖๔/๒๑-๑๐๔, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑-๓๖๔/
๒๗-๑๐๙.

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิภังค์ ได้นำกุศลธรรมมา แจกแจงไว้โดยละเอียดหลายเรื่องด้วยกัน ได้แก่ สติปัฏฐาน วิภังค์ อิทธิบาทวิภังค์ โพชฌังควิภังค์ มัคควิภังค์ ฌานวิภังค์ อปัมัญญาวิภังค์ ลิกขาปทวิภังค์ ปฏิสัมภทวิภังค์ ญาณวิภังค์ ทำให้เข้าใจกุศลเรื่องนั้น ๆ อย่างละเอียดลึกซึ้ง ในแง่มุม ที่หลากหลาย ทั้งตามแนวพระสูตร แนวพระอภิธรรม และยังมีปัญหาถามตอบเพื่อเสริมความเข้าใจอีกด้วย^{๒๔}

ในคัมภีร์รวบรวมและอธิบายเนื้อความโดยย่อฝ่าย อภิธรรม แสดงกุศลธรรมโดยสภาวะ เป็นปรমัตถธรรมคือ จิตกับเจตสิก แสดงให้เห็นว่ากุศลเป็นสภาวะด้านนามธรรม ที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีอัตตา ไม่เป็น อัตตา ในจิตที่จำแนกเป็น ๘๙ ดวงและเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น กุศลเป็นเพียงสภาวะส่วนหนึ่งในจิตและเจตสิกเหล่านั้น ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ โดยกุศลจิตนั้นสามารถ แยกออกได้เป็น ๔ ระดับ^{๒๕} อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ และ โสภณเจตสิก ๒๕^{๒๖}

๒๔ ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๕-๘๓๑/๒๒๙-๔๒๐, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/ ๓๕๕-๘๓๑/๓๐๖-๕๓๓.

๒๕ ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๑๕-๓๔/๓-๕.

๒๖ ดูรายละเอียดใน สงคห. (บาลี) ๖-๘/๗.

สรุปเกี่ยวกับกุศลได้ว่า กุศลธรรมเป็นสภาวะที่ตึงาม ทำให้จิตสงบ เยือกเย็น ยกจิตให้สูงขึ้น ให้ผลเป็นความสุข มีหลายระดับ เป็นชั้นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และ โลกุตตระ หากแยกให้เข้าใจได้ง่าย สะดวกในการนำไป พิจารณาในหลักธรรมภาคปฏิบัติ แยกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับโลกียะ ได้แก่ กามาวจรกุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ รวมเป็นกุศลจิต ๑๗ และเจตสิกที่เกิดประกอบ ระดับนี้เป็นกุศลที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะสงสาร ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชา (๒) ระดับ โลกุตตระ ได้แก่ โลกุตตรกุศลจิต ๔ และเจตสิกที่เกิดประกอบ โดยเฉพาะสภาวะที่เป็นอริยมรรค ๘ ซึ่งเป็น นียยานิกรรม นำจิตออกจากวัฏฏะทุกข์ได้อย่างแท้จริง ระดับนี้เป็นกุศลที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เผาทำลายกิเลส ในจิตตสันดานให้หมดไปไม่เกิดอีกได้อย่างแท้จริง กุศล ระดับโลกียะเป็นเครื่องสนับสนุน ให้มีกำลังใจหนักแน่น ทำให้สะดวกในการเดินทาง ส่วนกุศลระดับโลกุตตระเป็น ทางดำเนินไปสู่เป้าหมายอย่างแท้จริง กุศลจึงเป็นสิ่งที่ควร ศึกษา ฝึกหัดพัฒนา สงวนรักษา ทำให้เจริญจนเต็มบริบูรณ์

อุปสมปทา - การทำให้เกิด การทำให้มี การได้^{๒๗} การถึงความสำเร็จ สิ่งที่ยังไม่เกิด ทำให้เกิดขึ้น สิ่งยังไม่มี ทำให้มีขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ระวังรักษาไม่ให้เสื่อมถอย และทำให้เจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้น จนถึงจุดสูงสุด ถึงประโยชน์สูงสุดของกุศลธรรมทั้งหลาย **ในฐานะที่กุศลเป็นเครื่องมือ** เป็นเรือพาข้ามไปจากฝั่งที่เต็มไปด้วยความทุกข์ ไปสู่ฝั่งที่ปลอดภัยไร้ทุกข์ เริ่มต้นตั้งแต่ออกบวชจนกระทั่งบรรลุถึงอรหัตตมรรคอันเป็นกุศลชั้นสูงสุด^{๒๘}

กุศลสอุปสมปทา - การทำให้กุศลทุกประการถึงพร้อม ทำกุศลให้มีความสมบูรณ์เต็มตามที่ตามลำดับตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงสูงสุด เช่น ถ้าเป็นฆราวาสก็บำเพ็ญตามลำดับทาน ศีล ภาวนา, เป็นพระภิกษุบำเพ็ญตามลำดับศีล สมาธิ ปัญญา แต่การจะทำให้กุศลเต็มบริบูรณ์ได้อย่างแท้จริง ต้องละฝ่ายบาปอกุศล ไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้น บาปอกุศลจะดับได้จริง ต้องเห็นอริยสัจ ๔ จะเห็นอริยสัจ ๔ ต้องมีอริยมรรคซึ่งเป็นกุศลธรรมชั้นโลกุตตระ จะมีอริยมรรค

๒๗ อุปสมปทาติ ปฎิลาโก; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

๒๘ อุปสมปทาติ อภินิขมนโต ปฎุชาย ยาว อรหตตมคคา กุศลสส อุปปาทนญเฆว อุปปาทิตสส จ ภาวนา; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

ก็ต้องมีนิमितเครื่องหมายเป็นตัวนำมาก่อนคือสัมมาทิฏฐิ^{๒๙} สิ่งที่เป็นมูลฐานและเป็นที่ยอมรับของกุศลธรรมทั้งหลาย คือความไม่ประมาท อยู่อย่างไม่ปราศจากสติ^{๓๐}

สติจุดปรีโยทปน - การทำจิตของตนให้สะอาดหมดจด สะอาดผ่องแผ้ว ไม่มีนิวรณ์หรือกิเลสอื่น ๆ อันเป็นมลทิน เครื่องเศร้าหมองเกิดอีกต่อไป^{๓๑} ซึ่งการทำให้จิตของตน สะอาดหมดจดผ่องแผ้วนั้น ทำได้ด้วยอรรหัตตมรรค^{๓๒}

ลักษณะจิตที่บริสุทธิ์สะอาดนี้ เป็นจิตของพระอรหันต์ ผู้ดำเนินตามมรรค ปฏิบัติตามสิกขาที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงไว้ เป็นความบริบูรณ์เต็มทีของการไม่ทำบาป ทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อมนั่นเอง กุศลขั้นสูงสุดคือ อรรหัตตมรรค เมื่อสมบูรณ์แล้ว ก็ละกิเลสได้ทั้งหมด การ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มุ่งเน้นทำจิตให้สะอาด บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ถึงอาสวักขยญาณ

๒๙ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๗/๓๘๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗.

๓๐ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๓๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒.

๓๑ สติจุดปรีโยทปนนุติ ปญจหิ นิวรณหิ อุตตโน จิตตสส โวหาปน; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗.

๓๒ สติจุดปรีโยทปนนุติ อุตตโน จิตตโชนัน ตั ปน อรหตเตน โหติ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายของการฝึกปฏิบัติในพระพุทธศาสนา นับเริ่มจากได้ฟังพระธรรม มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ออกบวช ปฏิบัติตามลำดับสี่ลสังวร อินทริยสังวร สันโดษ มีสติสัมปชัญญะ ทำสมาธิ ฌาน อภิญญา ตามลำดับ จะมีจุดที่เป็นยอดสุดคืออาสวักขยญาณ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุนั้น น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๓๓}

๓๓ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๔๘/๘๔, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

พระพุทธรพจน์ว่า “ชาติลีนแล้ว อยู่จบพรหมจรรยแล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความป็นอย่างนี้ อีกต่อไป” ที่มีปรากฏในท้ายพระสูตรจำนวนมากนี้ แสดงถึง ปัญญาพิจารณาของพระอรหันต์ ท่านได้บำเพ็ญกุศล เต็มสมบรูณ์จนเกิดอรหัตตมรรค มีนิพพานเป็นอารมณเ์ เพาทำลายกิเลสได้หมดลีนแล้ว จิตท่านหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่มีกิเลสใด ๆ อีกต่อไป ไม่ต้องเจริญกุศล ไม่ต้องประพฤติ พรหมจรรย เพื่อให้เกิดอรหัตตมรรคอีก ไม่ต้องมาทำลาย กิเลสอีก กิจหน้าที่ทั้งมวลที่ทำมาตามลำดับ เจริญกุศลต่าง ๆ สมณะ วิปัสสนา ศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งกุศลอื่น ๆ ทั้งหมด ก็เพื่อให้เกิดอรหัตตมรรคขึ้นทำลายกิเลสนี้เอง

อริยสาวกทราบว่า จิตนั้นเป็นลิ่งปภัสสร ไม่ได้มีกิเลส เครื่องเคร้าหมองอยู่เป็นเจ้าเรือน กิเลสเป็นเพียงลิ่งที่จรเข้ามา ภายหลังเท่านั้น เป็นลิ่งสามารถละและทำให้หมดลีนไปได้ หากอกุศลไม่สามารถละหรือทำให้หมดลีนไปได้ พระพุทธรองค์ ก็จะไม่ทรงสอนให้ละอกุศล กุศลที่เป็นลิ่งตรงข้ามและทำลาย อกุศลได้ เป็นลิ่งที่บำเพ็ญทำให้เต็มสมบรูณ์ได้ หากกุศล

เป็นสิ่งที่ไม่สามารถบำเพ็ญได้ พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนให้บำเพ็ญกุศล จึงมีการฝึกรบรมจิตให้ประกอบด้วยศีลสมาธิ ปัญญา ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแลหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสที่เกิดขึ้นมาภายหลัง อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า “อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีการอบรมจิต”^{๓๔}

เมื่อได้ฝึกหัดอบรมจนเป็นพระอรหันต์ ประกอบด้วย **อเสขธรรม ๑๐ ประการ** ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ ด้วยอำนาจของธรรมเหล่านี้ จะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายได้หมดทุกประการ และกุศลธรรมทั้งหลายทุกประการก็ถึงความเจริญสมบูรณ์เต็มที่ คือสัมมาทิฏฐิย่อมทำลายมิจฉาทิฏฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็ถูกสัมมาทิฏฐิทำลายด้วยเช่นกัน กุศลธรรมเป็น

๓๔ อภ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๕๒/๙, อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๒/๑๐.

อเนกที่เกิดเพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์เต็มที^{๓๕} พระอรหันต์ผู้สมบูรณ์ด้วยธรรม จึงเป็น
ผู้มีจิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

เอตํ พุทธาน สาสณํ - ข้อปฏิบัติ ๓ อย่างนี้ ได้แก่
(๑) การไม่กระทำบาปทั้งปวง (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม
(๓) การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เป็นคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงให้โอวาท
ในที่ประชุมพระสาวกแบบเดียวกัน^{๓๖}

การละบาปทั้งปวง ด้วยความสำรวมระมัดระวัง ปิดกั้น
ไม่ลวงละเมิดด้วยสัสสัจ การทำกุศลให้ถึงพร้อมเต็มสมบูรณ์
ด้วยสมณะและวิปัสสนา และทำจิตของตนให้สะอาดหมดจด
ผ่องแผ้วด้วยอรหัตตผล นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย^{๓๗}

๓๕ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๒/๑๒๖-๑๒๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๒/๑๘๑.

๓๖ สัพพพุทธานํ อัย อนุสิฏฺฐิ; ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๘.

๓๗ อิติ สัสสวเรน สัพพปาปํ ปหาย สมถวิปัสสนาหิ กุสลํ สมปาเทตวา อรหตตผลน
จิตตํ ปรีโยทาเปตพพนตํ เอตํ พุทธานํ สาสณํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิ; ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๖๙.

สรุปเนื้อความของพระคาถา ตามที่ท่านพระอรหันตศาสดาจารย์
อธิบาย ดังนี้

(๑) ทำให้ไม่มีบาปใด ๆ เกิดขึ้นในจิตตสันดานได้อีก
ทำลายบาป ทำบาปให้หมดไป ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้น
อีกต่อไป ด้วยการดำเนินตามแนวอริยมรรคที่พระพุทธองค์
ทรงแสดงไว้

(๒) ทำกุศลทุกประการให้เกิดขึ้น ดูแลรักษา และทำให้
เจริญงอกงาม จนเต็มบริบูรณ์ ตั้งแต่เริ่มต้น คือมีศรัทธา
มาปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งเกิด
อรหัตตมรรค

(๓) อรหัตตมรรคเกิดขึ้น ทำให้เกิดวิชาที่สมบูรณ์
ทำหน้าที่ทำลายกิเลสอวิชชา ทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจด
อย่างแท้จริง

สรุปบาลีและคำอธิบายโดยย่อ ดังตาราง

ตารางที่ ๓.๑ แสดงบาลีคาถาโอวาทปาติโมกข์และคำอธิบายโดยย่อ

บาลีพระพุทธรพจน์	คำอธิบาย
สพฺพปาปสฺส อภรณํ	ทำให้ไม่มีบาปอกุศลใด ๆ เกิดขึ้นในจิตตสันดานได้อีก ทำลายบาปอกุศลและทุจริตทั้งหลาย ทำบาปให้หมดไป ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป ด้วยการปฏิบัติตามแนวอริยมรรคที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้
กุสลสฺสุปฺสมฺปทา	ทำกุศลทุกประการให้เกิดขึ้นดูแลรักษา และทำให้เจริญงอกงาม จนเต็มบริบูรณ์ เจริญศีล สมาธิ ปัญญา สมณะ วิปัสสนาจนกระทั่งเกิดอรหัตตมรรค

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
สจิตฺตปริโยทปนํ	อรหัตตมรรคเกิดขึ้น ทำให้เกิด วิชาที่สมบูรณ์ ทำหน้าที่ทำลาย อวิชาและกิเลสทั้งปวง ทำจิต ให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจด อย่างแท้จริง
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	ข้อปฏิบัติ ๓ อย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลาย พระพุทธเจ้า ทุกพระองค์ทรงให้โอวาท ในที่ประชุมพระอรหันตสาวก แบบเดียวกันนี้

จากพระคาถาแรกในโอวาทปาติโมกข์นี้ แสดงถึงความยิ่งใหญ่และพิเศษแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมเป็นโอวาทธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดจดจากกิเลส แสดงในที่มกลางชุมนุมพระอรหันตสาวก ผู้หมดจดจากกิเลสโดยแท้

การจัดหมวดหมู่พระพุทธรูป

พระพุทธรูปทั้งหมดนั้น พระอรรถกถาจารย์ ได้จัดแบ่งไว้หลายแบบ ในตอนเริ่มต้นของคัมภีร์อรรถกถา ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้เล่ารายละเอียดวิธีการรวบรวมพระพุทธรูป เริ่มตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๑ และนำสืบต่อกันมา^๑ และท่านได้จัดหมวดหมู่พระพุทธรูปทั้งหมดไว้ ๗ แบบ ดังนี้

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๑ อย่าง คือ รส

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๒ อย่าง คือ ธรรมและวินัย

๑ ดูรายละเอียดใน วิ.ม.ท.อ. (บาลี) หน้า ๕-๙๕, ที.ล.อ. (บาลี) หน้า ๓-๒๖, อภิ.สจ.อ. (บาลี) หน้า ๓-๒๘.

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปฐมพุทธรูป
มัชฌิมพุทธรูป และปัจฉิมพุทธรูป

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปิฎก

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๕ อย่าง คือ นิกาย

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๙ อย่าง คือ องค์ประกอบ

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ อย่าง คือ

พระธรรมวินัย^๒

และท่านได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ดังนี้

ก. พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๑ อย่าง

พระพุทธรูปทั้งหมดในระหว่างตั้งแต่พระผู้มีพระภาค
ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณจนกระทั่งเสด็จ
ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ พระพุทธรูปที่
พระองค์ตรัสพร่ำสอนเทวดา มนุษย์ นาค และยักษ์เป็นต้น

๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

ทรงประกาศไว้ตลอด ๔๕ พรรษา พระพุทธรูปนั้นทั้งหมด มีรสเดียวคือวิมุตติรสเท่านั้น^๓ คำว่า วิมุตติรส นี้หมายถึง อรหัตตผลอันเป็นสภาวะที่น่ายินดี มีวิมุตติเป็นสมบัติ เพราะเป็นการสำเร็จผลขั้นเลิศสุด หรือความหลุดพ้นอันเป็น กิจหน้าที่ เพราะทำให้ถึงความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาดแห่งกิเลสทั้งหลาย^๔ วิมุตตินี้เป็นแก่นของการประพฤติพรหมจรรย์ ตามคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^๕ และธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่นสาร^๖

๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

๔ บาลีว่า วิมุตติรสสันติ อรหัตตผลสสาห์ วิมุตติสมปตติกั วา อคคผลนินิปาหนโต วิมุตติกิจจ วา กิเลสาน อจจนตวิมุตติสมปาทนโต; สารตต.ฎีกา (บาลี) ๑/๗๙.

๕ (๑) ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นกิงและใบของพรหมจรรย์ (๒) ความสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นสะเก็ดของพรหมจรรย์ (๓) ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นเปลือกของพรหมจรรย์ (๔) ญาณทัสสนะเป็นกระพี้ของพรหมจรรย์ (๕) เจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบเป็นแก่นของพรหมจรรย์; ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๒๗๒-๒๘๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๘.

๖ (๑) บาลีว่า วิมุตติสारा สพเพ ธมฺมา; ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๘/๘๕, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

ข. พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๒ อย่าง

พระพุทธรูปทั้งหมดถึงการนับว่าเป็น (๑) ธรรม (๒) วินัย พระวินัยปิฎกเป็นวินัย พระพุทธรูปที่เหลือเป็นธรรม^๗ พระพุทธรูปที่ชื่อว่าวินัยเพราะกำจัดกิเลส และชื่อว่าธรรมเพราะรักษาผู้ปฏิบัติตามคำสอนไม่ให้ตกไปในอบายเป็นต้น^๘ ธรรมกับวินัยนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธรูปทรงแสดงไว้ว่าเป็นศาสดาแทนเมื่อพระองค์ล่วงลับไป^๙

ค. พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๓ อย่าง นัยที่ ๑

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๓ อย่าง คือ ปฐมพุทธรูป มัชฌิมพุทธรูป และปัจฉิมพุทธรูป

ในพระพุทธรูป ๓ ประเภทนั้น พระดำรัสว่า
เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ
จึงท่องเที่ยวไปในสังสารเป็นอเนกชาติ
เพราะการเกิด เป็นทุกข์อยู่รำไป

^๗ ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๖.

^๘ บาลีว่า สพพมปิ พุทธรวงนํ กิเลสวินยเนน วินโย, ยถาลสิฏฺฐจํ ปฏิปชฺชมานเณ อบายปตนาทิตฺถธารเณน ธมฺโม จ โหติ; สารตฺถฎฺฐิกา (บาลี) ๑/๗๙.

^๙ บาลีว่า โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺเจยน สตฺถา; ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว
ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
จันทันทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว
ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว
จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว^{๑๐}

นี่เป็นปฐมพุทธรูป คือพระพุทธรูปที่พระพุทธรองศ์
ตรัสเป็นครั้งแรก

พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสในเวลาเสด็จปรินิพพาน
ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย ลังขาร
ทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงทำหน้าที่
ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๑} นี่เป็นปัจฉิมพุทธรูป
คือพระพุทธรูปที่พระพุทธรองศ์ตรัสเป็นครั้งสุดท้าย

พระดำรัสที่ตรัสไว้ระหว่างพระพุทธรูปทั้ง ๒ นี้
เป็นมัชฌิมพุทธรูป คือพระพุทธรูปที่พระพุทธรองศ์
ตรัสในท่ามกลาง^{๑๒}

๑๐ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๔๔, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.

๑๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

๑๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มท.อ. (บาลี) หน้า ๑๖-๑๗.

ง. พระพุทฺธพจนั้ทั้งหมดมี ๓ อย่าง นัยที่ ๒

พระพุทฺธพจนั้ทั้งหมดมี ๓ อย่างโดยจัดแยกเป็นปิฎก

ในปิฎก ๓ ประเภทนั้น พระพุทฺธพจนั้คือปาติโมกข์ ๒
วิภังค์ ๒ ชั้นธกะ ๒๒ และปริวาร ๑๖ ประมวลพระพุทฺธพจนั้
ที่สังคายนาครั้งที่ ๑ และที่สังคายนาในภายหลังต่อมาทั้งหมด
เข้าด้วยกัน นี้เป็นพระวินัยปิฎก

พระพุทฺธพจนั้ คือ

ทีฆนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสุตฺร ๓๔ พระสุตฺร มี
พรหมชาลสุตฺรเป็นต้น

มัชฌิมนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสุตฺร ๑๕๒ พระสุตฺร มี
มุลปริยายสุตฺรเป็นต้น

สังยุตตนิกายอันเป็นที่รวมพระสุตฺร ๗,๗๖๒ พระสุตฺร
มีโฆฆตรณสุตฺรเป็นต้น

อังคุตตรนิกายซึ่งเป็นที่รวมพระสุตฺร ๙,๕๕๗ พระสุตฺร
มีจิตตปริยาทานสุตฺรเป็นต้น

ซุททกนิกาย ๑๕ ประเภท ได้แก่ ซุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาตก นิตเทส ปฏิสัสมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจரியปิฎก

นี่เป็นพระสูตรตันตปิฎก^{๑๓}

พระพุทธรูป เป็นอัมมสังคหะ วิภังค์ ธาตุกถา บุคคล บัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัญฐาน นี่เป็นพระอภิธรรมปิฎก

ในปีฎก ๓ ปีฎกนั้น ที่ได้ชื่อว่าวินัย เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) มีนัยต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปาติโมกซุทเทส ๕ กองอาบัติ ๗ มีปาราชิกเป็นต้น มาติกาและวิภังค์ (๒) มีนัยที่พิเศษ ได้แก่ อนุบัญญัติ มีประโยชน์ในการทำให้มั่นคงและผ่อนผัน (๓) ฝึกกายและวาจา เพราะห้ามความประพฤตินั้นไม่เหมาะสมทางกายและวาจา^{๑๔}

๑๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๗-๑๘.

๑๔ คาทาสรูปเนื้อความของวินัยมีว่า

วิวิธวิเสสนยตตทา วินยนโต เจว กายวาจัน

วินยตถวิทฺทหิ อัย วินโย วินโยติ อุกขาโต.

ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๘.

ที่ได้ชื่อว่าสุตตะ เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) เพราะบงถึง
ประโยชน์ มีประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น
(๒) เพราะเป็นเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว
พระองค์ตรัสอนุโลมตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (๓) เพราะ
เปล็ดประโยชน์ออกมาให้เหมือนข้าวกล้าเปล็ดผลออกมา
(๔) เพราะหลังประโยชน์ไหลออกมาให้เหมือนแม่โคนม
หลังน้ำนม (๕) เพราะป้องกันรักษาประโยชน์เหล่านั้นไว้
เป็นอย่างดี (๖) เพราะเปรียบกับเส้นด้ายสำหรับร้อยเนื้อ
ธรรมไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย ใช้เป็นประมาณของวิญญูชน
ทั้งหลาย เหมือนเส้นด้ายใช้เป็นประมาณของช่างถากทั้ง
หลาย เนื้อความทั้งหลายที่ท่นรวบรวมไว้ด้วยสูตรนี้ก็ฉันนั้น
ย่อมไม่เรียราย ไม่กระจัดกระจายไป เหมือนดอกไม้ทั้งหลาย
ที่ค้มไว้ด้วยเส้นด้ายย่อมไม่เรียราย ไม่กระจัดกระจายไป^{๑๕}

๑๕ คาถาสรูปเนื้อความของสุตตะมีว่า

อตถานิ สุนจนโต สุตตโต สนวนโต สุนทนโต
สุตตานิ สุตตสกา- คโต จ สุตตํ สุตตุนตี อุกขาตํ.
ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๗-๑๘.

ที่ได้ชื่อว่าอภิธรรม เพราะเหตุผลดังนี้ (๑) ธรรมที่มีความเจริญเป็นไปเพื่อถึงความเจริญ (๒) ธรรมที่ควรกำหนดโดยความเป็นอารมณ์ (๓) ธรรมที่ควรบูชาเป็นระดับเสกขะเป็นต้น (๔) ธรรมที่กำหนดแยกแยะละเอียดโดยสภาวะแต่ละอย่าง (๕) ธรรมที่ยิ่งใหญ่เป็นระดับมหัคคตะเป็นต้น^{๑๖}

ท่านพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายพระพุทธรูปทั้งหมดที่จัดเป็น ๓ ปิฎก แสดงให้เห็นลักษณะของพระพุทธรูปที่แตกต่างกันในแต่ละปิฎก ได้แก่ อาณาเทศนา โวหารเทศนา และปรมัตตเทศนา, ยถาปราชสาสน์ ยถานุโลมสาสน์ และยถาธัมมสาสน์, สังขารสังขารกถา ทิฏฐิวินิเวฐนุกถา และนามรูปปริจเฉทกถา, ลิกขา ๓, ปทาน ๓, สมบัติ ๓ และวิบัติ ๓ ตามลำดับ โดยท่านให้เหตุผลประกอบดังนี้

๑๖ คาทาสรูปเน้อความของอภิธรรมมีว่า

ยํ เอตถ วุฑฒิมนุโต สลกขณนา ปุชิตา ปริจฉินฺหนา
วุตตาทิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อุกขาโต.
ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๑๘.

พระวินัยปิฎกเป็นอาณาเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ควรแก่อาณา ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยอาณา พระสุตตันตปิฎกเป็นโวหารเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในโวหาร ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยโวหาร พระอภิธรรมปิฎกเป็นปรมัตถเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในปรมัตถ์ ทรงแสดงไว้โดยความเป็นผู้มากด้วยปรมัตถ์^{๑๗}

พระวินัยปิฎกเป็นนยาปราชสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ ผู้มีความผิดมากน้อย ตามสมควรแก่ความผิด พระสุตตันตปิฎกเป็นนยาอนุโลมสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ผู้มี อธิยาตัย อนุสัย จริยา และอธิมุตติแตกต่างกันตามสมควร พระอภิธรรมปิฎกเป็นนยาธัมมสาสน์ เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเหล่าสัตว์ผู้มีความสำคัญผิดในสภาวะธรรมที่เป็นเพียงกองธรรมว่า “เรา” “ของเรา” ตามสภาวะธรรม^{๑๘}

๑๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

๑๘ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

พระวินัยปิฎกเป็นสังวรราชังวรกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสความสำรวมน้อยใหญ่ที่เป็นฝ่ายตรงกันข้าม กับอชฌาจารไว้ พระสุตตันตปิฎกเป็นทักขิวินิเวสนกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสการคลี่คลายทักขิอันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับทักขิ ๖๒ ไว้ พระอภิธรรมปิฎกเป็นนามรูปปริจเฉทกถา เพราะในปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสการกำหนดนามและรูปอันเป็นปฏิปักษ์ต่อราคาจะเป็นต้นไว้^{๑๙}

โดยลักษณะพิเศษ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิศีลสิกขาไว้ในพระวินัยปิฎก ตรัสอธิจิตตสิกขาไว้ในพระสุตตันตปิฎก ตรัสอธิปัญญาสิกขาไว้ในพระอภิธรรมปิฎก^{๒๐}

พระผู้มีพระภาคตรัสวீติกกมปหานไว้ในพระวินัยปิฎก เพราะศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อวீติกกมกิลเลส ตรัสปริยัญ्ञานปหานไว้ในพระสุตตันตปิฎก เพราะสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อปริยัญ्ञานกิลเลส ตรัสอนุสัยปหานไว้ในพระอภิธรรมปิฎก เพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิลเลส

๑๙ ดูรายละเอียดใน วิ.มท.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

๒๐ ดูรายละเอียดใน วิ.มท.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

พระผู้มีพระภาคตรัสตทังคปหานไว้ในพระวินัยปิฎก
ตรัสวิภังคปหานและสมุจเฉทปหานไว้ในพระสุตตันตปิฎก
กับพระอภิธรรมปิฎก

พระผู้มีพระภาคตรัสทูลจรัสสิขิเลสปหานไว้ในพระวินัย
ปิฎก ตรัสตทังคปหานกับทิวณฺณสิขิเลสปหานไว้ใน
พระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก^{๒๑}

สมบัติในปิฎก ๓ มีดังนี้ คือ ภิกษุผู้ปฏิบัติดีในพระวินัย
อาศัยศีลสมบัตีย่อมบรรลุมรรควิทยา ๓ เพราะพระผู้มีพระภาค
ตรัสประเภทแห่งวิชา ๓ ไว้ในพระวินัยนั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติดี
ในพระสูตร อาศัยสมาธิสมบัตีย่อมบรรลุมรรคญาณ ๖ เพราะ
พระผู้มีพระภาคตรัสประเภทแห่งอภิญญา ๖ ไว้ในพระสูตร
นั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติดีในพระอภิธรรม อาศัยปัญญาสมบัตีย่อม
บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสประเภท
แห่งปฏิสัมภิตา ๔ ไว้ในพระอภิธรรมนั้น^{๒๒}

๒๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๑.

๒๒ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๔.

วัชิตในปิฎก ๓ มีดังนี้ คือ ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระวินัย มีความเข้าใจว่าไม่มีโทษในการสัมผัสอุปาทินนรูปเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงห้ามไว้ เสมอเหมือนกับการสัมผัสวัตถุที่มีเครื่องปูลาดและเครื่องนุ่งห่มอันมีสัมผัสเป็นสุขที่ทรงอนุญาตไว้เป็นต้น ดังที่พระอริยวงศะกล่าวว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตราย ก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ช้องเสพได้จริงไม่”^{๒๓} แต่นั่นก็จะถึงความเป็นคนทุศีล ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระสูตร เมื่อไม่รู้คำอธิบายในพระพุทธรูปเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่”^{๒๔} ย่อมถือผิด ที่พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงตรัสไว้ว่า “บุคคลชื่อว่ากล่าวดูเราด้วยทิวฐิที่ยึดถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเอง และชื่อว่าประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก”^{๒๕} แต่นั้นย่อมถึงความเป็นคนมิจฉาทิฐิ ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระอภิธรรม เมื่อคิดธรรมพลาณไป ย่อมคิดถึงเรื่องอจินไตย แต่นั้นย่อมถึงความฟุ้งซ่านแห่งจิต

๒๓ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕.

๒๔ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕/๖, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๗.

๒๕ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๙๙, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดเพียงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือยร้อน”^{๒๖}

ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรม เหล่านี้ ย่อมถึงวิบัติ มีความเป็นคนทุศีล เป็นคนมีจกาทิฏฐิ และความฟุ้งซ่านแห่งจิตตามลำดับ^{๒๗}

ตารางที่ ๔.๑ แสดงลักษณะพิเศษของปิฎก ๓

ปิฎก	พระวินัย ปิฎก	พระสุตตันต ปิฎก	พระอภิธรรม ปิฎก
เทศนา	อาถนาเทศนา	โวหารเทศนา	ปรมัตถเทศนา
สาสน์	ยถาปราชสาสน์	ยถานุโลมสาสน์	ยถาัมมสาสน์
กถา	สังวรราชสังวรกถา	ทิวฐิวินเวฐนกถา	นามรูป ปริจเฉทกถา

๒๖ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๗/๙๑, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.

๒๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๔.

ปิฎก	พระวินัย ปิฎก	พระสุตตันต ปิฎก	พระอภิธรรม ปิฎก
สิกขา	อธิศีลสิกขา	อธิจิตตสิกขา	อธิปัญญาสิกขา
ปทาน	วิติกกมปทาน	ปริยฎฐานปทาน	อนุสัยปทาน
ปทาน (อีกนัยหนึ่ง)	ตทังคปทาน	วิกขัมภนปทาน	สมุจเฉทปทาน
ปทาน (อีกนัยหนึ่ง)	ทุจจจริตสังกิเลส ปทาน	ตัณหาสังกิเลส ปทาน	ทิฏฐิสังกิเลส ปทาน
สมบัติ	วิชา ๓	อภิญา ๖	ปฏิสัมภิตา ๔
วิบัติ	ทุศีล	มิจฉาทิฏฐิ	ความฟุ้งซ่าน แห่งจิต

จ. พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๕ อย่าง

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๕ นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย
มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และชุกทกนิกาย

(๑) ทีฆนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรขนาดยาวมี ๓๔ สูตร
มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น

(๒) มัชฌิมนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรขนาดปานกลาง มี ๑๕ พรรค จำนวน ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น

(๓) สังยุตตนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรซึ่งจัดเป็นสังยุตมีเทวตาสังยุตเป็นต้น จำนวน ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น

(๔) อังคุตตรนิกาย คือนิกายที่รวมพระสูตรซึ่งจัดตามหัวข้อธรรมเพิ่มขึ้นนินบาตละ ๑ ข้อ จำนวน ๙,๕๕๗ สูตร มีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น

(๕) ขุททกนิกาย คือพระพุทฺธพจน์ที่เหลือจาก ๔ นิกายทั้งหมด พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด รวมทั้งพระพุทฺธพจน์ ๑๕ ประเภท ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทฺธวงศ์ และจரியปิฎก^{๒๘}

๒๘ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๕-๒๖.

จ. พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๙ อย่าง

พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๙ ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม และเวทัลละ

(๑) สุตตะ คืออุภโตวิมังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รัตนสูตร นาลกสูตร และตุมภูฏกสูตรในสุตตนิบาต และพระดำรัสอย่างอื่นของพระตถาคตที่ชื่อว่าสุตตะ

(๒) เคยยะ คือพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด ว่าโดยพิเศษ คือสคาถวรรคทั้งหมดในสังยุตตนิกาย

(๓) เวชยาकरणะ คือพระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธรูปอื่นที่ไม่ได้สงเคราะห์เข้ากับองค์ ๘ ฟังทราบว่าเป็นเวชยาकरणะ

(๔) คาถา คือธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ๆ ที่ไม่เรียกชื่อว่าพระสูตร ในสุตตนิบาต

(๕) อุทาน คือพระสูตร ๘๒ สูตรที่เป็นคาถาซึ่งเกิดจากโสมนัสสัญญาของพระพุทธรูปเจ้า

(๖) อิติวุตตกะ คือพระสูตร ๑๑๐ สูตรที่เป็นไปโดยนัยว่าแท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วเป็นต้น^{๒๙}

(๗) ชาตก คือชาตก ๕๕๐ มีอภินิหารชาตกเป็นต้น

(๘) อัปภุตธรรม คือพระสูตรที่เกี่ยวกับอัจฉริยอัปภุตธรรมทั้งหมด ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในอาณนท”^{๓๐}

(๙) เวทลละ คือพระสูตรทุกสูตรที่ถามแล้วได้ความปลาบปลื้มใจและความยินดี มีจุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร ลัมมาทิกฐิสูตร ลักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตรเป็นต้น^{๓๑}

ข. พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ อย่าง

พระพุทธพจน์ทั้งปวงจำแนกออกเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ ดังที่ท่านพระอาณนทแสดงไว้ว่า

๒๙ บาลีว่า วุตตฺ เตตฺ ภควตา; ขุ.อิติ. เล่ม ๒๕.

๓๐ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๙/๑๒๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๕.

๓๑ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๖.

“เราได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี
จากภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี
จึงรวมธรรมที่เราเข้าใจของคลองปากได้ ๘๔,๐๐๐
พระธรรมชั้นดี”^{๓๒}

ท่านพระอรธกถาจารย์ได้แสดงลักษณะการนับ
ธรรมชั้นดีดังนี้คือ ในพระสูตรตันตปิฎก พระสูตรที่มีอนุสนธิ
เดียว จัดเป็น ๑ พระธรรมชั้นดี พระสูตรที่มีหลายอนุสนธิ
ก็นับพระธรรมชั้นดีตามจำนวนอนุสนธิ คำถามปัญหาใน
พระพุทธพจน์ที่ประพันธ์ไว้เป็นคาถานับเป็น ๑ พระธรรมชั้นดี
คำวิสัชชนาก็นับเป็น ๑ พระธรรมชั้นดี, ในพระอภิธรรมปิฎก
การจำแนกเป็นติกะและทูกะแต่ละหมวด และการจำแนก
เป็นจิตตวาระแต่ละหมวด นับเป็น ๑ พระธรรมชั้นดี, ใน
พระวินัยปิฎก วัตถุ มาติกา บทกาศนีย อันตราบัติ อาบัติ
อนาบัติ และมีติกปริจเฉท ในวัตถุเป็นต้นนั้น แต่ละส่วนเป็น
อย่างละหนึ่งพระธรรมชั้นดี^{๓๓}

๓๒ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๓๙๙, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

๓๓ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) หน้า ๒๗.

สรุปว่า ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้จำแนกพระพุทธรูป
ทั้งหมดออกเป็นหลายแบบ เน้นจัดตามลักษณะของพระพุทธรูป
เป็นหลัก เอาพระพุทธรูปลักษณะเดียวกันจัดเป็นกลุ่มเดียวกัน
ท่านจัดหมวดหมู่พระพุทธรูปทั้งหมดไว้ ๗ รูปแบบ ดังนี้

๑. จัดตามวัตถุประสงค์หลักของคำสอน พระพุทธรูป
ทั้งหมดมี ๑ คือ วิมุตติรส

๒. จัดตามลักษณะของคำสอนโดยเป็นสภาวะที่รักษา
ผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ตกไปทางต่ำ มีแต่สูงเจริญก้าวหน้าขึ้นไป
โดยฝ่ายเดียว และเป็นสิ่งกำจัดทำลายกิเลส พระพุทธรูป
ทั้งหมดมี ๒ คือ ธรรม และวินัย

๓. จัดตามช่วงเวลาในการแสดงธรรมของพระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๓ คือ ปฐมพุทธรูป
มัชฌิมพุทธรูป และปัจฉิมพุทธรูป

๔. จัดตามเนื้อหาหลักของพระพุทธรูป อันประกอบด้วย
ส่วนที่ว่าด้วยเรื่องวินัยบัญญัติกฎระเบียบต่าง ๆ ส่วนที่ว่าด้วย
พระธรรมเทศนาที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ ในสถานที่นั้น ๆ
ในเวลานั้น ๆ และส่วนที่ว่าด้วยเนื้อธรรมล้วน ๆ พระพุทธรูป
ทั้งหมดมี ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรม
ปิฎก

๕. จัดตามปริมาณเนื้อหาพระพุทธรูปที่ทรงแสดง ยาวหรือสั้น และจัดตามหมวดหมู่ธรรม พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๕ คือ ที่มณีกาย มัชฌิมณีกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และชุกทกนิกาย

๖. จัดตามลักษณะองค์ประกอบของพระพุทธรูป เป็นแบบสูตร แบบทำนองเสนาะ แบบอธิบายเป็นคำร้อยแก้ว แบบคาถา เป็นอุทานของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่พระสาวก นำมาสอนต่อ เป็นประวัติการบำเพ็ญบารมี แสดงธรรม อันนำอัศจรรย์ และการถามตอบ พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวैयाกรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม และเวทัลลະ

๗. จัดตามจำนวนหัวข้อธรรม พระพุทธรูปทั้งหมดมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้

บรรณานุกรม

(๑) หนังสือภาษาบาลี-ไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๖.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อัมมปทัฏฐกถาบาลี. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๒) **คุณฐิณีพนธ์**

สุกัรื้ ทุมทอง. “การศึ่กษาวิเคราะห์รึ้รูปแบบการอธิบาย
พระพุทธรพจน์ตามแนวเนตติปกรณั้” **คุณฐิณีพนธ์**
พุทธศาสตร์คุณฐิณีบั้ณทิต. บั้ณทิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

สำหรับท่านที่มีความต้องการที่จะขอรับหนังสือ หรือ ซีดี/ ดีวีดี ของอาจารย์สุกรี ทุมทอง สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในเว็บไซต์ www.ajsupee.com หรือท่านสามารถดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

(๑) ขอรับได้ฟรี ผ่านระบบขอรับสื่อธรรมะออนไลน์ จากเว็บไซต์ www.ajsupee.com ซึ่งท่านสามารถขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ ซีดี/ดีวีดี ได้ครั้งละ ๘ แผ่น โดยการเลือกหนังสือ หรือ ซีดี/ดีวีดี ที่ต้องการผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ ยืนยันการขอรับ และกรอกชื่อที่อยู่ผู้รับ ซึ่งสามารถตรวจสอบสถานะการส่งได้ผ่านทางหน้าเว็บไซต์

(๒) ขอรับได้ฟรีทางไปรษณีย์ ซึ่งท่านสามารถขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ ซีดี/ดีวีดี ได้ครั้งละ ๘ แผ่น โดยการส่งชื่อ-นามสกุล ที่อยู่ของผู้รับ, ชื่อหนังสือ, ชื่อซีดี/ดีวีดี ที่ต้องการ พร้อมทั้งระบุวัตถุประสงค์ในการขอรับสื่อธรรมะไปที่ อีเมล : suriyan2t@gmail.com หรือทาง Line ID : [ajsupee.com](https://www.line.me/tv/ajsupee) หากมีข้อสงสัย สามารถติดต่อสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ คุณสุรียัน โทร. ๐๘-๐๕๕๓-๕๕๕๓

(๓) ติดต่อขอรับได้ที่ชมรมจริยธรรม ดิग्ประสาทวิทยาชัน ๒ โรงพยาบาลศรีธัญญา อ.เมือง จ.นนทบุรี โทร. ๐๒-๙๖๘-๙๙๕๕ ติดต่อคุณสุนันท์

(๔) ติดต่อขอรับได้จากชมรมกัลยาณธรรม ตามรายละเอียดใน เว็บไซต์ <http://www.kanlayanatam.com>

ประวัติ

อาจารย์สุทีร์ คุมทอง

วันเดือนปีเกิด

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๕

บ้านหนองฮะ ต.หนองฮะ อ.ลำโรงทาบ จ.สุรินทร์

การศึกษา

- เปรียญธรรม ๔ ประโยค
- ประกาศนียบัตรบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง
- ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต

สาขาวิศวกรรมไฟฟ้า มหาวิทยาลัยขอนแก่น

- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย

- ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย

งานปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๒)

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิวิทยาลัยสงฆ์ มจร.

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม

- วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

- อาจารย์สอนพิเศษปริญญาตรี วิชาพระอภิธรรม

ปิฎก และปริญญาโท สาขาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัย

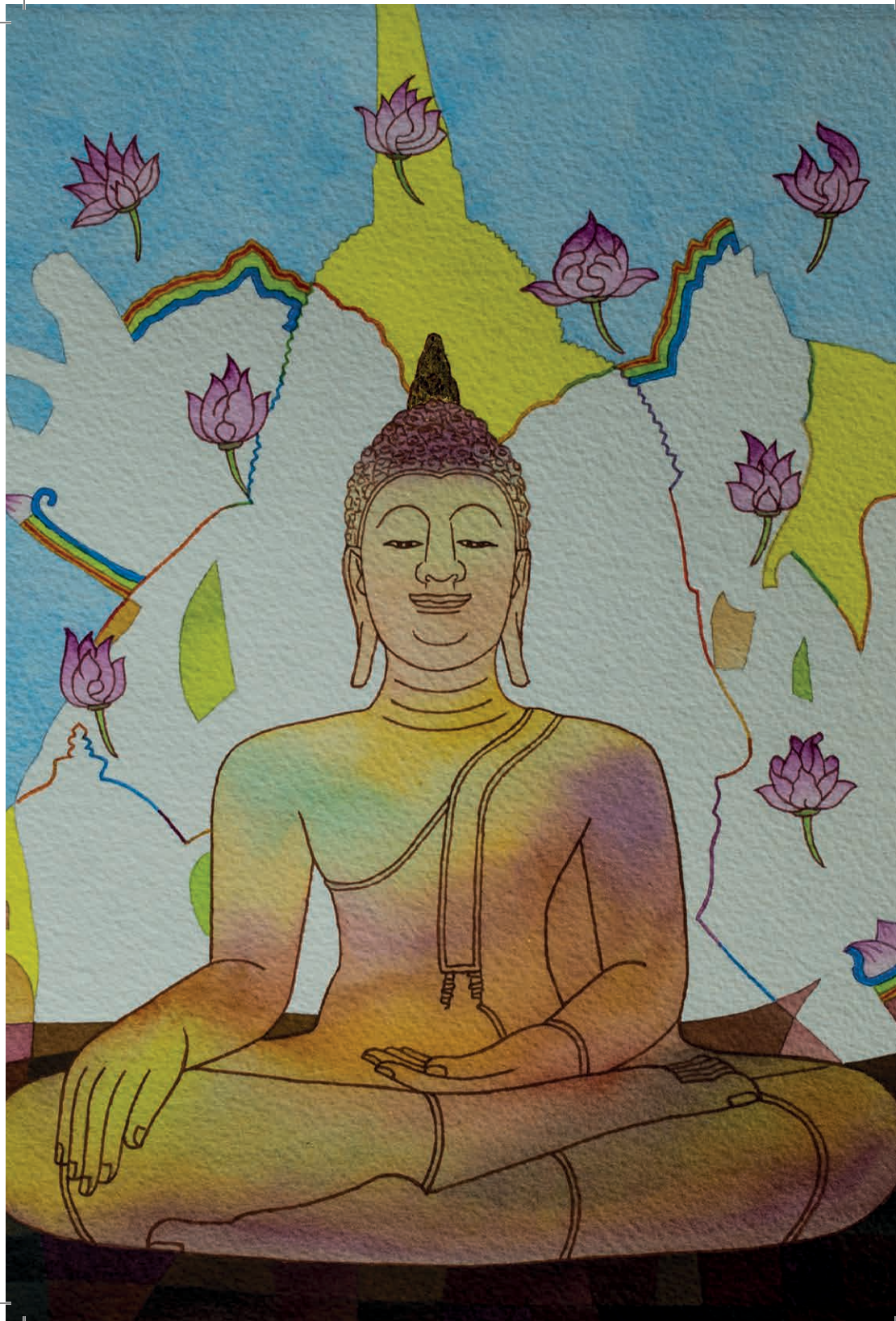
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

จ.นครปฐม และห้องเรียนวัดพิชัยญาติการาม

- บรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ

และต่างจังหวัด

- เผยแพร่ธรรมทางเว็บไซต์ www.ajsupee.com

รายชื่อผู้ร่วมบริจาค

ที่	ชื่อ - นามสกุล	จำนวนเงิน
๑	ผู้พิงธรรม บ้านจิตสบาย ๑๔ ม.ค. ๖๑	๑,๐๙๐
๒	คุณธิดา แฮมเมอร์เล่	๑๐,๐๐๐
๓	คุณสุพัตรา ดวงมณี	๕๐๐
๔	คุณสุนทร โกจิมน	๕๐๐
๕	ไม้ออกนาม	๑,๐๐๐
๖	คุณชมภู กาญจนานทร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๗	ผู้เข้าปฏิบัติ ยุวพุทธธิกสสมาคมฯ ๒๔-๒๘ ก.พ. ๖๑	๑๒,๑๐๐
๘	คุณอุทัย แก้วกำเนิด	๑,๐๐๐
๙	คุณกัลยาณี นายรักษา	๑,๐๐๐
๑๐	คุณปัญญาจรรย์ ชูตาภา	๑,๐๐๐
๑๑	คุณอัญชิตการี ธรรมธัช โรงสะอาดและครอบครัว	๕๐๐
๑๒	คุณศรีสมร ชยสมบัติ	๑,๐๐๐
๑๓	คุณธนิดา บุลสุข	๒,๐๐๐
๑๔	คุณนฤมล มีลาภ	๑,๐๐๐
๑๕	จากฐณิชาณ์รีสอร์ท ๔ มี.ค. ๖๑	๓,๕๐๐

๑๖	ผู้พิงธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๔ มี.ค. ๖๑	๑,๖๖๐
๑๗	คุณสุนันท์ แก้วทับทิม	๑,๐๐๐
๑๘	คุณแม่อนงค์ ทองพันชั่ง	๑,๐๐๐
๑๙	คุณวันชื่น คุณจินตนา ธรรมไพโรจน์	๑,๐๐๐
๒๐	จากฐานิชาณ์วีร์สอร์ท ๑ เม.ย. ๖๑	๒,๒๔๐
๒๑	รศ.ดร.มานะ อมรกิจบำรุง	๑,๐๐๐
๒๒	คุณชมภู กาญจนาทกร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๒๓	คุณธนิศา บุลสุข	๑,๐๐๐
๒๔	ผู้พิงธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๘ เม.ย. ๖๑	๑,๕๐๐
๒๕	คุณธนิศา บุลสุข	๑,๐๐๐
๒๖	คุณอัจฉรา อังศรีสนันท์	๕๐๐
๒๗	คุณโกสัลล์ ล้ำซ่า	๒,๐๐๐
๒๘	คุณสรพงษ์ ไพฑูรย์พงษ์	๑,๐๐๐
๒๙	ผู้พิงธรรม กระทรวงคมนาคม ๙ พ.ค. ๖๑	๒,๙๐๓
๓๐	คุณรสรินทร์ พีระธำรงสิทธิ์และครอบครัว อุทิศให้คุณปราชญ์ ศรีบุศกรณ	๓,๐๐๐
๓๑	คุณสมบุรณ์ ศศิธร ปริญญ์ ปราชญ์ ศรีบุศกรณ	๒๐,๐๐๐

๓๒	คุณบรรจง คุณกฤษณา โฆษิตจिरนันท์	๕,๐๐๐
๓๓	ผู้เข้าปฏิบัติ อาศรมมาตา ๑๒-๑๖ พ.ค. ๖๑	๒,๑๐๐
๓๔	คุณปัญญาจรรย์ ชูตภา	๒,๐๐๐
๓๕	คุณพัชรี จันทภัย	๑,๐๐๐
๓๖	คุณกฤษณา จริงจิตร	๖๐๐
๓๗	คุณสิบพร สิทธิโสภณ	๕,๐๐๐
๓๘	ดร.อดิศักดิ์ อีรานูพัฒนา	๒,๐๐๐
๓๙	คุณเชิงชาย ชิตพยัคฆ์	๑,๐๐๐
๔๐	คุณปัญญาจรรย์ ชูตภาและมารดา	๕,๕๐๐
๔๑	พ.ญ.อรวรรณ ศิลปกิจ	๒,๐๐๐
๔๒	ทญ.ภารณี	๑,๐๐๐
๔๓	ผู้พึงธรรม สุรัตนธรรมสถาน ๒๐ พ.ค. ๖๑	๑,๘๖๐
๔๔	คุณชมภู กาญจนาทรร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๔๕	คุณศุภกฤต สำราญชัยกร	๔,๐๐๐
๔๖	คุณอดิศักดิ์ ราชทยานนท์	๒,๐๐๐
๔๗	ผู้พึงธรรม มุลนิธิมาयाโคตมี ๒๖ พ.ค. ๖๑	๑,๓๕๐
๔๘	ทพ.ไพฑูรย์ จินดาโรจนกุล	๑๐,๐๐๐

๔๙	รศ.ดร.มานะ อมรกิจบำรุง	๑,๐๐๐
๕๐	ไม่ออกนาม	๑,๖๐๐
๕๑	คุณธนิศา บุณสุข	๑,๐๐๐
๕๒	คุณอณู เกษชุมพล	๒,๐๐๐
๕๓	คุณวีณา กรนิตี คุ่มวงศ์	๖๔๐
๕๔	คุณจิตรา ละม้าย	๒๐๐
๕๕	พ.ญ.เรวดี กนกวุฒิ	๒,๐๐๐
๕๖	ผู้เข้าปฏิบัติ ยุวพุทธิกสสมาคมฯ ๒๗ มิ.ย.-๑ ก.ค. ๖๑	๑๕,๗๑๐
๕๗	คุณธนิศา บุณสุข	๑,๐๐๐
๕๘	คุณชมภู กาญจนาทรร และครอบครัว	๑,๐๐๐
๕๙	ผู้เข้าปฏิบัติ จุฬินชาณรีส์สอร์ท ๑๗-๑๙ ก.ค. ๖๑	๘,๐๐๐
๖๐	ผู้เข้าฟังธรรม บ.โตโยต้า ไคฮัทสุฯ ๒๔ ก.ค. ๖๑	๓,๕๖๐
๖๑	ผู้เข้าปฏิบัติ ศูนย์วิปัสสนาสุนทรินทร์ ๒๖-๒๘ ก.ค. ๖๑	๒,๒๐๐
๖๒	ผู้ฟังธรรม มูลนิธิมาयाโคตมี ๑๑ ส.ค. ๖๑	๒,๓๖๐

๖๓	ผู้พึงธรรม วิทยาการจัดการ ม.พะเยา ๑๘ ส.ค. ๖๑	๑,๐๐๐
๖๔	ผู้พึงธรรม ยูวพุทธิกสมาคมฯ ๑๙ ส.ค. ๖๑	๑,๕๐๐
๖๕	รศ.ดร.วิไล เทียนรุ่งโรจน์ หนูนักดี	๒,๐๐๐
๖๖	ผู้พึงธรรม มูลนิธิมาयाโคตมี ๒๕ ส.ค. ๖๑	๑,๗๐๐
๖๗	ผู้พึงธรรม ยูวพุทธิกสมาคมฯ ๒๖ ส.ค. ๖๑	๒,๕๕๐
๖๘	ผู้เข้าปฏิบัติ วัชรวิธธรรม ๓-๕ ก.ย. ๖๑	๗,๒๐๐
๖๙	คุณวันชื่น คุณจินตนา ธรรมไพโรจน์	๑,๐๐๐
๗๐	คุณธนิดา บุณสุข	๒,๐๐๐
๗๑	คุณปัญญาจรรย์ ชูตมา	๒,๐๐๐
๗๒	คุณผจงจิต จิตตะมัย	๑,๐๐๐
๗๓	คุณศศิณาภรณ์ แสงแก้ว	๓,๐๐๐
๗๔	ครอบครัวทิพยาภานุภาพ	๑,๕๐๐
๗๕	คุณปวีณ์นุช สกุลเต็มและครอบครัว	๕๒๐
๗๖	คุณชูเกียรติ มเหล็กข์อิทธิชัย	๑,๐๐๐
๗๗	คุณปัญญาจรรย์ ชูตมา	๒,๐๐๐
๗๘	คุณวีรพันธ์ โอปลันทพงษ์	๕,๐๐๐

อุทกศาสตร์แห่งสตีปฏฐาน

๗๙	คุณวารุณี โฆษิตวัฒนาพานิชย์	๕๐๐
๘๐	ผู้พิงธรรม ยวพุทธิกสภาคมาคมฯ ๙ ก.ย. ๖๑	๒,๙๐๐
๘๑	ดร.นวลศิริ เปาโรหิตย์	๓,๐๐๐
๘๒	ผู้เข้าปฏิบัติ ยวพุทธิกสภาคมาคม ๑๔-๑๘ ก.ย. ๖๑	๒๐,๐๐๐
๘๓	ผู้พิงธรรม มูลนิธิมายาโคตมี ๒๒ ก.ย. ๖๑	๑,๓๑๐

